

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

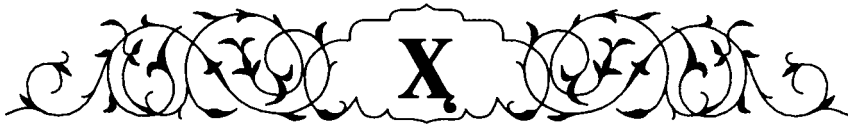
Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.



ҲА I юкл. 1 Жавобда бирор фикрни тасдиқлашни, розиликни билдиради. -*Шу гаплар тўғрими? -Ҳа. -Шу йигит укангизми? -Ҳа. ■ Ҳа, рост, беморларнинг кўпи ҳар ердан келган одамлар.. С. Кароматов, Олтин кум. -Ҳа, — деди Ориф Носиров. — Қадимда сайёрамизда фазогирлар бўлишгани тўғрисида.. баъзилар айтишган. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

2 Бирор фикрни, фактни алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Муқаддам бир нафас қулоқ солиб, бу куйни аввал ҳеч қаерда эшитмаганини сезди. Ҳа, бу янги куй эди. Ў. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳа, бечоранинг бошига мушкул иш тушиб турипти. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

3 Кутилмаганда бирор янги нарса, ҳодиса, фикр ёдга тушганда, бирор кимса ёки нарсани еслашга уринишда, суҳбат мавзусини ўзгартириш каби ҳолларда «айтгандай», «айтмоқчи» деган маънони билдиради ёки шу сўзларга хос маънони таъкидлаб, унга эътиборни тортади. *Ҳа, яна бир янгликни эшитинг. ■ Оти қурсин.. Ҳа, айтгандек, ошингизни ейсизми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Ҳа, гап бу ёқда денг! — деди.. сўзларни ургуларга бўлиб. С. Кароматов, Олтин кум. Бир ойдан бери минамиз-ку, янги от, янги фойтун. Катта майдондаги саройда. Ҳа, қўшишни, ҳайдашни биласанми? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲА II 1 Сўроқ ва тахмин маъноларини таъкидлаш учун ишлатилади; сўроққа эътиборни жалб этади. *Ҳа, нега рангинг бўзариб кетди?.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳайдар ота уни очиқ чехра билан қарши олишга*

ҳарчанд уринса ҳам, Асрорқул зийраклик қилиб: -Ҳа, зерикканга ўхшайсан-ку, — деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ҳа, уста, тинчликми?.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ундов гаплар таркибида (*a* товуши турлича — кучли, чўзиқ ва бошқача айтилиб) маъқуллаш, норозилик, таажжуб каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *-Ҳа, ноинсоф, ҳа, кўптак! — Қоратой бойни сўка бошлади.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, баракалла.. катта хўжаликка хўжайин бўласиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Ҳа-а! — деб юборди Зиё ака ва бир оз ўйлагандан кейин сўради: — Буни сиз аниқ биласизми? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

3 Бирор иш-ҳаракатга ундашни, шу маънода қўллаб-қувватлашни билдиради. *Ҳа, бўла қолинглар, вақт кетяпти. «Ҳа» деган туюга мадор. Мақол.*

4 Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини англатади. *Ҳа, тез бўл. Ҳа, қараб турасанми? ■ Одамлар Тожбойни тартибга чақириб чуғурлашди: -Ҳа, сал оғир бўл! Енгиллик қилма! П. Турсун, Ўқитувчи.*

5 Таажжуб, норозилик, рад этиш каби маъноларни англатади. *Ҳа, нега бундай дейсиз? Ҳа, гуноҳимиз нима? ■ -Ҳа, Бўтабой ака, бемаҳалда нима қилиб юрибсиз? Тинчликми? -Тинчлик, — деди Бўтабой. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 Бировга мурожаат қилганда, «ҳой» ёки «ҳо» сўзлари ўрнида ишлатилади. *Карим, ҳа Карим, менга қара.*

ҲАБ [*a*. حَبّ — дон, дон; кичик-кичик шарчалар шаклида тайёрланган нарса, дори] Ютиш учун мош каби юмалоқ ёки яс-

миқ каби ялпоқ қилиб тайёрланган дори; таблетка. *Ҳаб дори. Ҳаб ютмоқ.* ■ *Бошқалар бунга эришиш учун аллақандай Ҳабларга муҳтождир.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Дераза олдида ҳайкалдай турган ўғлидан яшириб, Ҳабдай «қора»ни уриб, ютиб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАБАДА *шв.* Ҳабата.

ҲАБАТА [а. *هبطه* — тушиш, пасайиш, камайиш] Ўринсиз исроф этилган, бекор кетган; беҳуда.

Ҳабата бўлмоқ Бекор (беҳуда) кетмоқ. *Шу бир оғиз сўз билан унинг барча меҳнатлари Ҳабата бўлди. Ҳабата қилмоқ* Бекорга чиқармоқ, беҳуда, бефойда ҳолга келтирмоқ. *Ана.. ўзингиз биласиз.. майда нарсалар билан меним умримни Ҳабата қиладилар.* «Муштум».

ҲАБАШ [а. *حبيش* — эфиоп] 1 Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқисимолидаги бир неча маҳаллий халқ ва қабидаларнинг умумий номи (қ. **ҲАБАШЛАР**).

2 Шу халқ, қабилаларга мансуб. *Ҳабаш аёл.*

ҲАБАШБАШАРА [Ҳабаш + башара] Ҳабашга ўхшаган, тани қора, занжи. *Залда уни кутиб, барра қўзининг жунидек жингалак соч, қора кўз, қоп-қора Ҳабашбашара Муса соатига қараб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАБАШЛАР Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқисимолидаги бир неча маҳаллий халқ ва қабилалар. *Икки-икки, дея диконглаб уйнаётган ёшу қари орасидан биронтаси ҳам ўзбекка ўхшамайди, ҳатто Ҳабашлариям бор.* Газетадан.

ҲАББА *эск.* Ҳа, шундай; ҳа айтгандай, айтмоқчи. *Онанг кеч қайтади, бинобарин, таомни барвақтроқ қилсанг ҳам бўлади.. Ҳабба, таомни ўзинг билан Анвар аканга лойиқ қил.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАБИБ [а. *حبيب* — севикли; дўст, ўртоқ] 1 *поэт.* Дўст, севикли. *Ҳабибим банд этар кўнглимни. Табибим панд этар доим. Билломасман, бу савдода, На суду на зарар бўл-гай.* Э. Воҳидов.

2 Ҳабиб (эркаклар исми).

ҲАБО [а. *هباء* — чанг-тўзон, гард] *шв.* Ҳавода сузиб юрувчи чанг зарралари, гард, хок. *..унинг наърасидан тегра чангиб, Ҳабобосиб, еру осмон ларзага келди.* Н, Ёқубов, Жон.

ҲАБС [а. *حيس* — қамаш; қамоқхона] *айн. Ҳибс.* *Ижроқўмимиз олдида бурун қоқиш Ҳафталик Ҳабс демакдир.* «Муштум».

ҲАБСХОНА *айн. Ҳибсхона.* *Биз худди ана шу Ҳақда районнинг панжарали Ҳабсхонасидан мўралаб, яна бир топқир «кайф» сурар эдик.* «Муштум».

ҲАВАС [а. *هوس* — ақлини йўқотиш; эҳтирос; майл, иштиёқ; бирор нарсага ғоят берилганлик, кучли истак] 1 Қизиқиш, завқ Ҳисси; шундай Ҳис-туйғули муносабат. *Энди у бояги дилсиёхликни унутган, осмони фалакда чарх ураётган турналарга ажиб бир Ҳавас билан боқарди..* С. Аҳмад, Юлдуз. *Гулчеҳра ёш жувонларга хос бўлакча Ҳавас билан безатилган меҳмонхонага кирди-да, диван четига омонатгина утирди.* О. Ёқубов, Ларза. *Ҳавасга анор ейди, дейсиз шекилли..* А. Қаҳҳор, Анор.

2 Бирор иш-фаолият, касб-корга бўлган рағбат, интилиш, истак, майл. *Боланинг китоб ўқишга Ҳаваси — билимга иштиёқининг ифодаси.* Р. Усмонов, Одобнома. *Кўнглида дўппи гулларини тикишдан ўзга Ҳавас йўқдай, дарров ишга тушиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шифокорлик касбига Насиба жуда эрта Ҳавас қўйди.* Газетадан. *Ҳусайн Бойқаронинг ёшликдан шеърга Ҳаваси кучли эди.* Ойбек, Навоий.

Ҳавас қилмоқ Ҳавас Ҳис-туйғуси уйғонмоқ, Ҳавас билан қарамоқ, муносабатда бўлмоқ (**Ҳавас** — ҳар икки маъносида). *..дадаси Ҳавас қилиб, шаҳардан маҳсус келтириб эктирган президент гуллар куртак ёзиб қолган эди..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *У кўнгли кенг.. анча-мунча нарсани ичига бемалол сиғдириб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб юришни Ҳавас қилади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Санобарнинг чап юзида холи.. бўлиб, кўпгина қиз-жувонлар унга ошқора Ҳавас қилишарди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. **Ҳаваси келмоқ** Ҳаваси қўзғамоқ, уйғонмоқ; Ҳавас билан муносабатда бўлмоқ; Ҳавас қилмоқ. *Сенга Ҳавасим келади.* *Умринг олдинда ҳали.* С. Сиёев, Ёруғлик. *..кечқурунлари ўртоқлари висолга отланишса, Ҳаваси келадиган, ўзи ҳам Гавҳар билан нурли оқшомларда сайр этишни орзу қиладиган бўлиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Китоб йиғишга Ҳавасманд Бобур бу китобга жуда Ҳаваси келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХАВАСАК(И) *шв.* Ҳавас қилинадиган, орзу қилинган, ҳавасга арзирли. *Дастурхонга шу ернинг бугдойидан тайёрланган нон келтирилди. Қорамағиз нон шаҳардан келган меҳмонлар учун ҳавасак эди.* Газетадан.

ХАВАСКОР [а. + ф. *هوسكار* – ҳавас қилувчи, қизиқувчи; ишқибоз] Бирор нарсага қизиқадиган, уни яхши кўрадиган (шахс); ҳавасманд, ҳавасли, ишқибоз. *Ҳаваскор овчи. Муסיқга ҳаваскор.* ■ *Набиғулнинг айтишича, булар маҳалладаги ҳаваскор созандалар эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Бу ерда ўнлаб ҳаваскорлар сувга тиззагача тушиб олиб, балиқ овлашяпти.* Газетадан. *Ёзувчиликка ҳаваскор бўлган ёш талантларнинг асарларини илгаригидек хомхатала босиб чиқаришга барҳам берилган дейиш мумкин. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Касб, ҳунар, санъат ва ш.к. бўйича машғулотлар олиб борадиган махсус тўғарак қатнашчиси (асосан ёшлар ҳақида). *Тикувчилар артелининг ҳаваскор созандалари тўғараги бутун состави билан келган. А. Қаҳҳор, Тўй. Биринчи машғулотда ҳаваскор шоирларнинг шеърлари янгради.* Газетадан. *Буун ҳаваскорларимиз телевизорда чиқади. Уларни кўрмабсан, дунёга келмабсан.. Ш. Саъдулла, Икки билагузук.*

ХАВАСКОРЛИК 1 Ҳаваскорларга оид, ҳаваскорлар билан иш, машғулот олиб бориш. *Очиқ саҳнада бадий ҳаваскорлик жамоаларининг чиқишлари бўлди.* Газетадан. *Жўраҳон раҳбарлигида ҳаваскорлик тўғараклари, спорт ишлари жонланди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

2 Ҳаваскорга хос ҳолат, даража. *Ўрол Тансиқбоев ҳаваскорликдан.. кўзга кўринган рассом-пейзажчи бўлиб етишгунга қадар катта меҳнат ва ижодий изланиш йўлини босиб ўтди.* Газетадан.

3 Ҳаваскор эканлик. *Сенинг санъатга ҳаваскорлигингни биламан.*

ХАВАСЛАНМОҚ Ҳаваси уйғонмоқ, ҳаваси келмоқ; ҳавас қилмоқ. *-Тўйбеканинг мақтаганича борми ўзи? -Бор, — деди қутидор ва ҳавасланди: -Худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Маънос-махзун хотираларга берилиб, ҳавасланганлар ҳам бўлди. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. ..шунча унга тикилиб ҳавасланганидан уялганигами, юзлари лов-лов*

ёнарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. Сувга, унинг ойнадай тиниқлигига Фуломжон жуда ҳавасланиб қараб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХАВАСЛИ Ҳаваси бор, ҳавас кўйган; ҳавасманд. *Мен бу суҳбатдан Пиракнинг ақли расо ва ҳар нарсани ўрганишга ҳавасли бўлганини пайқадим. С. Айний, Эсдалиқлар. Саидий ашула айтишга ҳавасли: ўзи ёлғиз қолган вақтларида айтади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ХАВАСМАНД [а. + ф. *هوسمند* – ҳаваси, кучли истаги бор; ҳаваскор] *айн. ҳавасли. Шу пайтда Бешариқдан Қўқонга, олти ойлик курсга ҳавасманд қизларни юбораётган эдик. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. У палов қилишга жуда ҳавасманд эди. Ў. Икромов, Унутилмас хотиралар. Ёшлар ичда санъат соҳасига ҳавасмандлар ҳам йўқ эмас. Ж. Абдуллахонов, Йўл.*

ХАВЗ [а. *حوض* – сув тўпланган жой ёки сув идиши; бассейн ёки челақ] *эск. кт. айн. ҳовуз. Гаҳи айвонда ҳайқирса айиқдек, Гаҳи ҳавз ичра чайқалган қайиқдек. Ҳабибий.*

Ҳавзи Кавсар Ислом дини мифологиясида: жаннатдаги, сувлари тиниқ ва ширин деб таъриф қилинадиган Кавсар номли чашма. *Калима келтир, бетавфиқ! Бу беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи Кавсарни ўйла, аблаҳ! Ойбек, Танланган асарлар.*

ХАВЗА [а. *حوضه* – ҳовуз; бассейн; челақ; доира] **1** *геогр.* Дарё ёки кўлга куйиладиган, уни ташкил этадиган ирмоқлар мажмуи ҳамда шу дарё ёки кўл атрофидаги мазкур ирмоқлардан сув оладиган худуд (территория). *Амударё ҳавзаси. Ис-сиқкўл ҳавзаси. Чирчиқ ҳавзаси. ■ Наймандан тортиб то Мирзаоролгача дарё бўйидаги ерларни авваллари.. эккан деҳқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб аталади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Сув йўлини тўсиш, тўғон қуриш йўли билан ҳосил қилинган катта сунъий кўл; сув омбори. *Қайроққум сув ҳавзаси. ■ Бу сув ҳавзалари, каналлар сув омборлари ва дарёларни лойқа босишига сабаб бўлиб, халқ хўжалигига маълум зарар етказмоқда. «Фан ва турмуш».*

3 геол. Тошкўмир, руда каби ерости бойликлари кўп бўлган кенг бир худуд. *Тошкўмир ҳавзаси. Руда ҳавзалари.*

4 Атрофи баланд, ўртаси товоқ шаклидаги паст, кенг майдон. *Бу пастқамлик хийлагина катта ҳавза бўлиб, унинг тевааракатрофида паст-баланд уйлар, эгри-бугри деворлар, булар орасида сўппайиб турган якка-дукка дарахтлар кўринар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

5 с.т. қ. **бассейн.** Республикамизда стадионлар, сузиш ҳавзалари.. спорт майдончалари сони муттасил кўпайиб бормоқда. Газетадан. *Талабалар маданият саройи, спорт комплекси, сузиш ҳавзаси хизматидан бемалол фойдаланадилар.* Газетадан.

ҲАВО I [а. هوا — атмосфера, ҳаво; иқлим; шамол; об-ҳаво] I Ер атмосферасини ҳосил қилувчи, инсон, ҳайвон, ўсимликлар ҳаёти учун зарур бўлган, асосан азот ва кислороддан иборат газлар аралашмаси. *Тоза ҳаводан нафас олмоқ. Ҳавони ифлослантормоқ. Тоғ ҳавоси. Арча дарахти ҳавони яхши тозалайди.* ■ *Ҳаммага маълумки, ҳавода зарарли микроблар кўп бўлади.* Газетадан. *Кўёш, ҳаво, сув барча жониворлар учун озуқа бўлганидек, халқ ҳаёти ёзувчига илҳом беради.* Газетадан.

2 Ер устини қоплаган очик бўшлиқ; фазо. *Рўмолини ҳавода силкиди. Ҳаво жанги.* ■ *Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қиладиган чанг-тўзон булути ҳавони тутди.* Ойбек, Навоий. *Ҳавода момиқ оқ пахталар арғамчи бўлиб юрарди.* Газетадан. *Боғ устида оромбахш шабада эсар, ҳавода кўкатлар иси анқирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Осмон, кўк. *Қушлар гур этиб, ҳавога кўтарилди.* ■ *Ёмғир эндигина тинган, кеча қоронғи эди. Ҳавода битта ҳам юлдуз кўринмайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Йигитлар муштларини кўтарди. Кексалар ҳассаларини ҳавога қадади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Атмосферанинг аҳволи; ҳолати; об-ҳаво. *Очиқ ҳаво. Ҳавонинг ҳарорати. Булутли ҳаво. Куз ҳавоси.* ■ *Қутбиддин ҳавонинг тез-тез айниётганини кўриб, лагерни пастроққа кўчиртирди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳаво бунчалик паст келиб, шарманда қилишини қаердан билайлик.* «Муштум», *Дехқон осмонга қараб, яхши ҳаводан қувонса, ерга*

қараб, мўл ҳосилидан суюнади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 кўчма Ҳолат, шароит. *Мен ўйлайманки, бу беш йил мобайнида сиёсий ҳаволар ўзгариб..* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ҲАВОГА КЕТМОҚ Бехудага, фойдасиз кетмоқ. *Узининг шунчалик гапларининг ҳавога кетиб турганини.. яхши сезди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **ҲАВОГА СОВУРМОҚ** (ёки **соврилмоқ**) Бекорга, фойдасиз кетказмоқ, сарфламақ. *Эллик минг сўмни ҳавога совуриб қўйиб, маҳмадоналик қилишини қара-я!* «Муштум». *..бир неча минг сўм давлат пули ҳавога совриляпти.* «Муштум».

ҲАВО II [а. هوا — инжиқлик, ноз; ҳаёлий ҳавас, орзу] *кам қўлл.* Кибр, гурур. *Йўқ, сал ҳавоси баландроқ чиқиб қолди бу бола-нинг.. нима бўлса ҳам, омон бўлсин.* Ў. Ҳошимов, Кўприк. *Кўп бўлмайди яхши одамнинг ҳавоси.* «Ойсулув». *Мақтовдан Бозорбойнинг ҳавоси ошди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАВО III [а. هوا — фантазия, эркин шаклдаги мусиқа] Куй, оҳанг. *Машиқлар чолғуларини қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин хужрабазм садоси оқа кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *«Ур!» деган команда берилгач, ноғорачилар «рез» ҳавосида ноғора чала бошладилар, ясовулар ҳам ўша ҳавода чўпларини шартиллатиб, Ёдгорнинг қияланғоч этига ура бошладилар.* С. Айний, Дохунда.

ҲАВО IV: ҳавосини олмоқ Машқини олмоқ, йўл-йўриғини, усулини яхши эгалламоқ. *Бир умр кўникиб, ҳавосини олган бу иши энди ўзига ҳам ваҳимали кўриниб қолди.* «энди жавоб беринглар», *деб туриб олди.* А. Мухтор, Чинор. *Кимнинг билагида кучи бўлса, ким ишнинг ҳавосини олса, кимнинг камбағаллик жонига теккан бўлса.. бу ишдан бир нима чиқишига ишонса, ўша зарбдор бўлаверади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАВОДОР I [а. + ф. هوادار — тарафдор, мухлис; маълум ҳавога эга, ҳавоси тоза] *кам қўлл.* Тоза ҳаволи, баҳаво. *Ҳаводор бино.* ■ *Маждиддин.. янги боғчасида.. дарахтлари ёш, лекин ҳаводор ерда зиёфат беради.* Ойбек, Навоий.

ҲАВОДОР II Ўйинчи, ашулачи, созанда кабиларга тўй, зиёфат эгалари ва томошабинлардан тушадиган пул ва совғалар.

Уйинчи, чўнтаклар, дурра таглар ҳаводорга тўлиб, даврадан чиққанда, одамлар уввос тортиб, чапаклар, қарсақлар билан, оҳ-войлар, қичқириқлар билан яна сўрадилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кеча сахий бойваччадан ҳаводорни кўпроқ оламан деб бўкиравериб, овозни ишдан чиқарган экан-да. «Муштум».

ҲАВОДОР III [а. هودار – инжиқлиги, нози бор] Кибрли, димоғдор. Ҳалиги иккиси ҳаводор одам эди, бу етимни кўзларига илмай, айтаётган сўзлари.. «Гўрўгли».

ҲАВОЗА [ф. خواجه – зафар дарвозаси; айвон, равок; тахтасупа] 1 Курилиш ёки таъмир ишлари учун девор ёнига ёғоч ёки металлдан қават-қават қилиб ишланган вақтинчалик қурилма. Қаерга борманг, қаёққа кўз ташламанг, ҳамма ерда ҳавозаларга бурканган.. қурилиш объектларини кўрасиз. Ҳ. Носиров, Марралар. Усталар мўри ичида эҳтиётдан тўрт қават қилиб қурилган тахта ҳавоза устида ишлашади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Кучма ҳавозалар гилдираклар устига ўрнатилган, уни паст, баландроқ қилиш ҳам мумкин эди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

2 Устига чиқиб, атрофни кузатиб туриш мақсадида тепаликка сепоя ёки чорпоя шаклида, аксар ёғочдан ўрнатилган қурилма. «Шом камони» таърифи мерганлар аро Эрон билан Туронда бўлган овоза, Полиزلарда узокдан кўринар қаро, Чалинарди кўзларга баланд ҳавоза. М. Шайхзода, Тошкентнома.

3 шв. Токни ердан юқорига кўтариб кўйиш учун ишланган қурилма. Сўри ҳавозаси остидаги устунчаларнинг ҳар бири ёнида – ариқчалар бўида бир беҳ ток ўтказилган бўлиб, тоқларнинг занги устунчалар орқали ҳавоза устига чиқарилган. С. Айний, Эсдаликлар.

ҲАВОЙИ [а. هواىى – ҳаво, атмосферага оид; инжиқ, нозли, тантиқ] 1 Ҳаво рангли, оч кўк, кўкимтир. Стол устидаги кўк абажурли чироқдан Қундузхоннинг юзига ҳавойи бир нур тушиб турарди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Пастга боқмоқдаман: на бир қалъа бор, На қаққайган дарахт, на бахмал водий, На ҳавойи рангда ёнган жийдазор, На серрайган кекса тоғлар аждоди. С. Акбарий.

2 Ҳавога кўтарилган; баланд. Кўринг, анави ўрта аср биноси қанчалик нафис ва пурвиқор, миноралар қанчалик ҳавойи ва хуш-

бичим-а! С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

3 кўчма Енгил-елпи, жиддий бўлмаган; осон. Ҳавойи ишлар билан шугулланмоқ. ■ -Чиндан ҳам бўзчининг моксидек эшоннинг ичкари-ташқариси ўртасида бепул оёқдан ҳориб, қатнаб юришдан кўра, ҳавойигина, бозорда ашула айтиб, ўйнаб юриб пул топишга на етсин! – деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола. Мавлоно, менадан энди ҳавойи ғазаллар кутманг. Энди фақат халқим дилини куйлайман. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 кўчма Енгил табиатли; енгилтак, беқарор. Ҳавойи одам. ■ -Енгилтак қиз, – деб ўйлади Комил, ичидан қайнаб-тошаётган ғазабини зўрға босиб. – Шу ҳавойи олифтани деб, мени ерга уряпсан-а! Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Уйдагилар менинг ҳавойироқ бўлиб қолганимни билишади, бир амаллаб ўқиб кетади, деб ўйлашганми, якшанба кuni қариндош-уруғлар маслаҳатга йиғилишганди. С. Сиёев, Ёруғлик. Бир ҳавойи эрни деб, тарки дунё қилмоқчимисиз? Газетадан.

5 кўчма Асосга эга бўлмаган, асоссиз, юзаки. Ҳавойи вағдалар. Ҳавойи рақамлар. ■ Фикрингиз жуда ҳавойи ва тамом нотўғри. И. Султонов, Бургутнинг парвози. Жўравой ака, наҳотки у [Пулатжон] мени енгилтак, ҳавойи нарсаларга учадиган қиз, деб ўйласа. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҲАВОЙИЛАНМОҚ 1 Ўзини юқори тутадиган бўлмоқ, мағрурликка берилмоқ. Ортиқча ва ўринсиз мақтовлардан у сўнги вақтларда анча ҳавойиланиб кетди. ■ Чойхонадан тушадиган даромад ҳам чакимас. Афтидан, шуниси Абдурауф Тўрабоевни андаккина ҳавойилантирди. «Муштум».

2 айн. ҳавойилашмоқ. **ҲАВОЙИЛАШМОҚ** Енгил-елпи ишга, бекорчиликка ўрганиб қолмоқ. Ҳавойилашиб қолган одам.

ҲАВОЙИЛИК Ҳавойи ҳолат, ҳавойи эканлик. Ҳавойиликка чек қўй. Рақамларнинг ҳавойилиги.

ҲАВОЛ 1 Ичи зич эмас, орасида бўшлиқ бор; ғовак. Дамбанинг тагидан, тупроқ ҳавол жойдан дарё суви отилиб, каналга оқарди. Газетадан. ..катта бир омборнинг деворини уриб, орқасида ҳавол ер борлигини билди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Куч билан эмас; секингина, бўш. Аҳмад паҳлавон унинг [хўжанинг] белбоғидан

ҳавол ушлади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲАВОЛА [a. حواله — пул ўтказиш, топшириш; чек, вексель] 1 Изм-ихтиёрига топшириш, зиммасида бўлиш. *Ҳар кимнинг сўзи, қилмиши қалбига, виждонига ҳавола.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Фикр, мулоҳаза ва ш.к. ҳақида маълумот учун бирор манбага қарашга ундаш, шу манбани кўрсатиш. *Кўшимча маълумот учун саҳифа охирида тегишли адабиётларга ҳаволалар берилган.*

Ҳавола қилмоқ (ёки этмоқ) 1) ихтиёрига топширмоқ, зиммасига юкламоқ. *Бу одамга қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *..Нарзи тоға ўзини тақдирнинг ҳукмига ҳавола қилганича, индамай эшакни қистарди.* «Шарқ юлдузи». *Келинлар, ихтиро бўлими хулосасини министрликка ҳавола қилайлик.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон; 2) маълумот учун зарур манба (адабиёт) ни кўрсатмоқ, унга диққатни қаратмоқ (қ. **ҳавола** 2); 3) кам қўл. юқори кўтармоқ, ўқталмоқ, кўрсатмоқ. *..бутун кучини ишга солиб, уни бир ёқли қилиш учун қўлини ҳавола қилган эди, ногоҳ қўлини нимадир омбурдай қисиб, ҳавода муаллақ ушлаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *..қўрқитарга боши узра қамчи ҳавола этдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Девор тепасида.. қўлида ялтироқ нарсани ҳавола қилиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАВОЛАМОҚ 1 Юқорига, ҳавога кўтарилмоқ; юқориламоқ, баландламоқ. *Асад қўйди моделин, Учди модель ҳаволаб, Оппоқ қанотларини Қоқди қуёшини чоғла.* Т. Тўла. *Майорнинг самолёти ботқоққа яқинлашганда, юқорилаб ҳаволади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Бепоеъ даштлар узра тўрғайлар ҳаволади.* Т. Мурод, Кўшиқ.

2 кам қўл. қ. **ҳаволамоқ** 3. *Насриддин хўп хурсанд, ҳаволаб, Гап-гаштақдан қайтганида кеч, Тўлиб кетди Ойчучук хола: Болам, дарров уст-бошингни еч!* М. Али, Боқий дунё.

ҲАВОЛАНМОҚ 1 айн. **ҳаволамоқ** 1. *Қиздирилган чирмандадек таранг ой аста-секин ҳаволаверди.* Газетадан.

2 Умуман, ҳавода ҳаракатланмоқ. *Шаналоқдек мошранг ток барглари энгил шамолда тебранади, қариб сарғимтил бўлган барглар чирт узилиб, ҳаволаниб, ерга тушади.* Газетадан. *..номаълум нуқтага қадалган нигоҳи беихтиёр, худди парашютдай ҳаволаниб, ерга тушаётган катта бир баргга қадалди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 Мағрурланмоқ, ғурури ошмоқ. *Энгил ғалабадан ҳаволанган Эрон қўшини массагетларнинг чекинаётганини эшитиб, зудлик билан уларни таъқиб эта бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Маданиятли киши ўзидаги яхши фазилатлардан, гўзалликдан ҳаволанмайди.* М. Алавия, Гўзаллик нимада? - *Қари одамни муштумдай бола олдида ҳақорат қилганингиз, болангизни ҳақ одам олдида ноҳақлик билан ҳимоя этганингиз яхшими? Болангиз бундан ҳаволанмайдими?* — *деди Расул ака хотинига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАВОЛАТМОҚ Баланд кўтармоқ, юқорилатмоқ, баландлатмоқ. *Извошчи узун қамчисини бошида баланд ҳаволатиб қарсиллатди-да, отларга қараб қичқирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Муродхон қўлига олмани олиб, ҳаволатиб, Чўлнонойни мўлжаллаб отди.* «Муродхон». *Ориқ киши зўр бериб ниманидир тушунтирмоқчи бўлар, қўлларини ҳаволатиб-ҳаволатиб олар эди.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАВОЛИ I Ҳавоси бор, ҳавога эга бўлган; баҳаво. *Сиқиқ ҳаволи баллон. Бузуқ ҳаволи хона.* ■ *Ёпчон асрий сирларни Бағриза олган қишлоқ. Ёпчон хушбўй ҳаволи, Фарахбахшидир, кенг кучоқ. Ғайратий. Қишининг биринчи ярми қуруқ келди. Бу очиқ ҳаволи кунлар деҳқонларга ёқмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қиш бўронлари ўтган, баҳорнинг юмшоқ ҳаволи кунлари бошланган.* С. Айний, Қуллар. *Мактаб олдида ҳаволи чорбоғлар ташкил этилган.* Газетадан.

ҲАВОЛИ II Ўзини бошқалардан юқори тутадиган; кибрли, худбин, димоғдор. *Бошқалардан ўзини азиз тутган ҳаволи киши ўз мақсади йўлида ҳар қандай тубанликдан, ярамасликдан қайтмайди.* М. Алавия, Одамлик — одмиликда.

ҲАВОЛЛАНМОҚ Ҳавол бўлмоқ, говак ёки бўш бўлиб қолмоқ. *Гоҳ ўнгирлардаги таги ҳаволланиб қолган, патирдай юпқа музга айланган қор парчаси тагидаги лойни*

ғижимлаб.. бұз тупроқни ковлаб юрган Парни иссиқлаб кетди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҲАВОН [а. *هاون* – келисоп, ўғир дастаси] Синч девор устунларини тик тутиб туриш учун устунларнинг тепа қисмидан қияроқ тираб, михлаб қўйиладиган ёғоч, тирағич.

ҲАВОНЧА қ. *ҳовонча*. Баъзилари.. чинор, қайрағочлар остидаги шийпончаларда олдиларига ҳавончадай ё ўғирдай вино бочкаларини қўйиб, тош кўрада кабоб пишириб, улфатчилик қилмоқдалар. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ҲАВОРИЙ [а. *حواری* – издош, шоғирд; Исо пайғамбар издоши] *дин*. Исо пайғамбарнинг 12 шоғирдидан бири. *Ривоятда айтилишича, Исо пайғамбарнинг 12 ҳаворийсидан бири Иуда 30 та кумуш танга эвазига хиёнат қилган экан. «Фан ва турмуш».*

ҲАВСАЛА [а. *حوصله* – сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] қ. *ҳафсала*. Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб, катта-катта яроқлар отди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАД(Д) I [а. *حد* – даража; чек, чегара; охир, поён, ниҳоя] I *эск. кт. айн. чегара I*.

2 *кўчма* Белги, ҳаракат ва ш.к. нинг ўлчам, даража, миқдор жиҳатидан муайян ҳолати; чек, меъёр, ниҳоя. *Ҳадд-ҳисобсиз. Ҳаддига етмоқ. Ҳаддан зиёд(а). Ҳаддан ортиқ (ташқари). ■ Ёддор ҳам хурсанд, хурсандлигининг ҳадду поёни йўқ эди. С. Айний, Дохунда. Ойша бегим ҳаддан ортиқ уятчан.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Салимбойваччанинг кайфи – мастлиги ҳаддига етган. Ойбек, Танланган асарлар. -Иш сиз деган ҳаддан ўтибди! – деди кескин эътироз билан Ҳусайн Бойқаро. Ойбек, Навоий.*

3 Бирор ишни қилиш имкон-ихтиёри, ҳақ-ҳуқуқи. *Остонадан ҳатлаб чиқишга ҳадди йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Хафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ишлаймиз. Ахир биз қулмиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми! Мирмуҳсин, Меъмор.*

Ҳад қилмоқ кам қўл. Журъат қилмоқ, ботинмоқ. *Аввалига бу мўътабар зот ҳаёти асосида очерк ёзмоқчи бўлдим. Бироқ ҳадеганда бу ишга ҳад қилавермадим. Р. Раҳмон, Халқ профессори. Игит бўла туриб,*

бу гапни мен дангал айтолмаганман-у, қиз бола ҳад қилармиди. Газетадан. Ҳаддан (ёки ҳаддидан) ошмоқ Бирор иш, хатти-ҳаракатда тартиб-қоида, меъёр доирасидан чиқмоқ. *Тилингизни тийинг, ҳаддан ошманг! ■ Тартиб-интизомга қарамай, ҳаддидан ошиб кетадиганлар бор. С. Нуров, Нарвон. Ясовулбоши ҳаддидан ошиб кетди, тўйларни бузади, созчиларни уради.. Ж. Шарипов, Хоразм. Ҳадди сиғмоқ* Бирор иш, хатти-ҳаракатни қилиш имкон-ҳуқуқига эга бўлмоқ; журъат қилмоқ, ботинмоқ. *Бошлиқ бўлганингиздан кейин гапириш эмас, танбеҳ беришга ҳам ҳаддингиз сигади. С. Нуров, Нарвон. Мозорга тил теккизишга қандай ҳаддинг сиғди, муртад! К. Яшин, Ҳамза. Уни гап билан енгиб бўлмаганидан ташқари, у қилиб юрган ишдан кулиб, масхаралашга ҳам ҳеч кимнинг ҳадди сиғмасди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳаддини олмоқ айн. ҳадисини олмоқ қ. ҳадис II. Альпинист деганча бор экан. Юришининг хўп ҳаддини олган экан. М. Мансуров, Ёмби. Ишни йўлга қўйиб олайлик. Тикувчиларимиз унинг ҳаддини олгач, янгиликни такомиллаштириб, чиқимни камайитириш қўйин эмас.. Ҳ. Қодиров, Янгилик ошиғи.*

ҲАД II [а. *حد* – чек, чегара, марра] *мат.* Тенгламани ташкил этувчи сонлардан ҳар қайсиси ёки сон ўрнида ишлатилган белгилардан биттаси. *Номаълум ҳадни топиш. Четки ҳадларни кўпайтириш. Ўрта ҳадга тақсимлаш.*

ҲАДАФ [а. *هدف* – нишон; мўлжал; финиш, сўнгги нуқта] I *эск. кт.* Бирор нарса отиш ёки зарб бериш учун мўлжалга олинган нарса; нишон. *Шунга ўхшаш, мулла Абдураҳмон ҳам, муҳокамасига озгина фарз аралаштириб, Сафар бўзчининг аччиқ ҳақоратига ҳадаф бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 *кўчма* Эришиш, қўлга киритиш кўзда тутилган, ҳаракат йўналтирилган нарса; мақсад. *Сиз ҳурматлиларга маълумдир, бизнинг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадиган туёғимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавасимиз, умид ҳадафимиз фақат шул Отабекдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲАДАҲА *шв.* Тезлик билан, тездан, даров. *Милициялар ҳадаҳа отланиб, йигирма одам бўлиб, ёв-яроғини осиб, отига қамчи*

босиб, йўл тортди. «Очилдов». Дўстим, сен ҳадаҳа қайтмоқ бўлибсан. Борсанг яхши бўларди. «Муродхон». Шаҳарда на балчиқ босиб юрибсан, дея ўғлини ҳадаҳа қисти-бастига олмоқчи эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. ..ҳадаҳа тўшаққа ўтираркан, сингилларига шивирлади. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

ҲАДДИЛИ фольк. Ҳар бир нарсага ҳади сиғадиган, тап тортмай аралашаверадиган; ўктам. *Авазхон кампирга қараса, ҳади-дили, зўр кампирга ўхшайди, сирини яширди.* «Балогардон». [Барчин:] -Ҳади-дили, зўр қалмоқ экан, бизни кўриб айланишиб юрмасин, — деб ўрнидан туриб, уйига кириб бораёттир. «Алпомиш».

ҲАДЕБ Тез-тез ва давомли равишда, такрор ҳолда; нукул. *Ҳадеб кулаверма. Ҳадеб бир гапни такрорламоқ.* ■ *Лола Муроджонга тик қарагани юраги дов бермас, ҳаяжонини босиш учун ҳадеб кафти билан сумкачасининг боғичини силар эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Кўйинг, тақсир, сатранж ҳам жонга теғди, ҳадеб қолаверасиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ҳадеб қоринни ўйлаш керак эмас..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАДЕГАНДА Талаб этилган, кутилган вақт давомида; тезгина, дарров. *Гап ҳадеганда қовушавермади. Ҳадеганда уйга қайтавермади.* ■ *Ичкаридан ҳадеганда жавоб бўлавермади.* Н. Аминов, Суварак. *Кенжа ҳадеганда қозон атрофида айланиб юрган бой болаларига қўшилолмай, бир чеккада турарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Кўёви қаттиқ чарчаган экан, бирпасда пиш-пиш ухлаб қолди.* Аммо Толибжонни ҳадеганда уйқу олмади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАДЕМАЙ Кўп вақт ўтмай, оз фурсатда, тез орада; тезда, бирпасда. *Ҳадемай тонг отади. Ҳадемай меҳмонлар келишади. Ҳадемай ўқиси бошланади.* ■ *Машинага йўл писанд эмас. Ҳадемай Мирзачўлга етиб борди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб, катта-кятта япроқлар отди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАДИК Бирор кимса ёки нарсадан салбий таъсир, зиён-заҳмат етишидан, шунга сабаб бўладиган ҳолатдан кўркув, чўчиш; шу ҳақдаги ўй, хаёл. *Иштонсизнинг ҳадиги*

чўндан. Мақол. ■ *Милициянинг машинаси-ни биров кўрмадимикин, деган ҳадикда девордан кўчага қарадим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Бир куни Аҳмаджон минг ҳадик билан қизни кинога таклиф қилди.* Ф. Насриддинов, Кўнгил. *Сифатсиз маҳсулотдан сотувчи ҳам ҳадикда.* «Муштум». *Йигитнинг унсиз боқиши унда ҳадик уйғотар, шу билан бирга ҳузур бахш этар эди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҲАДИК ОЛМОҚ Кўнглида ҳадик уйғонмоқ; ҳадиксирамоқ, чўчимоқ. *Малика шохдан ҳадик олиб, хавфсираб юрар эди.* «Баҳром ва Гуландом». *Абдусамад қори.. «демак, Бўтабой Ўрмонжондан ҳадик олганидан шундоқ қилган экан», деган қарорга келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАДИКЛАНМОҚ Ҳадиксирамоқ, хавфсирамоқ; кўрқмоқ. *..ўртоқларининг чақириб қолишидан ҳадикланган Собир қўйларини Оқтош юқорисига жилдирган эди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАДИКЛИ Ҳадик, хавфсираш, кўркув туйғуларини ифодаловчи. *Очликдан мадорсизланган онанинг ва кепак қатирмадан кўз олмайётган ярим яланғоч болаларнинг ҳадикли қараши Майнанинг кўнглини бузиб юборди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАДИКСИЗ Ҳадиксирамасдан, кўрқмай. *Сиз ҳадиксиз юраверинг. Ҳадиксиз киши.* ■ *Равшанхон ҳеч ҳадиксиз у элга ҳам кириб боради.* «Равшан». *Бизнинг сатрлар Ёв йўлин тўсар, Қатнасин ҳадиксиз Пулат қарвонлар.* Ф. Фулом.

ҲАДИКСИРАМОҚ Ҳадик олмоқ; хавфсирамоқ, чўчимоқ, кўрқмоқ. *Абдибилло, акасининг гапини эшитиб қолишларидан ҳадиксираб, ён-верига қаради.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Фармонқул ака, нега қуёнга ўхшаб ўз соянгиздан ҳадиксирайдиган бўлиб қолдингиз?* С. Маҳкамов, Шогирд. *Бирор одам узоқ қараб қолса борми, ҳадиксираб, кечаларни уйқусиз ўтказарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАДИКЧИ Ҳадиксираш одати кучли, ҳар нарсадан ҳадиксирайверадиган. *Соясидан кўрқар ҳадикчи, Ип кўринар унга илондек..* А. Мухтор.

ҲАДИС I [a. حديث — сўз; суҳбат; ҳикоя, ривоят] **I** дин. Ислом динида Қуръондан кейинги муқаддас манба, Муҳаммад пайғамбарнинг фаолияти ва кўрсатмалари ҳа-

қида ривоятлар мажмуи (Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи вассалламнинг турли шароитларда шариат аҳкомларига оид айтган сўзлари ҳам ҳадисдир). *Бир қанча мўтабар китоб, оят ва ҳадисларни қараб чиқдим.* Файратий, Довдираш. У [Тешабой] ҳам, ўз пайғамбарларининг ҳадисини бузган ёки фирибгарлик, қилвирликлар билан ўз пайғамбарларини алдаган рижкорлар сингаридинидан ҳам чиқмас, шариат олдида муртад ҳам бўлмас эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аҳмадхўжа ўз хатида, *Мадрасаи олияда тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Ҳадис оши ёки оши ҳадис Муҳаммад пайғамбарнинг айтиб қолдирган сўзлари, у ҳақидаги ривоятларни ўқиш, эшитиш мақсадида ўтказиладиган зиёфат, йиғин. *Асти нимасини айтасиз. Оши ҳадисда етмишга кирган ҳазратимниям кўзлари шоҳсққадек ўйнаб кетди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Ҳадиси шариф айн. ҳадис I.** У [Султонмурод] диний китоблар — ҳадиси шариф, ҳатто қуръон оятларидаги.. таъбирлар ҳақида савол бериб, устозларнинг гашига тегарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ҳадиси шарифда буюрилишича, одам аввало ўзига, кейин аҳли аёлига [оила аъзоларига] ёрдан берса, рисоладагидек бўлади.* Газетадан.

2 эск. кт. Бирор кимсанинг айтган сўзлари ёки гаплари; ривоят, ҳикоя. *Майгун лабинг ҳадиси маст этди ғойибона, Кайфи-ят ўлди зоҳир жоми шароб кўрмай.* Фазлий. *Сенга балки аён, балки ноаён, Бир ҳаёт ҳадисин айлайин баён.* А. Орипов, Йиллар армони.

ҲАДИС II [a. حديث] **I** Кураш, беллашув кабиларда қўлланадиган ўзига хос усул. *Полвонларнинг кураш ҳадисларининг ўз номи бор.* Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушди. *У бир ҳадис ишлатар, ёвга тупроқ тишлатар..* Миртемир.

Ҳадис олмоқ Бирор усулни қўллаш мўлжалини қилмоқ. *Бу эндиги саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шоҳгадо дарров пайқади. Ҳадис олган полвондек ҳозирлик кўриб турди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. **Ҳадис қилмоқ** эск. Усул ишлатмоқ, бирор усулни (усулларни) машқ қилмоқ. *Улар [пахлавонлар] бир-бирларини*

синаш учун ҳадис қилиб, узоқ айланиб юрдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Спортнинг бу турини ўзлаштириб олганига қаноат ҳосил қилгач, классик курашни ҳадис қила кетди.* «Муштум».

2 с.т. Бирор ишни удалашга бўлган эп; малака, маҳорат. — *Қозоғистонлик полвоннинг ҳадиси анча зўр экан, — деди Тўлават мўйлов.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йўқ эди бойқушнинг ҳадис — хунари.* «Алпомиш».

Ҳадисини олмоқ Бирор иш, касб-хунарни, унинг йўл-йўриғи, усулини яхши эгалламоқ, машқини олмоқ. *Ўз касбининг ҳадисини олган ҳайдовчи қий-чувга парво қилмай, танга-чақа санайди.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул. *У йўлига ғов бўлганларни турли йўллар билан тинчитилишининг ҳадисини олган.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Мажлисларни олиб бориш унгагина топшириллар, у регламент ва бошқа тартиб-қоидаларга риоя қилишининг ҳадисини олган..* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҲАДИСУНОСЛИК Ҳадисларни ўрганиш; ҳадис илми. [Насаф] *Ўзининг бой тарихи мобайнида ҳадисунослик мактабларидан бири даражасига кўтарилди.* «Шарқ юлдузи».

ҲАДСИЗ эск. кт. Чексиз, поёнсиз. *Бир вақтлар сувсизликдан торс-торс ёрилиб кетган даштларда эндиликда ҳадисиз ғаллазорлар шовуллаб ётибди.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. *Эй, сен муаззам ва ҳадсиз саҳрода адашган саргардон сайёҳ!* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Белгининг энг юқори даражасини билдиради; беҳад, ниҳоятда, ғоят. *У, дунёда энг қимматли, энг қодир буюмини топиб олган каби, ҳадсиз севинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Козим унинг кўзларига ҳадсиз бир ғусса соя солганини сезди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Чуқур қайғу, ҳадсиз кин билан Йўлчи бир неча маҳаллани айланиб чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАДЯ [a. حديّة — совға, туҳфа] Тақдим этилган нарса; совға, тортиқ, туҳфа. *Подшоҳнинг зиёфатига ҳамма савдогарлар ҳадялар олиб боради.* «Эртактлар». *Сочилади сочқи, ҳадя, тўёна, Шўх болалар қий-чув илиб олмоқда.* Миртемир. *Зокир Фаридига пушти гулли панбархат ҳадя қилган, «шу рангени яхши кўраман», деб бир неча марта айтган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Ҳадя қилмоқ (ёки **этмоқ**) Ҳадя (совға) бермоқ, тортиқ қилмоқ. *Мунис ҳам уни яхши кўрарди. Баъзи нарсаларни унга ҳадя қилган эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *...ҳайҳотдай кўшни хонада хонга оқпошиш ҳадя этган улкан соатнинг тақиллашидан бўлак товуш эшитилмасди.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

ҲАЁ [a. حياء — уят, шарм; ор, номус; камтарлик, адаб] Ножўя, номаъқул хатти-ҳаракатдан тийилиш ҳисси; уят, шарм. *Вафосизда ҳаё йўқ, Ҳаёсизда вафо йўқ.* Мақол. ■ *Ҳаё — инсоннинг энг олийжаноб фазилати, унинг кўрки, безаги.* С. Кароматов, Вобкентлик ошиқ. *Одамда ор-номус, ҳаё бўлиши керак, Жўраҳон! Ахир эрингиз бор-а! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Ҳаё қилмоқ кам қўлл. Уялмоқ. *Шоир қалби билан баъзан кўзимни Қизларга буришдан қиламан ҳаё.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҲАЁЛИ Ножўя хатти-ҳаракатдан ўзини тортадиган, ҳаёси бор. *Аҳмад бу соф, ҳаёли, содда қизга жуда ширин сўз айтгиси келди..* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲАЁН эск. Фойда, наф. *Бир мири ҳаён, уч мири зиён.* Матал. ■ *У [Тешабой] савдогар отаси Болта кўпасинг «ҳаён кўтарса, зиёндан қочма», деган васиятини кўз ўнгиди тутуди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У.. елкасини қисиб: -Шунақа бир ҳаракат бор эди, ҳадисини олмаган одамга қийин экан, ҳеч ҳаён чиқмади, — деб қўя қолибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Пахтадан келган ҳаён чорвага ямоқ бўлиб кетарди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ҲАЁСИЗ Ҳаёси йўқ, уятсиз. *Ҳаёсизга ҳар кун ҳайит.* Мақол. ■ [Соҳиб Доро:] *Ҳаёсиз билмагай ҳеч бир вафони, Вафога алмашур шоҳлар жафони.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бозоров «севгиси»нинг ҳам миси чиқди. Энди у ҳаёсиз бошини қуйи солиб, қўл учида қарсак чалиб, лой бўлиб ўтирибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Вой шўрим.. Вой бети йўқ қиз! Вой ҳаёсиз қиз!* С. Зунуннова, Гулхан.

ҲАЁСИЗЛАШМОҚ кам қўлл. Ҳаёсиз бўлмоқ, ҳаёни унутмоқ. *Тарбутисларнинг қутуриб кетгани рост.. Лекин Бахўр йўқлиги учун тарбутислар ҳаёсизлашдилар дейиш, албатта, нотўғри.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҲАЁСИЗЛИК Ҳаёсиз бўлиш, ҳаёсизга хос хатти-ҳаракат, хусусият, қилиқ. *Василий бир куни ҳовлида бир неча болаларга икки қўлни тахтага қўйиб, икки оёқни осмонга қилиб, «стойка» қилишни ўргатаётган эди, қори кўриб қолиб, чидаёлмай бақирди: -Ҳай-ҳай, бу қандай ҳаёсизлик тагин! П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲАЁТ I [a. حيات — яшаш, мавжуд бўлиш, тириклик] I Материянинг ўз ривожланишининг муайян бир давридаги ҳаракатланиш шакли. *Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши. Ўсимликлар ҳаёти.* ■ *Яқин атрофимизни ўраганиб, фақат сайёрангизда ҳаёт борлигини аниқлаганимизга анча бўлди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Инсон, ҳайвон, ўсимликларнинг туғилгандан (юзага келгандан) ўлгунга (йўқ бўлгунга) қадар бўлган физиологик ҳолати, тирик, мавжуд, яшаётган ҳолати. *Кўз жуда мураккаб оптик система бўлиб, киши ҳаётида кўзнинг яхши кўриши муҳимдир.* Газетадан. *Бир авлоднинг ҳаётича давр ичида нур деган сўз эрмакдай бошланиб, асрларнинг ҳокими бўлиб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Унинг ҳаёт асари қолмаган юзи яна хира-лашди..* К. Яшин, Ҳамза.

Ҳаёт бағишламоқ (ёки **бахш этмоқ**) 1) дунёга келтирмоқ, туғмоқ; 2) ўлимдан сақламоқ, яшашга имкон бермоқ, имкон яратмоқ. *..мени дор остидан қутқариб, менга яна ҳаёт бағишладиниз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу билан бира, ўзига ҳаёт бахш этган ҳакимнинг хизматига ҳамиша камарбаста бўлиб турди.* К. Яшин, Ҳамза; 3) ҳаёт, яшаш шароити, имконияти билан таъминламоқ. *Она табиат инсонга турли-туман неъматларни инъом этиб, унга ҳаёт бағишлаб туради.* Газетадан. *Мана, субҳидам пайти, қуёшнинг заррин нурлари ҳамма ёққа ҳаёт бағишляпти..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Сув оқади, қон каби бориб, Ғўзаларга бахш этар ҳаёт.* Файратий.

3 Яшаш муддати; умр. *Тўй — киши ҳаётидаги энг яхши орзу-умидларнинг ушалиши.* Газетадан. *Гапни чўзма, чунки ҳаёт қисқадир.* М. Жўра, Изтироб. *Олима ҳаётининг охирига қадар халқ учун покиза виждон билан хизмат қилди.* «Саодат».

Ҳаёт кечирмоқ Умр кўрмоқ, яшамоқ. *У билан бирга ўттиз йил ҳаёт кечирдик.* ■ *Қорақалпоқ халқи янги шаҳарларда, қулай,*

ёруғ, баҳаво уй-жойларда ҳаёт кечирмоқда. «Ўзбекистон кўриқлари».

4 *кўчма* Ҳаёт бағишловчи, ҳаётни таъминловчи нарса. *Электр симлардан ҳаёт оқди.* «Гулдаста». *Ҳаракат — иссиқлик, иссиқлик — ҳаёт демак.* Мирмуҳсин, Мёмор. *Нон ҳидида ҳаёт бор, Ҳар мағзида мамот бор.* Газетадан.

5 Киши ва жамиятнинг яшаш тарзи, ҳолати; турмуш, тирикчилик. *Ижтимоий ҳаёт. Оилавий ҳаёт. Ёзувчининг ҳаёти ва фаолияти. Республика ҳаёти. Маҳалла ҳаёти.* ■ *Билим юрти талабаларининг ҳаёти ҳар томонлама сермазмун ўтмоқда.* Газетадан. *Ушнинг баланд-паст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мунғайиб турипти.* С. Кароматов, Олтин қум. *Шу ҳаёт, шу турмушдан гадолик аъло.* Файратий.

6 Бизни ўраб олган реал борлиқ, воқелик. *Ҳаёт жуда қизиқ-а?! Бировлар — асал, бировлар заҳар бераркан.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. *Ҳаётда шундай одамлар борки, улар бутун умрларини фақат бир ишга, бирон касбга бағишлаган бўладилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

7 *сфт.* Яшаб турган; тирик. *Ким билади, балки ҳаётдир ва, эҳтимол, ҳаётга ётдир.* Ҳ. Олимжон. *Шу дарча чолингиз ҳаёт вақтида ҳам қийишқ эди..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 *кўчма* Жонланиш, уйғониш. *Редакцияда ҳаво юришиб, ҳаёт аломатлари пайдо бўлгандек туюлди Аҳмадга.* Ф. Мусажонов, Химмат.

9 Ҳаёт (хотин-қизлар исми).

ҲАЁТ II [а. *حياط* — девор; ҳовлига туташ боғча], **ҳаётча** *шв.* Хўжалик ёнидаги кичик экин майдони, томорқа, боғча, чорвоқ. [Холисхон:] *Мана шу ҳаётчанинг орқасида тор кўча бор, бундан қарёққа боришни ўзим билмайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАЁТБАХШ [а. + ф. *حياتبخش* — ҳаёт бағишловчи, тирилтирувчи] **1** *миф.* Ўликни тирилтирадиган, қайта жон киргизадиган.

2 Организм учун ҳаёт бахш этувчи. *Шеърки, ўз соҳибининг қонидан пайдо бўлар экан, ўшал қон каби ҳаётбахш бўлмоғи лозим эмасми?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қуёш ўз ҳаётбахш нурларини тагин мўл-кўл соча бошлади.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Тортиқ этмиш табиат Хуш иқлим, тоза*

ҳаво. Сувлари зилол, шарбат, Ҳаётбахш, дардга даво. Ё. Мирзо.

3 *кўчма* Кишини жисман, руҳан тетиклантирувчи, жонлантирувчи. *Баҳорнинг ҳаётбахш руҳи совуқдан ёшланган кўзларда, кўкарган юзларда барқ урди, диллар исиб кетди.* А. Мухтор, Чинор. *Зубайданинг овози ёқимли, ҳаётбахш эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шерали шу ҳаётбахш лаблардан кўзларини узолмай қолди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҲАЁТИЙ [а. *حياتى* — ҳаётга, тирикликка оид] **1** Ҳаётга, яшашга, тирикчиликка оид. *Ҳаётий жараёнлар. Хужайраларнинг ҳаётий вазифаси.*

2 Ҳаёт учун зарурий, ҳаёт талабидан келиб чиқувчи, ҳаёт талаби билан боғлиқ. *Унинг орзуси бир қарашда романтик қасоскорнинг орзуси бўлиб кўринса-да, тагидаги ҳақиқат чуқур, ўта ҳаётий.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Хўжалигимизда ҳали ечилиши гоят зарур бўлган ҳаётий вазифалар кўплаб кўзга ташланади.* «Ўзбекистон кўриқлари». *..унинг билан суҳбатда зарур ва ҳаётий масалалар гаплашиб олинган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Ҳаёт билан боғлиқ, ҳаёт учун типик (бўлган), ҳаётдагига мос, тўғри келадиган. *-Асосий масала асарда айтилмоқчи бўлган фикрнинг ўқувчи қалбига яқин ва ҳаётий бўлишида, — деди Саид Аҳмад.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Ҳаётий воқеаларни умумлаштириб, сермазмун бадиий асарлар яратган ва яратаётган журналистлар кўп.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Рассом шоир ва маърифатпарварнинг сиймосини ҳаётий қилиб ишлай олган.* Газетадан.

ҲАЁТИЙЛИК I Ҳаётга оид, ҳаёт билан боғлиқ бўлиш; шундай белги-хусусиятга эгалик. *XV аср Ҳирот санъатида хос бўлган ҳаётийлик халқчилликка ҳам олиб келади.* «Фан ва турмуш». *Бу билан улар бадиий ижоддаги энг муҳим фазилатга — ҳаётийликка эришаётирлар.* «Шарқ юлдузи».

2 Яшаш, ривожланиш қобилияти (қудрати)га эгалик; яшовчанлик. *Буюк аллома гоъларининг ҳаётийлиги.*

ҲАЁТ-МАМОТ I Ҳаёт ва ўлим. *Ҳаммаси ҳам бир-бирисиз босолмайди илгари, Боғлиқ экан бир-бирига ҳаёт-мамот сингари.* А. Мухтор.

2 Ҳаёт ёки ўлим, яшаш ёки ўлиш; тақдир. *Беркитишнинг нима ҳождати бор: ҳо-*

зир, шу дақиқаларда, бутун ҳаёт-мамонтинг шу опамизнинг қўлларидан.. Д. Нурий, Осмон устунни. Шайбонийхон чоршанба кунни ҳаёт-мамоти ҳал бўлишини сезиб, бор истеъдодини, бутун тажрибасини ишга сола бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу ҳаёт-мамонт кураши, бек афанди! Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАЁТЧАН I Яшашга қобилиятли; яшовчан. *Ҳаётчан тузум. Ҳаётчан ғоя.*

2 Ҳаёт билан боғланган, ҳаётдан олинган; халқчил. *Улар [масхарабозлар] ўзларининг ҳаётчан санъатлари билан меҳнаткашларга ёқимли ҳаяжон, дилни яйратадиган беғубор кулги, истиқболга ишонч бахш этиб келган. М. Қодиров, Халқ томошаларида урф-одатлар.*

ҲАЖ [а. حج — муқаддас жойларни зиёрат қилиш; Маккани, Каъбатуллони тавоф қилиш] Макка шаҳрига бориб, зулҳижжа ойида белгиланган тартиб-қоида ва одатларга амал қилган ҳолда, Каъбани тавоф ва зиёрат этиш. *Авлиёлардан биттаси уч мартаба ҳажга бориб келган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. -Худо насиб қилса, ҳажга кетиб, гуноҳларимни ўша ёқда ювиб келаман! — деб ният қилди отам. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳар йили минглаб ўзбекистонлик мусулмонлар ҳаж амалини адо этиб қайтишмоқда. Газетадан.*

ҲАЖВ [а. هجو — бировдан кулиш; масхара, мазах қилиш; сатира] Айрим шахс ёки ижтимоий ҳаётдаги нуқсонларни кулги остига олиб, масхаралаб айтилган (ёзилган) гап, жумла, байт, асар. *Аваз айрим мунофиқ, нодон кимсалар хусусида ҳажв айтди. С. Сиёев, Ёруғлик. Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам, лекин уни оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан, кулдириб ичакузар ҳажвларидан танийдиганлар кўп эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. У деворий газетанинг редколлегия аъзоси эди, прогулчиликка қарши чиқарилаётган шошилинич сон учун уч-тўрт банд ҳажв ёзиб боришини илтимос қилишди. П. Қодиров, Уч илди.*

Ҳажв қилмоқ Масхарали гап-сўз, байт ва ш.к. билан танқид остига олмоқ. *У Авазининг тили заҳарлигини, бировни ҳажв қилишга усталигини билади. С. Сиёев, Ёруғлик. Шоир «Мадҳий»нинг бўлса яна аҳволи маълум: хонни мақташ, ўзига ёқмагани ҳажв қилиш, хотинбозлик, баччабозлик билан овора бир бетайин. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.*

ҲАЖВИЁТ [а. هجويات — ҳажвиялар, сатиралар] Ҳажвиялар, ҳажвлар, ҳажвий асарлар. *Бобур ҳажвиёти айрим кишилар характеридаги бахиллик, бадфеъллик, ғийбатчилик каби салбий хислатларга ҳам қаратилган. «ЎТА».*

ҲАЖВИЙ [а. هجوى — кулгили, сатирик] Ҳажв йўли билан тасвирланган, ҳажв қилиб ёзилган. *Ҳажвий асар. Ҳажвий шеър. — Элмурод дастлабки пайтларда гапхўр улфатларга газета янгиликлари ва «Муштум» журналининг ҳажвий мақолаларини ўқиб бериш билан кифояланар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Орзиқул.. фермадаги ишни танқид қилиб, ҳажвий кўшиқ айтган, шундан бир оз кейин мудир вазифасидан четлаштирилганди. О. Ҳусанов, Яхшиларга эргашдим.*

ҲАЖВИЯ [а. هجويه — кулгили, сатирик асар] Ҳажв билан айтилган, ёзилган шеър ва ш.к. *Санъаткор, халқ ҳажвьясининг кулги, киноя, пичинг йўлларида фойдаланиб, персонажларнинг жонли нутқини образли халқ тили ёрдамида беради. «ЎТА».*

ҲАЖВЧИ Ҳажв қилувчи, ҳажвий асар ёзувчи. *Мавлоно Абдулвоси деган машҳур ҳажвчи-латифачининг сўз ва ҳаракатлари ҳамманинг ичагини узди. Ойбек, Навоий. Форс-тожик адабиётининг классиги, машҳур ҳажвчи адиб Убайд Зоконийнинг тугилганига 700 йил тўлди. Газетадан.*

ҲАЖВЧИЛИК Ҳажв, ҳажвий асар ёзиш иши, ижоднинг шундай соҳаси. *[Азиз Абдураззоқ] Фақат шеър ёзиб қолмай, насрий ҳажвчиликда ҳам кучини синамоқда. «Муштум». Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик, ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим. С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.*

ҲАЖИҚИЗ сўж. Эркакларча иш тутмайдиган; хотинчалиш; кўрқоқ; номард. *-Мен қиморбозман, бойвачча ҳам қиморбоз. Агар бойвачча «ҳажқиқизман» деса, майли, молини олиб кетаверсин, — деди Эминохун. Ҳ. Нўмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Мен қатори йигитлар қорға кўкрагини бериб, ўлим билан олишиб юрса-ю, мен иссиқ кўрпани десам, ҳажқиқиз бўлар эдим. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

ҲАЖМ [а. حجم — миқдор, ўлчов, шакл] **1** Бирор жисмининг бўй, эн ва баландлик жиҳатидан катта-кичиклиги; фазода эгаллаб турган ўрни (куб бирлиги билан ўл-

чанади). Бинонинг ҳажми. ■ Агар ҳажмини каттароқ қилсам, иморатга керакли ҳамма бўёқ ва сирларнинг харажати кўтарди. А. Қаҳҳор, Сароб. Фазонинг геометрик жисм эгаллаб турган бўлагининг катталиги шу жисмнинг ҳажми деб аталади. «Геометрия».

2 Бирор идиш ёки бўшлиқнинг қанча нарса сифдира олиши, ичининг катталики даражаси; ўлчам. Ёғ банканинг ҳажми. Кудуқнинг ҳажми. ■ Тилнинг кўтарилиши ҳамда лабнинг чўччайиши билан оғиз бўшлигининг ҳажми ўзгариб, унли товушлар ўзига хос тус олади. «Ўзбек тили» дарслиги.

3 кўчма Умуман, нарсанинг кўп-озлик даражаси, миқдори. Иш ҳажми. Мақоланинг ҳажми. ■ Текширишда қатнашган кишилар гўза тупларининг сони, шохларининг миқдори, ҳосилнинг ҳажмини аниқлаб.. чиқдилар. И. Раҳим, Ихлос. Биз, қиссамизнинг ҳажми сифдирмаганликдан, унинг шаҳардаги софдил ҳаётига батафсил тўхтай омаймиз. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАЖМАН [a. حجاماً — ҳажм жиҳатидан, ҳажмга кўра] Ҳажм жиҳатидан, катта-кичиклик ёки кўп-озлик нуқтан назаридан. Ҳажман кичик жисм. Иш ҳажман кўп бўлса ҳам, анча енгил эди. ■ Кам куйдирилдиган гипсли боғловчи моддалардан фарқли ўлароқ, ангидрид цементи қотиш вақтида ҳажман кенгаймайди. «Фан ва турмуш».

ҲАЖМИЙ [a. حجمى — ҳажмга оид, ҳажман] Ҳажмга боғлиқ бўлган, ҳажмдан келиб чиқадиган. Ҳажмий анализ. ■ Ҳажмий оғирлик бир куб жисмнинг килограммлар ҳисобидаги оғирлигидир. «Физика».

ҲАЖМЛИ Ҳажмга эга. Катта ҳажмли бак. Кичик ҳажмли идиш. Юз минг тонна ҳажмли кема.

ҲАЖР [a. حجر — ташлаб кетиш, тарк этиш; айрилиқ, жудолик] Айрилиқ ҳолати; жудолик, ҳижрон. Ишқ давоси, авом ўйлаганча, васл эмас — ҳажрдир. Зеро, васл ишқ ўтини сўндирувчи, ҳажр эса камолотга эриштирувчидир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Тун билан йиғлабди булбул Фунча ҳажри доғида. Кўз ёши шабнам бўлиб Қолмиш унинг яроғида. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ҲАЗ [a. حظ — бахт, омад; мўл-кўлчилик; хузур-ҳаловат; кайф-сафо; шодлик; роҳат, лаззат]: ҳаз этмоқ ив. Роҳатланмоқ, маза қилмоқ. Қизим, гаширинг [сабзинг] бўлса, па-

лов қила қол, ҳаз этиб бир еяли! С. Сиёев, Ёруғлик. Фазалнинг тозасидан йўқми? Билсанг, ўқи, ҳаз этайлик. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЗАР [a. حذر — эҳтиёткорлик, ҳушёрлик; эҳтиёт бўлиш, сақланиш] Ёқимсиз, ёмон шахс, нарса, хатти-ҳаракат ва ш.к. дан жирканиб, ўзини тийиш; тортиш, сақланиш. Кундошиннинг кўриниши баёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан. Бундай одамдан, албатта, ҳазар керак. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қайин отангизга айтдим: ..ҳар ҳолда ёмондан ҳазар лозимдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳазар қилмоқ Жирканиш, ёқтирмаслик, ҳазар билан муносабатда бўлмоқ. Ҳаромдан ҳазар қилмоқ. ■ Тўғриси ҳам Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳар бир қадамизга одамларга кўриниб турибди. Энди сиздан ҳамма ҳазар қилади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Чунки халқ ёлғондан ҳазар қилади. Газетадан. Шаҳзода ундан [бойваччадан] чўққадан ҳазар қилгандек ҳазар қилади. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЗАРЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳазар қилмоқ** қ. ҳазар. ..хўроз, ит уриштиратурган кўча чапанлари, боз-бозликка муккасидан кетган суюғоёқлар ҳам бу ярамас одатлардан ҳазарланиб, аста-секин беза бошладилар. Газетадан.

ҲАЗИЛ [a. هزل — кулги, мазах қилиш, тегишиш, ҳазиллашиш] 1 Қизикчилик, эрмак учун, ўйнашиб қилинган хатти-ҳаракат ёки айтилган гап; жиддий, чин эмас. Ҳазилми, чинми? Ҳазилингни кўй! Сен ҳазилни кўтармас экансан. Ҳазил — ҳазилнинг таги зил. Мақол. Кўрса — ҳазил, кўрмаса — чин. Матал. ■ Тантйбойвачча Гуландомнинг сўзини [киноясини] ҳазил деб ўйлаган бўлса керак. Ойбек, Танланган асарлар. Ичкарида ҳамон куй янграр, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тинмасди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Худойбергван хўжа ярим ҳазил, ярим чин гапириб, Авазни ўтирганларга таништирди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган; осон. Институтда ўқиш ҳазил деб ўйлайсанми? Шунча юкни кўтариш ҳазил эмас. ■ -Профессор бўлишнинг ўзи ҳам ҳазил эмас, — деди Умид Раъно билан Ҳафизага. Мирмуҳсин,

Умид. Уч-тўрт ой ичида участка қуриб олиш ҳазил иш эмас. Н. Сафаров, Оловли излар.

Ҳазил қилмоқ Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. *Эргаш болаларнинг бирининг елкасига уриб, бирининг бурнини чимчилаб, яна бирига.. бор, бурнингни ювиб ке, кирдан қорайиб кетибди, — деб ҳазил қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Нима бўлди жувонга? Эртадан кечгача кундошлари билан ўйнашади.. ҳазил қилади, қитиқлайди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ҲАЗИЛАКАМ с.т. 1 Ҳазил йўли билан қилинган, нождидий. *Раҳматли Уста Муминга кечалари жангнома ўқитиб эшитганларимиз эсингиздами? Уша ҳазилакам урушлар тўғрисида лоф-қоф урилиб ёзилган жангномаларга шунчалар қизиқар эдик.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган, осон. *Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмаслиги равшанлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эндиги кураш ҳазилакам бўлмайди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Бу образлар устидаги меҳнатларим ҳазилакам бўлмаган..* А. Юсупов, Чинор ва ниҳол.

ҲАЗИЛАКАМИГА Сира қийналмасдан, осонликча. *Бу ишни ҳазилакамига қилиб кўяман. ■ Навқирон йигит эдим. Оғир кетмонларни ҳазилакамига урардим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАЗИЛВОН айн. *ҳазилкаш.* Табиати шўх, қувноқ, ашулачи, ҳазилвон бу қизнинг юрагида дарди бор эди. Ойбек, О.в. шабадалар. *Поччаев «ҳи-ҳи, ҳи-ҳи»лаб, бўлиб-бўлиб, совуққина кулди.* «Ҳазилвон экансиз», деб қўйди. А. Мухтор, Туғилиш. *Қодиржон студентлик давридаги бу ошнаси билан эски ҳазилвон бўлгани учун, дарров «ҳужумга» ўтди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҲАЗИЛВОНЛИК айн. *ҳазилкашлик.* Маҳалладаги турли қизиқчиликлар ва ҳазилвонликларда Юсуфжонга тенг келадигани йўқ эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАЗИЛКАШ [а. + ф. *هزلکش* — ҳазил қилувчи] Ҳазил қилишни яхши кўрадиган, бир-бири билан ҳазиллашадиган; ҳазилвон. *Ҳазилкаш йигит. ■ Жаббор ҳеч ўзгармаган, студентлик кезларида қандай бўлса — ўшандай софдил, ҳазилкаш эди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Бирни биридан башанг, бири ик-*

кинчисидан дилкаш, ҳазилкаш, тегажак қувноқ одамлар. И. Раҳим, Тақдир. *Бир куни ҳазилкаш оғайнилари: -Мўйлов, аслида раис бўладиган савлатинг бор-да. Ҳозир ҳам раисдан қаеринг кам, — деб тегишишиди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳар кўчада, ҳар муюшда унинг турли табақага мансуб дўстлари.. ҳазилкашлари учрар эди.* Ойбек, Навоий.

ҲАЗИЛКАШЛИК Ҳазилкашга хос гап-сўз, хатти-ҳаракат; ҳазилкаш бўлиш, ҳазил қилиш. *Воси ака кулгисини босолмай, ҳазилкашлик билан деди: -Ўзинг яна битта қиз туғиб бер.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *-Нақ жаннатнинг эшиги олдига бориб қолган эдинг, укам, — деди Қудрат ҳазилкашлик қилиб.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Ҳазилкашликда бошқалардан ўзарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАЗИЛЛАМОҚ шв. Ҳазиллашмоқ. *Болам, сени ҳазиллаб айтади десам, чини билан сенга бир гап бўлган экан.* «Ёдгор».

ҲАЗИЛЛАШМОҚ 1 Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, бирор иш, хатти-ҳаракат қилмоқ; ҳазил қилмоқ. *Хафа бўлма, аскияни яхши кўради, мен келган вақтларимдаям ҳазиллашавериб, қулоқ-миямни еганди хумпар.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. *Саодатхон ҳам бу қизни бугунгина кўрганлигини ўйламас, ҳазиллашар, кулар эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Мен билан ҳазиллашсанг майли-ю, бироқ капитан билан ҳазиллаша кўрма.* О. Ёқубов, Излайман.

2 Бирор шахс ёки нарса билан ҳисоблашмаган ҳолда, нописанд, менсимай муносабатда, муомалада бўлмоқ; ўйнашмоқ. *Сиз касалсиз, ахир, тушунинг, гипертония билан ҳазиллашиб бўлмайди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *-Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит, — деди ниҳоят пўнғиллаб бой, — ахир, амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИЛНАМО [а. + ф. *هزلناما* — ҳазил тарзида, ҳазилсимон] айн. *ҳазиломуз.* Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазилнамо гап ташлашарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАЗИЛОМУЗ [а. + ф. *هزلآمیز* — ҳазилга ўхшаш, ҳазиллашиб] Ҳазилга ўхшаш, ҳазил аралаш, нождидий. *Зиёдахон, зувала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди: -Унақа*

одам эмаслигингизни ҳали ўзлари ҳам билмайдилар. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАЗИЛСИМОН кам қўлл. айн. **ҳазиломуз**. *Ҳазилсимон гап. ■ Тантубойвачча уни ҳазилсимон койиб, кейин Йўлчига сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲАЗИН [а. حزين – қайғули, ғамгин, мунгли] Ғам-қайғу ифодали; мунгли, эзгин. *Юракни зир титратадиган бу ҳазин қўшиқ тобора авжга чиқиб, султоннинг юрагига ғулув солмоқда эди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё. Хонани ҳазин ёқимли «Чули ироқ» куйи ўз сеҳрига олди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди.. С. Зуннунова, Гулхан.*

ҲАЗИНИЯТ [а. حزينت – ҳазинлик, ғамгинлик] эск. кт. Ғам-қайғули ҳолат; ҳазинлик, мунг. *Юлдуз йўқ, чироқ йўқ, фақат қандайдир, киши кўнглини таталовчи ҳазиният кезади. Ҳ. Шамс, Душман.*

ҲАЗИНЛИК Ҳазин ҳолат, ҳазин ифода. *Унинг овозида аллақандай ички изтироб, ҳазинлик бор эди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Негадир қайта-қайта Даврон ака эсимга тушиб, дилимни қандайдир ҳазинлик чулғаб олади. О. Ёқубов, Излайман.*

ҲАЗИР [а. حذير – эҳтиёткор; ҳушёр; эҳтиёткорлик билан иш тутадиган]: **ҳазир бўлмоқ с.т.** Эҳтиёт бўлмоқ, ўзини сақламоқ. *Иннайкейин, ҳазир бўлинглар: қақир ерларга жон кирганда, тагин Тешабой илиб кетмасин. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Баҳор ойлари тут пишганда, мен устига чиқиб қоқардим. Пастда бўлса: -Ҳой, болам, ҳазир бўл! Кўзингга қара! – дейишиб, ойим билан дадам чодир тутиб туришарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ҲАЗИМ [а. هميم – ўзлаштириш, сингдириш (овқатни, дарсни); овқатнинг сингиши] **1** Таомнинг ошқозонда сингиши, организмда ўзлаштирилиши. *Ҳазим бўлмайди-ган овқат. ■ Ёз кунлари тагидан рангбаранг майда тошлар кўришиб турган сойдан бир ҳовуч сув олиб ичсангиз, танангиз яйраб, еган овқатингиз ҳазим бўлиб кетади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

2 *кўчма* Таъби кўтариш имконияти, қобилияти. *Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга дўнғиллайди-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ҳазим қилмоқ 1) сингдирмоқ (таом ҳақида). *Мен кечки овқатни сизлардан сал барвақтроқ қиламан, негаки кексароқман, бўлмаса – ҳазим қилолмайман. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Шу меъдангиз бўлса, тошни ҳам ҳазим қилиб юборсангиз кераг-ов. Ҳ. Шайхов, Характеристика; 2) кўчма бирор кўнгилисиз ҳодиса ёки муомалага бардош бермоқ, чидамоқ. Фармонов болаларнинг ишидан мамнун бўлса ҳам, муомалаларини ҳазим қилолмасди. А. Мухтор, Чинор; 3) кўчма мияга сингдириб олмоқ; ўқмоқ, ўзлаштирмоқ. Дарсни ҳазим қилмоқ. ■ [Султонмурод] Хужрага қамалиб, кеча-кундуз китоб мутолаа қилади. Ўнлаб китобни ҳазим қилгандан сўнг, яна ўз ишқининг аламли, туганмас достонига берилади. Ойбек, Навоий; 4) моҳиятига тушунмоқ, англаб етмоқ. [Мирҳосил] Кейинги вақтларда халқ ҳаётида юз берган ўзгаришларни ҳазим қила олмай: «Мен ўзгардимми, ёки замон ўзгардимми?» деб юрибди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан; 5) кўчма ўзиники қилиб, ўмариб кетмоқ, ўзлаштириб юбормоқ. Халшилов «9021 килограмм маккажўхори олинди», деб қалбаки акт тузади, бунинг эвазига 1804 сўмни ҳазим қилади. Газетадан.*

Ҳазми таом Овқатни ҳазим қилиш учун ёрдам берадиган нарса. *Баъзи одамлар ичкилик иштаҳани очади, ҳазми таом.. фойдаси зўр, дейдилар. «Муштум».*

ҲАЗИМЛАМОҚ кам қўлл. Ҳазим қилмоқ (қ. ҳазим). *Ялпиз.. ошқозонни мустаҳкамлайди.. таом ҳазмлашни яхшилайди.. К. Маҳмудов, Кўкда гап кўп.*

ҲАЗИМЛИ Тез, осон ҳазим бўладиган. *Ҳазми таом. ■ Агар унга [хўроз шўрвага] зира, оқ пиёздан солиб юборилса, яна ҳам хушхўр ва енгил ҳазми бўлади. «Муштум».*

ҲАЗОР [ф. هزار – минг] эск. кт. Минг (одатда ўзбек тилида саноқ сон маъносида эмас, балки сон-саноқсиз, жуда кўп, гоёт, бениҳоят, чексиз каби маъноларни ифодалаш учун қўлланади). *Ўз сўзли ўзбекнинг кўклам ваъдаси – Минг карра минг тонна, ҳазор бор ҳазор. Ф. Фулом.*

ҲАЗОР-БАҲАЗОР [ф. هزاربهزار – минг-минглаб] Минг-минг, мингларча; жуда ҳам, беҳад кўп. [Имом домла:] *Бажонудил ўқир эдик, ҳазор-бахазор афсуски, ойнак хужрада қолибдур. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲАЗОРОН [ф. هزاران — минглар, кўп минг] *эск. кт.* Минглар, минг-минг, беҳисоб. *Нечук худо ярлақади, тақсирлар? Ғариб хонамизни муборак қадамларингиз билан мунаввар этганларингиз учун ҳазорон раҳмат!* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

ҲАЗРАТ [а. حضرت — жаноб, ҳурматли] **1 дин.** Оллоҳ, пайғамбар каби муқаддас зотларни, шунингдек, дин арбобларини улуғлаш учун уларнинг исми олдидан қўлланади; кимсанинг мартаба, вазифасини билдирувчи сўз билан ёки ўзи алоҳида ҳам қўлланади, мас., *Ҳазрати Одам.* ■ *Ҳазрат Алининг дудулини ҳеч бир от қувиб этган эмас — китобларда шундай ёзилган.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Зехни ўтқир, тили бурро Ҳафиза болам анча қийналди. Исириқ солиб, ҳазрат Баҳоваддинга ўн битта кулча атаб қўй, болам, — деди кампир.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳазрати эшоннинг хизматларига бел боғлаб, шу ерларда муридларга бош бўлиб, буғдой эктирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Муборак бўлсин, улуғ ҳазратим! Садриддин аълам жилмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Подшоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни улуғлаш учун «жаноб олийлари» маъносида ишлатилади. *Султон Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари. Бек ҳазратлари. Подшоҳ ҳазратлари.* ■ *Қамчиси кўкда товлашиб, ханжари заҳар сочган хон ҳазратнинг буйруғига ким қариши бора олсин?* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён. -*Амир ҳазратлари саломатмилар? — ташвишланиб сўради бой.* Ҳ. Гулом, Машъал.

3 Илм-фан, санъатда шуҳрат қозонган буюк кишиларни улуғлаш учун ва умуман ҳурматни ифодалаш учун тахаллус ёки номларга қўшиб ишлатилади. *Навоий ҳазратлари. Ҳазрати Жомий.* ■ *Меъмор ҳазратларининг ҳовлилари шу эди-а?* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳазрат мударрис хайрлашган жойида яна тўхтаб, томоқ қириб олди.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

ҲАЙ *унд.с.* **1** Кимсанинг диққатини ўзига жалб этиш, чақиришни билдиради; эй. *Ҳай, эшик тақиллапти, қара.* Ҳай бола, қайёққа кетяпсан? ■ *Мулла Норқўзи даргазаб бўлиб, ўрнидан турди ва эшик олдидаги бориб, бор товуши билан бақирди: -Ҳай хотин, дейман, қандоқ беҳаёсан!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Эътиборни тортиш, огоҳлантиришни билдиради; эй. *Ҳай, бу гапни унга айта кўрма. Ҳай, электр симига тегиб кетма.* ■ *У, уйнинг зинасига энди қадам қўйганда, похол гарами остидан чиққан бир кампир: -Ҳай, болам, немис бор! — деб қичқирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бўлган ёки ўтган ишдан розиликни, эътирозсизликни ёки унга эътибор бермасликни, «шундай бўлса бўлибди» маъносини билдиради. *Ҳай, ўтган ишга салавот. Ҳай, бўлар иш бўлди, энди бу томонига эҳтиёт бўл.* ■ *Ҳай, майли, ишқилиб сени топарман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қалъага сиғмай, бу ерга келибсан, ҳай, мен рози.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Шайтонга ҳай бермоқ қ. шайтон П.

ҲАЙБАРАКАЛЛА [**<** ҳай + баракалла] Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтов; шундай мақтов билан руҳлантириш, қизиқтириш. *Атрофингиздаги тўрт-беш лаганбардорнинг ҳайбаракалласига учиб, ўзингизни йўқотиб қўйдингиз.* С. Маҳқамов, Шоғирд. *Бу даврда илгариги ҳайбаракалла билан иш битмайди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИ Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтовлар айтувчи, шу тарзда қўллаб-қувватловчи шахс. *Мен сизга айтсам, ука, ўзимиз ҳам анча ҳайбаракаллачи бўлиб қолибмиз.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Хошим уни [Ғулмон] ўз ҳайбаракаллачилари сафига ҳеч тортолмади. Ғулмон ака бошқача тоифа одам экан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИЛИК Ҳайбаракаллачига хос иш тутиш, амалий ишдан кўра қуруқ мақтов, қўллаб-қувватлашга берилиш. *Қишлоқ хўжалик органлари раҳбарлари ҳайбаракаллачиликдан амалий ишга ўтишлари керак.* Газетадан. *Тошматовнинг баъзи хатти-ҳаракати, ҳайбаракаллачилиги нима мақсадга қаратилганлиги устида жиддийроқ ўйлашга мажбур қилиб қўйди мени..* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЙБАТ [а. هيبت — кўркув, ваҳима, даҳшат; кадр-қиммат; ҳурмат, эътибор, обрў, нуфуз] **1** Улуғвор кўриниш; важоҳат, салобат. *Баъзида тоғлар ҳайбати, денгизлар тўлқинига қараб, бу мўъжиза олдида беихтиёр ичимиздан хўрсиниқ келади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. [*Очил бува*] *Чинортоғ этагида ҳайбат билан қорайиб турган чинорга узоқдан тикилиб, тонг оттирди.* А. Мух-

тор, Чинор. *Мозористон ҳайбати, мозористон сукунати уни ғамгин ўйлар гирдобига ботиради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Ваҳимали ҳис-туйғу, шундай ҳис-туйғу уйғотувчи нарса, ҳолат; ваҳм. *Аҳмадбек минди тарлоннинг белига, Ҳайбат билан қаради соғу сўлига.* «Ойсулув». *Аждарҳо домига Шакар кетади, Аждарҳо ҳайбати шундай бўлади.* «Ширин билан Шакар».

Ҳайбат қилмоқ шв. Ваҳм солмоқ. *Эркак таҳдидли товуш билан аёлга ҳайбат қиларди: - Мен сенга айтаяпман, овозингни чиқара кўрма, секин олдимга туш.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. *Йўлбарс каби жойдан турсанг кўзғалиб, Ҳар тарафга ҳайбат қилсанг на бўлди?* «Нурали».

ҲАЙБАТЛИ 1 Улуғвор кўринишли, салобатли, баҳайбат. *Ҳайбатли баланд тоғлар ой ёғдусини ҳам ютиб юборгудек қорайиб, ваҳм соларди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Яссавий мақбарасини Темир Кўрагон бино қилдирган, кўп ҳайбатли, мухташам мақбара.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ичкарида тасаввурига сиғмайдиган ҳайбатли нарса пойлаб тургандай бўларди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

2 кўчма Ваҳимали, даҳшатли. *Жанг бўлади кўп ҳайбатли, Ёв ғаламис, қув, шиддатли.* М. Шайхзода, Тошкентнома. *Фронтнинг унча ҳам катта бўлмаган бир участкасига тўпланган мингларча замбарак гумбурлашидан ҳайбатли бир гувуллаш ҳосил бўлдики..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАЙВОН [а. حيوان — тирик нарса, ҳар бир тирик жон] **1** зоол. Ҳаракат қилиш ва сезиш қобилиятига эга бўлган ҳар бир тирик мавжудот; жонивор. *Умуртқали ҳайвон.* *Сутэмизувчи ҳайвонлар.* *Судралувчи ҳайвонлар.* *Ваҳший ҳайвонлар.* *Уй ҳайвонлари.*

2 Инсондан бошқа ҳар қандай жонивор. *Ўргатилган ҳайвонлар.* *Ҳайвонот боғида ҳайвонларнинг турлари ҳам, сони ҳам кўп.* ■ Олимовнинг ҳикояси болаларнинг зеҳнида шундай таассурот қолдирди: *иссиқ билан совуқ, қор билан ёмғир, сув билан ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонлар — буларнинг ҳаммаси табиатдаги қазииш, ўйиш, емириш кучлари ҳисобланар экан..* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Иш ҳайвони Миниш, юк ташиш, ер ҳайдаш учун фойдаланиладиган тўрт оёқли жонивор; от-улов. *Қулоқларнинг от-уловлари,*

иш ҳайвонлари бугун-эрта колхоз ҳисобига ўтиши керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Одати, қилиғи, хатти-ҳаракати ва ш.к. жиҳатдан ҳайвонга ўхшашликни, ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Одамнинг ҳайвони киши ҳақидан кўрқмайди, киши молига кўз олайтиради.* Ойбек, Танланган асарлар. *- Шунча йилдан буён мен унинг бунақа қилиқлари борлигини билмас эканман.* *Ҳайвоннинг ўзгинаси экан-ку!* Мирмуҳсин, Меъмор. *- Вой ҳайвонлар-ей! Тфу! — деди-ю, шартта бурилиб чиқиб кетди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Илгари «оз-моз» ичиб, сўнг бўлди ҳайвон оқибат.* Ҳ. Нурий.

Оби ҳайвон Ўликни тирилтирадиган сув, тириклик суви (эртақларда). **Ҳайвони нотик** эск. Инсон, одам.

ҲАЙВОНЗОТ [ҳайвон + зот] Ҳайвон боласи, ҳайвон насли, ҳайвон. *Жабр қилди ҳайвонзотнинг жонига, Қирқ бир қамчи урди отнинг сонига.* «Рустамхон». *Ёдгор бу чинорнинг остига борди, ҳар тарафга қаради: на одамзод ё бир ваҳший ҳайвонзот — ҳеч нарса кўрмади.* «Ёдгор».

ҲАЙВОНИЙ [а. حيوانى — ҳайвонларга, махлуқотга оид] Ҳайвонларга хос; шаҳвоний. *Чиндан ҳам бу жасуруна исён хотинқизлар томонидан Худоёрнинг ҳайвоний истагига қарши биринчи кўтарилиш эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кейин маймун ҳайвоний ғазаб ичида атрофга алангаётиб, деразадан эгасининг даҳшат босган чеҳрасига кўзи тушиб қолди.* «Фан ва турмуш».

ҲАЙВОНЛАШМОҚ Инсоний фазилатларни йўқотмоқ, ваҳшийлашмоқ. *Муродхўжа домла: - Кишлоқ халқи ҳайвонлашиб кетаётир, кўргани тоқатим йўқ, — деб юрган одам.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙВОНЛИК Ҳайвонга хос одат, қилиқ, хатти-ҳаракат. *Бари бир ҳайвон ҳайвонлигини қилди, яъни мавради.* «Гулдаста».

ҲАЙВОНОТ [а. حيوانات — «ҳайвон» с. кўпл.] Тирик мавжудотлар, ҳайвонлар олами; ҳайвонлар. *Поччам билан аммам бу гул, бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нури дийдаларидай парварииш қиладилар.* Ф. Фулом, Шум бола. *Университетнинг учинчи курсида ўқир, мақсади ҳайвонот дунёсини ўрганиш, шу соҳада илмий иш олиб бориш экан.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳайвонот мойларидан тайёрланган ёғ маҳсулотлари ҳам яхши доғлашни талаб қилади.* Газетадан.

ХАЙДАЛМА: хайдалма қатлам қ.х. Экин майдонининг хайдаб юмшатиладиган устки қатлами. *Чуқур ковлаида, хайдалма қатламдан чиққан ва озиқ моддаларга бой бўлган тупроқ чуқурларнинг бир томонига.. ташланади.* Р. Мусамухамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ХАЙДАМОҚ 1 Бирор томонга қараб юришга қистамоқ; боришга мажбур қилмоқ; йўлламоқ. *Ун бир кишини банди қилиб, қўллари чилвир билан боғлатди-да, олдига солиб хайдаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Иигитали подани ўтган ҳафта ўтлаган ерига — сой бўйига хайдади.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Узоқда чироқ милтиллаб кўринди.. Отни тўғри ўша томонга хайдади.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 кўчма Бирор томонга юритмоқ, йўналтирмоқ, йўналишини бурмоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). *Кўтармалик билан ишинг бўлмасин! Сувни Соғариққа хайдаб, Оқсоқолнинг қулоғидан хабар ол.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Катталар хўп деса, тоғни тешиб, Тожиқсойни хайдаб келамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Мавжуд жойидан, маълум макондан кетказмоқ, кетишга мажбур қилмоқ. *Уша, Муқаддам хайдаб юборганидан бери бу уйга қадам босишга ҳақи йўқлигини биларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Йўқ.. қайси диёнатли ота.. қўй оғзидан чўп олмаган ўғлини «оқ» қилиб, даргоҳидан хайдар экан?!* К. Яшин, Ҳамза. *Уртоқлари олдида ялиниб борган экан, хайдашибди-ку..* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

4 кўчма Йўқ қилмоқ; кетказмоқ. *Дилингиздаги васвасаларни хайданг.* К. Яшин, Ҳамза. *Экинзорларда бўладиган тонгги бир тароват.. муздек шабада.. — барчаси Авазининг кўнглидан мужмағил, оғир туш асоратини хайдагандек бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Кек сақламас, дилхиралигини хайдаб, ўзини идора эта олар эди.* С. Сиёев, Аваз.

5 Иш, мансаб ва ш.к. дан четлатмоқ, маҳрум қилмоқ; қувмоқ, кетказмоқ. *..ўшаларнинг ёрдами билан қамалмай қолибдилар-у, фақат ишдан хайдалибдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Николай тахтдан хайдалиб, инқилоб бўлган кун олти яшар гўдак эканман.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Билса, институтдан хайдайди.* «Гулдаста».

6 Транспорт воситасини миниб, юргизиб, бошқариб бормоқ. *Отам арава хайдар эди. Акам машина хайдайди.* ■ *У дўконларга газлама ташиди, извош хайдади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бирон кор-қол бўлмасин, деб моторга ўт бериб, жадал хайдаб кетди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

7 Ерни махсус асбоб (плуг, ооч, сўқа каби) тиши билан тилиб, ёриб, ўйиб юмшатмоқ. *Ерни трактор билан хайдамоқ. Ер хайдасанг, куз хайда, куз хайдамасанг, юз хайда.* Мақол. ■ *Тушдан кейин уйга келиб, буғдой ўраман.. арпадан бўшаган ерни хайдаб, мола босаман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 ким. Иситиш ёки қайнатиш йўли билан таркибий қисмларга ажратмоқ; шу йўл билан бирор нарса ажратиб олмақ. *Спирт хайдамоқ.*

ХАЙДАР [а. حيدر — шер; Ҳазрат Алининг сифатларидан бири] 1 Икки чаккадан қўйилган кокил. *Боққа кирсам, тонг шамоли хайдаримни ёзади. Уйга кирсам, ғариб онам Юрагимни эзади.* «Кўшиқлар».

2 айн. хайдар кокил. *Орқам тўла хайдарим, Ҳар жойда харидорим.* «Оқ олма, қизил олма».

Хайдар кокил Умуман, чиройли қилиб ўрилган соч, кокиллар. *Хайдар кокилинг узун, Ювиб тарагин, ёрим.* «Кўшиқлар». *Қирқта хайдар кокилим, Райҳон қўшиб тарайман.* «Кўшиқлар».

3 Хайдар (эркаклар исми).

ХАЙДАРКОКИЛ Ўрдакларнинг бир тури (бошида қора патдан иборат кокили бўлади).

ХАЙДОВЧИ 1 Хайдамоқ фл. сфдш. *Автомашина хайдовчи. Ер хайдовчи. Извош хайдовчи. Пода хайдовчи.* ■ *Нафсиламбирда, бизга ўхшаш отбоқарга, ер хайдовчига қийин, жуда қийин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Транспорт воситалари, қишлоқ хўжалик машиналари ва ш.к. ларни бошқарувчи киши. *Пиёда, худди транспорт хайдовчиси каби, йўл ҳаракатининг тенг ҳуқуқли иштирокчиси ҳисобланади.* Газетадан. *Хайдовчи ҳам ўз шаънига айтिलाётган мақтов ва тилакларни эшитгандек.. тагин шитоб билан тормоз босади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 «Бешкўтарар» ўйинида рақиб томонига жўнатилган жуфт қарталарнинг устига қўшиб бериладиган яна битта қарга. *Икки ўн-*

лик ва икки саккизликка бир еттиликни ҳайдовчи қилмоқ.

ҲАЙДОВЧИЛИК Ҳайдовчи касби, иши. Унинг [шофёрнинг] ҳайдовчиликини улуғлаётганига йигирма йилдан ошди. Газетадан.

ҲАЙЁ-ҲАЙ: ҳайё-ҳай деб (ёки дея) Йўлга, сафарга астойдил жазм қилиб, зўр қатъият билан. Мамаюсуф Кукқашқани чоқ қилиб.. Гулнозни мингаштириб, дарвозадан ҳайё-ҳай дея, чиқди-да кетди. Т. Сулаймон, Интизор.

ҲАЙЁ-ҲУ: ҳайё-ҳу деб (ёки дея) айн. ҳайё-ҳай деб (ёки дея) қ. ҳайё-ҳай. Этак турмушлаб, ёнбошимга бир муштлаб, ҳайё-ҳу деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҲАЙЁ-ҲУЙТ унд. с. Ғалла экинларини қушлардан кўриқлашда ишлатилади. Чумчуқ, чумчуқ, шўр чумчуқ, Ҳайё-ҳуйт! Ҳайё-ҳуйт! Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҲАЙЗ [a. حیض – менструация, ой кўриш] Балоғат ёшидаги қизларда ва бола туғиш ёшидаги аёлларда ҳар 21-30 (кўпинча 28) кунда содир бўладиган биологик жараён; ой кўриш.

ҲАЙИНЧАК шв. Учиб ўйнаш учун баланд ёғочга, кўпинча дарахт шохига осиб, учлари кўшиб боғланган узун арқон ёки арғамчи; арғимчоқ. Ҳасан овчининг кўшинисиникида қизлар ҳайинчак учинмоқда. Ш. Тошмаатов, Эрк қуши. Узун-узун арғамчи Ҳайинчакка, ёр-ёр. «Кўшиқлар».

ҲАЙИНЧАЛАК айн. ҳайинчак.

ҲАЙИТ [a. عيد – байрам, тантана] 1 дин. Йилда икки марта: рамазон тамом бўлгач уч кун ва қурбон ойида уч кун бўлиб ўтадиган диний байрам. Тўй тегишлиники, ҳайит барчаники. Мақол. ■ Илгари ҳайит кунлари Кўмирсаройда кўғирчоқбозлик, «чодирхаёл» бўлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳайитдаги.. маросимларга кўп жойларда халқларнинг маҳаллий одатлари – арафа кунни ош улашиш, янги кийим кийиш, ҳайитлик бериш, сайл қилиш, яқин одамларини кўриш ва ҳоказо ҳам қўшилиб кетган. «ЎЗМЭ».

Катта ҳайит ёки қурбон ҳайити Ҳижрий зулҳижжа ойи, яъни қурбон ойининг ўнинчи кунни бўладиган диний байрам. Катта ҳайит бўлса – ўтган, кичигига ҳали анча бор. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. П. Турсун,

Ўқитувчи. **Кичик ҳайит ёки рўза ҳайити** Ҳижрий рамазон ойи тугаши билан эртасига, яъни шаввол ойининг биринчи кунни бўладиган диний байрам. Бунинг устига кичик ҳайитнинг баҳор фаслига тўғри келгани нур устига аъло нур бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 этн. Вафотига йил тўлмаган кишини ҳайит кунлари йўқлаб аза тутиш, эслаш маросими; маърака. Онасининг ҳайити яқинлашган кунлар эди. Ҳадемай акасининг ҳайити ҳам келади.

3 кўча Бирор муваффақият, ғалаба муносабати билан бўладиган умумий шодлик, байрам. Пахта планимиз бажарилган кунни сизу бизга ҳайит-да! ■ – Эчкига жон қайғуси, қассобга мой қайғуси. Мен нима ғамда-ю, сизга ҳайит экан-да? – деди Акмал Қудратга. Ж. Абдуллахонов, Йўл.

4 Ҳайит (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲАЙИТЛАМОҚ с.т. Ҳайит байрамини нишонламоқ, ҳайит кунлари сайр қилмоқ. Ярашсин деб, қора холлар қўйилган, Кўчаларда ҳайитлаган ким бўлди? «Равшан».

ҲАЙИТЛАШИМОҚ Ҳайитламоқ фл. бирг. н. Ёз пайти поччамнинг ўртоқлари қовун сайилга чақирган. Бир тарафдан ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, – деди Шум бола. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҲАЙИТЛИК Кимсага ҳайит муносабати билан қилинадиган совға (пул, кийим-кечак ва ш.к.) Шодлик қўшиғи босди саодат кўчасини, Гўдаклар жаранглатар ҳайитлик тангасини. Ғ. Фулом. Улуғ ҳайитдаги ҳайитликка олдирган мўғул эгарча билан ғалати қилиб тойчамни эгарладим. А. Қодирй, Улоқда. Низомжон, аясидан ҳайитлик олган боладек диканглаб, кунни кеч қилди. С. Аҳмад, Уфқ. Кейин расталарни айланиб, уйга ҳайитлик олдилар. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИТ-МАЪРАКА айн. ҳайит 2. - Мунча тез? Ойимнинг ҳайит-маъракаси ўтмасдан-а! – Ҳакимбойвачча қўлини силкиди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙИТЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби ҳайит билан боғлиқ эканини билдиради. ..сира овора бўлманг, уйда иш кўп. Узингиз биласиз, ҳайитчилик, келди-кетди дегандек.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИҚИШИМОҚ Ҳайиқмоқ фл. бирг. н. Болалар отасидан ҳайиқишади. ■ Унинг ян-

ги усул мактабига дастлаб болалар жуда кам келди. Тўғрироғи, ота-оналари «қандай бўлар экан?» деб болаларини беришга ҳайиқшиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЙИҚМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга чўчимок; кўрқмоқ, ботина олмаслик. Қобил Комиловичнинг юраги орзиқди. Миясида туғилган турли фикрларга чуқуроқ маъно беришдан ҳайиқди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Ҳамма жойда оқни — оқ, қорани — қора, деб айтишдан ҳеч ҳайиқмаслик керак. П. Турсун, Ўқитувчи. Довдирроқмикан? Ундай деса, фан номзоди, унча-мунча олимлар қўл уришга ҳайиқадиған муаммолар устида ишлаётган экан. С. Нуров, Нарвон.

2 Бирор хатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. да кимдандир, нимадандир чўчимок, у билан ҳисоблашмоқ. Дадасидан бир оз ҳайиқади. С. Зуннуова, Янги директор. ..бу ҳақиқатгўй йигитнинг теваарак-атрофдаги қишлоқ ва овулларда обрўйи катта экан, ундан кўплар ҳайиқар экан. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Пошиа хола.. охир-оқибатда ўз обрўйига путур етиб қолишидан ҳайиқарди. Д. Нурий, Осмон устуни. У хонаси келганда ҳеч кимни аямасди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАЙКАЛ [а. *هيكال* — жуда улкан, катта; ибодатхона, улкан бино] **1** Киши ёки ҳайвон гавдасининг гипс, тош, металл, ёғоч ва ш.к. қаттиқ материаллардан йўниб, ўйиб ясалган тасвири. Навоий ҳайкали. ■ Чиройли гиламлар, турли ҳайкаллар, жилдли креслолар.. билан безатилган кабинетдан сира-сира айрилгилари йўқдай. «Муштум».

2 Бирор шахс ёки воқеа хотирасини абадийлаштириш учун ясалган архитектура ва ҳайкалтарошлик иншооти; ёлдорлик. Уруш қурбонларига ўрнатилган ҳайкал. ■ Ўзбек халқи ўзининг биринчи ва тўнғич президенти Йўлдош ака Охунбобоевга ҳайкал ўрнатиш маросимини ўтказмоқда. Н. Сафаров, Оловли излар. Балки ера ризқ-рўз уруғини қадаган биринчи деҳқон шарафига рамзий ҳайкал қўйшлар. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 кўчма Умуман, шахс хотирасини абадийлаштириш учун хизмат қиладиган нарса. Ҳ. Олимжон барҳаёт вақтида ҳам ўзи учун ҳайкал ярата олди. Н. Сафаров, Оловли излар.

4 фольк. Аёллар бўйинга осиб, кўкракка ташлаб оладиган, олтин ёки қумушдан ишланган безак буюми (зебигардоннинг қадимги тури). Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб, Мушку анбар ҳиди ҳар ённи босиб. «Равшан». У [Зулфизар] тилла ҳайкалларини осиб.. оёғининг учи билан босиб, кўрганнинг дилини кесиб, боққа равона бўлди. «Зулфизар билан Авазхон».

ҲАЙКАЛАК: нафси ҳайкалак отмоқ шв. айн. нафси ҳакалак отмоқ. қ. ҳакалак. Шундан кейин нафси баттар ҳайкалак отиб, қўл остидаги ишчиларнинг маошига ҳам арра сола бошлади. «Муштум».

ҲАЙКАЛЛАШМОҚ фольк. Бир-бирининг кўлидан, белидан ушлаб ёки бўйнига кўл солишиб юрмоқ, тизилмоқ. Қараса, кўп қизлар, анча сарвинозлар, беадад канизлар ҳайкаллашиб.. тўп-тўп бўлиб.. юрибди. «Равшан».

ҲАЙКАЛТАРОШ [а. + ф. *هيكال تراش* — ҳайкал йўнувчи, ясовчи] Тош, бронза, ёғоч, гипс ва ш.к. лардан йўниш, ўйиш, қуйиш йўли билан ҳайкал ясовчи санъаткор уста. Тош шу қадар силлиқки, гўё ҳайкалтарош хўп ҳафсала билан йўнган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Кўргазма залининг экспозицияларида кекса ҳайкалтарошнинг асарларини кўриш мумкин. Газетадан.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК Ҳайкалтарош касби, иши. Маданий ҳаётимизда катта воқеа бўлган бу кўргазмада ҳайкалтарошлик санъатининг турли жанрларидаги асарлар намоиши қилинмоқда. Газетадан.

ҲАЙКАЛЧИ с.т. Ҳайкалтарош.

ҲАЙРАТ [а. *حيرت* — ҳайронлик, тонг қолиш; довдираб, гангиб қолиш] Кучли даражадаги таажжуб, ҳайронлик. Устанинг санъатидан ҳайратда бўлган одамлар битта танбурдан ҳам шунчалик овоз.. чиқишига тасанно айтишарди. Мирмуҳсин, Созанда. Нақшларга тикилиб қарайман бир-бир, Фикримда ҳаяжон, ҳайрат, тасанно. Ҳ. Расул, Бахт нашидаси. Ҳаётнинг энг оддий жисмларидан то энг мураккаб мавжудотларигача — ҳаммаси унга ҳайрат бағишларди. Газетадан.

Ҳайрат бармоғини тишламоқ Ниҳоят даражада ҳайрон бўлмоқ; ҳайратда қолмоқ. Хон олдиға у ҳамиша оқ йўрғасини миниб борарди. Бу отни кўрганлар ҳайрат бармо-

ғини тишлаб қолар ва ичида «баайни дул-дул», деб кўярди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ХАЙРАТАНГИЗ [а. + ф. حيرت انگيز – хайрат кўзғовчи, хайрат ифодали] кам қўлл. айн. **хайратомуз**. У гулнинг нозиккина бармоқлар билан тўсилаётганини кўриб, қизчага хайратангиз қаради. Н. Қиличев, Ёронгул.

ХАЙРАТБАХШ [а. + ф. حيرت بخش – хайрат бағишловчи, хайрон қолдирувчи] кам қўлл. айн. **хайратомуз** 1. *Хайратбахш бир ғайрат билан ишламоқ.* ■ *Урмонсиз диёрнинг ўғиллари учун сон-саноқсиз дарахтлар манзараси, айниқса, мароқли, гўзал, хайратбахш туйшди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ХАЙРАТЛАНМОҚ Кучли даражада хайрон бўлмоқ, хайратга тушмоқ. *Қиз охишта қўлини бўшатди ва қоронғи кечада келган меҳмонга хайратланиб қараб кўйди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Йўлчининг сўзларига хайратланиб, чол ёқасини ушлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХАЙРАТЛИ Хайрат, таажжуб ифодали. *Раис сергакланиб, менга хайратли кўз ташлади.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ХАЙРАТОМУЗ [а. + ф. حيرت آميز – хайрат ифодали, хайрон қилувчи] 1 Кишини хайратга соладиган, хайрон қолдирадиган, таажжублантирадиган. *Навқарларнинг хайратомуз ҳозиржавоблигига Қурбон қойил қолди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бола хотирасининг хайратомуз ўсаётгани катта-кичикни тонг қолдира бошлади.* Газетадан. *Уста Шириларнинг меъморчилик санъати ўз гўзаллиги билан хайратомузидир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Хайрат ифодали, хайратли ҳолда. - *Кўп шаҳарларни билар экансиз, – деди Меъмор хайратомуз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Вали табиат қўли билан ясалган хайкалга хайратомуз тикилди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ХАЙРОН [а. حيران – тонг қолган, маҳлиё; гангиб, довдираб қолган] Моҳият-сабабига тушунмай, англаб етмай қизиқсинган, ажабланган ҳолатли; шундай ҳолатда. *Шундай тўполончи боланинг бирданига ювош бўлиб қолганини кўриб, синфдошлари хайрон эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳаким ака хайрон бўлиб, кўзларини пирпиратди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Бирор нарса ҳақида аниқ тўхтаб, хулосага келолмаган, гаранг ҳолатли. *Отабек гарангисиз қолган.. бу олийжаноб гўзалга*

нима дейишини билмас, қаердан сўз бошлашга хайрон эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзини қаёнга уришни, жигаридай азиз бўлиб қолган оқкўнғил, тўпори йигитни қайдан ахтаришни билмай хайрон эди.* С. Сиёев, Аваз.

Хайрон бўлмоқ 1) таажжубланмоқ, хайратланмоқ. *Ҳамма хайрон бўлиб, бир-бирига қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) нима қиларини билмай, ўйланиб қолмоқ, эсанкирамоқ. *Абдурашул ёрдамга кимни чақиргани билмай, хайрон бўлиб тураанда, бозор йўлидан бир отлиқ ўтиб қолибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хайрон қолмоқ** 1) таажжубга тушмоқ, хайронликда қолмоқ; саросимага тушмоқ. *Жаллод шунда дорга тортмоқ бўлади, Бу дор тўхматлардан ҳазар қилади. Дор йиқилиб, жаллод хайрон қолади.* «Ширин билан Шакар»; 2) қойил қолмоқ. *Унинг абжирлигига ҳамма хайрон қолар эди.*

ХАЙРОНА [а. حيرانه – тонг қолган, маҳлиё; гангиб, довдираб қолган] *поэт. айн. хайрон.* *Келгай эдинг, эй маҳлиқо, ҳар дамда аҳволим сўраб, Бир неча кундир келмадинг, хайрона бўлдим соғиниб.* Ҳамза. У, бекнинг бежо кўзларига хайрона термилиб, бошидаги зангори духоба паранжисини секингина қўлига олди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ХАЙРОНЛИК Таажжуб, хайрат; хайрон бўлиш; саросима(лик). *Жувон сапчиб ўрнидан турди. Унинг ранги бир оз ўчган, кўзларида хайронлик ва қўрқув аломати бор эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Марҳаматнинг хайронлиги ошди.* Ҳ. Назир, Ёнарларё. *Сомоварнинг оташхонасига маҳси кийдириб ўт олдираётган дадаси хайронликда туриб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХАЙТ унд.с. 1 Хайвонларни кўзғашни, ҳайдашни билдиради. «Хайт» деган туяга мадад. Мақол. ■ *Хайт, деб Ҳасан мард Ғиркўкни ўйнатиб, сувлиқни чайнатиб.. ҳа, деб кетиб бораётир.* «Равшан».

2: **хайт деб (ёки дея) айн. ҳайё-ҳай деб қ. ҳайё-ҳай.** - *Шошма. Аввал ганни эшит, – деди Тожибой.* – *Бир эрдан ёлчимадинг, бундан ҳам ёлчимайсан, келгинди, мусофир одам. Бир кун хайт дейди-ю, кетади-қолади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЙТОВУР 1 Ҳар қалай, нима бўлса ҳам, қандай бўлса ҳам. *..магазинда бошқа нарса топилмаса ҳам, ароқ деганнинг кети узилмайди, уруғи кўпми сабилининг ёки було-*

ғи борми, ҳайтовур, босилиб ётибди. С. Нуров, Нарвон. Уғлим, ҳали сен эшитдингми, йўқми, ҳайтовур, биз сенинг устингдан бир иш қилиб қўйдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу — киноями ёки чинми, ҳайтовур, Қосимов тушунолмади. Й. Шамшаров, Довруқ.

2 Яхшики, яхшиямки; хайрият, хайриятки. Раҳим Саидов шошиб телефон китобини қўлига олди. Ҳайтовур, телефони бор экан. Трубкани олди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмгири. Ётиб еганга тоғ чидамайди. Ҳайтовур, дадам ёшлигида шоҳи тўқишни чалачатти ўрганиб олган экан. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙТО-ҲАЙТ: ҳайто-ҳайт деб айн. ҳайё-ҳай деб қ. ҳайё-ҳай. Ҳайто-ҳайт деб, йўлга равона бўдилар.

ҲАЙТ-ҲУЙТ: ҳайт-ҳуйт дегунча Қисқа вақт ичида, кўз очиб юмгунча. «Ҳайт-ҳуйт» дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта йўлнинг юзасида кўрган эдик. Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЙФ [а. حيف — адолатсизлик, ноҳақлик ва шундан етган озор, алам] 1 Арзимаслик, муносиб эмасликни, ачинишни билдиради; аттанг, афсус, эсиз. Чуруқ уйингга ҳайф шундай фаришта! Ойбек, Улуғ йўл. Нима қиласиз суриштириб? Ҳайф мактаб, ҳайф буларга сарф бўлган пул! П. Турсун, Ўқитувчи. —Йўқ, адрас ҳайф, Раъно, — деди тўнни таҳига солиб [махдум], — ҳалиги бўзни беравер! А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Тан олмасликни, эътирозли муносабатни билдиради. ..ҳатто кўчаларда уни тўхтатиб, «ҳайф сенга» деганларнинг кўплигини жиғибийрон бўлиб гапирди. Ойбек, Нур қидириб. Ҳайф шунақа овқатга.. ахир келга ҳам калла гўштидан қилинган овқат келтирасанми?! «Муштум». Нима деяпсиз ўзингиз?.. Кап-катта одам.. Ҳайф сиздай оқсоқолга! П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳайф кетмоқ Бекор, бефойда кетмоқ. ..шунча вақти ҳайф кетганига афсусланиб, яна шитоб билан ёзишга киришди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Афанди унинг сохт-сумбатига қараб туриб: —Ўн беш кундан кейин ўласан, дори ҳайф кетади, — деди. «Муштум». **Ҳайф кўрмоқ** Бирор нарсага лойиқ, муносиб ҳисобламаслик, нолойиқ топмоқ. ..сиз бўлсангиз, бензинни ҳайф кўриб юрибсиз. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. Майнани бошдан-оёқ кўздан кечириб, ойдек ёш

жувонни эски-туски кийим-кечакда ҳайф кўрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Ҳайф қилмоқ** кам қўл. Бекор кетказмоқ. Қизининг бир йиллик умрини ҳайф қилиш онага мумкин эмасдай кўринарди. П. Қодиров, Уч илдиш. **Ҳайфи келмоқ** Ачиниш билан қарамоқ, ачинмоқ. Майнанинг бу улуг, содда кишиларнинг гўштсиз шавла, ёғсиз нон ейишларига ҳайфи келди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАЙФКИ(М) [а. + ф. حيفه — эсиз, афсус] эск. кт. Афсус, аттанг. Ҳайфким, аҳли тамиз ушбу маҳалда хор экан.. Муқимий. Теша ёнидаги ўртоғига Саидийни кўрсатиб, —Ёзувчи бўлса, тузук ёзувчи бўлар, ҳайфки, бизнинг кишимиз эмас, — дебди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙФСАН Кимсага бирор гуноҳи ёки хатоси учун жазо сифатида расмий бериладиган танбеҳ, жиддий огоҳлантириш. Ҳайфсан олмоқ. Ҳайфсан эълон қилмоқ. ■ Ҳали, ҳайфсан оладиган бўлдиқ, деганингизда, бир воқеа ёдимга тушиб қолди. О. Носиров, Ҳайфсан. ..партиядан ўчирилиш даражасига борганда, кимдир жонига аро кириб, ҳайфсан билан қутулган эди. О. Ёқубов, Ларза.

ҲАЙФСИНМОҚ Ҳолига ачинмоқ, раҳми келмоқ. Офтоб ойим қудасининг кетидан қизига ҳайфсиниб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Собир ота ҳайфсинаётгандек қилиб кулумсиради. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАЙЪАТ [а. هيئة — шакл, сурат, кўриниш; таркиб, ходимлар; ташкилот, муасаса; комиссия] 1 Бирор вазифани бажаришга белгиланган, сайланган кишилар гуруҳи; таркиб. Мажлис президиуми ҳайъати. Таҳрир ҳайъати. ■ Шу кундан бошлаб Фафур ака журналимиз ҳайъатининг фахрий аъзоси бўлиб қолдилар. М. Жўра, Ноширнома. Мажлис очилди. Ҳайъат сайланди. Ё. Шукуров, Қасос.

Ҳайъати риёсат (ёки раёсат) эск. Мажлисни бошқарувчи президиум, президиум таркиби. Мажлисни жамоа шўросининг топшириғи билан Жўра батрак очди. Ҳайъати риёсатга Карим, Жўра, Қўшоқ, Нодира хола ва Норбувилар сайланди. Ҳ. Шамс, Душман. **Ҳайъати таълимия** эск. Ўқув юртининг педагогик кенгаши. Уни қўрқитиш керак, сизлар ҳозир мактабдан ҳайдашга қарор қилинглар, ҳайъати таълимияда ўзим олиб қоламан. А. Қаҳҳор, Сароб. **Ҳайъати таҳри-**

рия эск. Таҳрир ҳайъати. Янги журнал чиққан, шунга ҳам ҳайъати таҳририя азбоси қилиб текиб қўйишди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 эск. айн. **астрономия**. Домлам бу масалани [Ой тутулиши масаласини] менга, ҳайъат фанида бўлгани каби, шарҳлаб туншунтирди. С. Айний, Эсдаликлар.

Илми ҳайъат эск. Астрономия.

ҲАЙҚИРИҚ 1 Шодлик, ҳаяжон, ғазаб, азоб каби кучли туйғуларни, шунингдек, қақириқ, ҳайдаш кабиларни ифодалайдиган қаттиқ овоз, нидо. «Ура» ҳайқириқлари еру кўкни титратди. ■ -Елғон! — Фуломжон даҳшатли бир ҳайқириқ билан қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу дардли ҳайқириқ Нигоранинг қулоғига етиб, юрагини уйнатиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Қудрат ажабланганича эшик томон юрган эди, кўча томондан подачининг: -Ҳайдо-о!.. деган чўзиқ ҳайқириғи эшитилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Қўйлар чўпонларнинг ҳайқириғи билан қудуқ томон юрди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 кўчма Жонсиз нарсаларнинг шиддатли ҳаракатидан пайдо бўладиган қаттиқ овоз ҳақида. Дарёнинг ҳайқириғи. Паровознинг ҳайқириғи. Ҳайқириқ солмоқ. ■ Ҳамла қилган қўшин сингари Кумуш ёлли тўлқинлар елар. Бўронларнинг ҳайқириғидан Нахимовнинг овози келар. Уйғун. Баҳорда у [сой] ҳамма ёққа ҳайқириқ солиб оқади. Й. Шамшаров, Довруғ.

ҲАЙҚИРМОҚ 1 Қаттиқ шиддатли овоз (ҳайқириқ) чиқармоқ (қ. **ҳайқириқ 1**). Ҳожи сўзини тугата олмади, ҳожининг терс сўзига чидолмаган Азизбек ваҳшийларча ҳайқирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Тўхта, борма! — хотинига аламли ҳайқирди Малик муаллим. А. Кўчимов, Ҳалқа. Кейин юганни тортиб: -Ҳай! Чу, чу! — деб ҳайқира бошладилар. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 кўчма Шиддатли ҳаракат туфайли қаттиқ овоз чиқармоқ (жонсиз нарсалар товуши ҳақида; қ. **ҳайқириқ 2**). Бир томонда трактор ҳайқирар, тинмас.. Файратий. Дара остида ҳайқириб, паровоздай пишқириб, сой оқмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЙҚИРОҚ с.т. 1 Ҳайқиришга одатланган, шовқин-сурон соладиган, бақиरोқ (қ. **ҳайқирмоқ 1**). Ҳайқироқ одам.

2 Шиддатли ҳаракати туфайли қаттиқ овоз чиқарадиган (қ. **ҳайқирмоқ 2**). Халқи-

миз беқиёс баланд тоғ ошгандай ва ҳайқи-роқ дарё кечиб ўтгандай қаҳрамонлик кўрсатди. Газетадан.

ҲАЙ-ҲАЙ 1 Ҳай с. тақр. -Ҳай-ҳай, шахтингиздан қайтинг-а, — деди Ҳошим Фулом акага. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Кампирнинг ҳай-ҳайига қарамасдан, эшикка чиқдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Қизикмисизлар, жиянлар? Ҳай-ҳай, уят бўлади.. «Муштум». -Ҳай-ҳай, сизга нима бўлди? — деди Меъмор югуриб бориб. Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳай-ҳай солмоқ Шовқин-сурон кўтармоқ, ҳайқирмоқ, ҳайҳайламоқ. Етти маҳалладан ўтарли бақириқни эшитган қўни-қўшинлар саросимага тушиб, ким шам, ким пилтачиноқ, ким фонус кўтарганича, ҳай-ҳай солиб, ёпирилиб келиб қолишди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

2 Ҳайрон қолиш, ҳайратланишни билдиради. Йўқламаган ҳар кунинг йилча бўлурми, ҳай-ҳай.. С. Зуннунова. Эшик олдида етганда, тўсатдан тўхтаб, орқасига ўғирилган эди, ҳай-ҳай, юзлари табасум нуридан гул-гул яшнаб кетибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ҲАЙҲАЙЛАМОҚ 1 Ҳайвон ва қушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қичқирмоқ; бирор ишга даъват, ёрдамлашиш мақсадида турли овозлар чиқармоқ. Марасул бува ҳай-ҳайлаб, боғдан чумчуқларни ҳайдар эди. «Эртаклар». Селька ҳайдовчиларнинг отларида ҳай-ҳайлаган овозлари эшитиларди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор ножўя иш-ҳаракатдан қайтишга даъват этиб бақирмоқ. Эшбой узун оёқларини кўтариб, ўша томонга чопган эди, Шерали уни ҳайҳайлаб тўхтатди. С. Кароматов, Олтин кум. Марасул Насибани урмоқчи бўлганда, Заргаров ҳайҳайлаб қўймади. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Тарғилни ечаётсак, сўридан туриб, бувим ҳайҳайлаб қолдилар. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҲАЙҲАЙЛАШМОҚ Ҳайҳайламоқ фл. бирг. н. Отни бир четга чиқариб қўйдиларда, араванинг ғилдирагидан ҳайҳайлашиб итариб, балчиқдан чиқармоқчи бўлдилар. Ойдин, Фонарь тагида.

ҲАЙҲОТ [a. هيهات — қанчалик узоқ! қандай катта фарқ! афсус, эвоҳ!] унд.с. Бирор кўнгилсиз ҳодисадан нолиш, афсусланишни ифодаловчи хитобни билдиради. Ҳай-ҳот, мамлакат яна парчalandи, юрт вайрон

бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ёвуз тақдир тиғ урди қалбима, дод! Нетай энди тугалди сабрим, ҳайҳот! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отани сотқинлар осибди дорга. Ҳайҳот! Бахт устига қандай кўргилик?! Р. Бобожон.

ҲАЙҲОТДАЙ, -дек с.т. Бўш, ҳувуллаган; жуда катта, жуда кенг; бепоён. *Шамол боягидан кучайиб.. ҳайҳотдай ҳовлида ёлғиз қолган кампирнинг юрагига баттар гулгула соларди.* Р. Файзий, Эл меҳри. *У настликдаги ҳайҳотдек жарликни, уфқларни кўришни хаёл қилганди чоғи.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Ўзини машинадан ташласинми? Шу ҳайҳотдек чўлда-я? И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

ҲАЙ-ҲУВ: ҳай-ҳув қилмоқ Шодлик, ғазаб каби кучли ҳис-ҳаяжонларни ифода-лаб, турли овозлар чиқармоқ. *Бир куни Ҳиндистон парламенти биноси ёнида одамлар ҳай-ҳув қилиб, байроқ кўтариб турарди.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ҲАКАЛАК 1 Бир оёғи йўқ. *Чап оёғингизни кесишармиш. Икки оёқ билан сиздан кўрганим шу бўлса, энди ҳакалак бўлганда нима қилардингиз. Бир камим чўлоқ боқишмиди! С. Кароматов, Бир томчи қон.*

2 бол. Ерга чизилган катаклар бўйлаб бир оёқлаб сакраб ўйналадиган болалар ўйини. *Ҳакалак ўйнамоқ.*

Ҳакалак отмоқ Бир оёқлаб ирғиб-ирғиб юрмоқ. *Севар бир оёқда ҳакалак отди, лайлак бўлиб учди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Нафси ҳакалак отмоқ 1** иштаҳаси жуда очилиб, ейиш, ичишдан ўзини тўхтатолмаслик. *Нафси ҳакалак отиб кетганда, подадаги икки-учта сигирни ушлаб, навбати билан соғиб ичарди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар; 2) ўзиники қилиш, ўзлаштиришда иштаҳаси қарнай бўлмоқ. *Эгов ва бошқа бир қанча товарларга ҳам мудирнинг ҳакалак отган нафсига жавоб берадиган даражада устама нарх кўйилди.* А. Тўлаганхўжаев, Чигирткалар. *Нафси ҳакалак отган Ҳамро Сафоев бирдан давлат ҳисобидан жарақ-жарақ пул ундириш пайғога тушиб кетди.* «Муштум».

ҲАКАМ [а. حکم — судья, қози; тренер] 1 Тарафлар ўртасидаги келишмовчиликни, жанжални судсиз бартараф этувчи, келиштирувчи холис воситачи; арбитр. *Унча катта бўлмаган бу қишлоқнинг ўз кайвонисию бузғунчиси, ўғрисию ҳаками, бахтлисию бахт-*

сизлари бор. «Ёшлик». Кетдилар-ку шум риёлар имонни алдаб, Ҳакам бўлсин, ҳақни айтсин биладиганлар. А. Исроилов.

2 айн. **судья 1.** *Йигитали шу дамларда худди ҳозир устидан ё ҳаёт, ё мамот ҳукми чиқарадиган ҳакамни кутаётган маҳбусдек, таҳликага тушиб қолди.* Д. Нурий, Осмон устун.

3 Спорт, шунингдек, санъат мусобақасида қатнашганларнинг маҳоратига баҳо берувчи шахс; арбитр. *Ҳакамлар ҳайъати.* — *Улоқни олган одам даврани уч айлиниши керак бўлади. Шундан кейингина уни ҳакамлар олдига ташлаб, совринни олиш ҳуқуқига эга бўлади.* К. Яшин, Ҳамза. *Айтайлик, футбол бўйича жаҳон чемпионатида манман деган ҳакамлар ҳам дунё кўз олдига гирромликка йўл қўядилар-ку!* Газетадан.

ҲАКАМЛИК Ҳакам лавозими, вазифаси, иши. *Бизнинг ҳакамликка муҳтождир энди Давр ҳар саволи, ҳар жавобиди.* А. Мухтор. *Спорт комитетининг мутасадди кишилари мусобақаларни ўтказиш, ҳакамлик қилиш ишларига бевоСИТА жамоатчи судьяларни.. жалб этишмоқда.* Газетадан.

ҲАКАЧАКЛАМОҚ шв. айн. **ҳаккаламоқ 1.** *Қудрат оёғининг оғриғини сездирмасликка тиришиб, қайрағоч тагига ҳакачақлаб борди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАКАЧАЛАМОҚ айн. **ҳаккаламоқ 1.** *Раис олдинда ҳакачалаб бораётган Исомиддинга эргашди-ю, бир оз юргач, тақир-тошлоқ даштга қараб, тақа-тақ туриб қолди.* Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

ҲАКИЛЛАМОҚ шв. айн. **ҳаккаламоқ 1.** *Кўзи бечора уч оёқлаб ҳақиллаб, жон-жаҳди билан мағрайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАКИМ [а. حكيم — доно, оқил, донишманд; табиб; файласуф] 1 Ўткир табиб; врач, доктор. *Қадимги дунё ҳақимлари киши асабига музиканинг таъсирини алоҳида таъкидлаганлар.* Газетадан. *Шу касалга чалинганимда, бир ҳақимга бордим. У томиримни ушлаб: -Сизники косиб касали, далага чиқинг.. — деди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Донишманд, файласуф. *-Бир замонда, — деди дадам, — Афлотун деган бир ҳақим ўтган экан. Ойбек, Танланган асарлар. Форобий улуғ юнон ҳақимининг жуда чигал фалсафий мулоҳазалари мағзини чақиб берган.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

3 Ҳақим (эркаклар исми).

ҲАКИМА [а. *حكيمه* – донишманд аёл; табиб аёл] **1** Аёл ҳаким, табиб; врач, доктор. *Сайёра Ҳақназаровани бекорга мақтамайдилар, бекорга табриклар олқишламайдилар, бекорга шифокор, қўли энгил ҳакима, деб атамайдилар.* Қ. Исломов, Шифокор – санъаткор.

3 Ҳакима (хотин-қизлар исми).

ҲАКИМЛИК Ҳаким иши, машғулот, касби. *Аввалга келиши биланоқ ҳакимлик ишига шўнғиб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАККА айн. **зағизгон.** *Ҳаккалар кўп, улар дарахтларнинг чакалак шохлари орасида типирчилаб, япроқларни учириб юришади.* Ш. Холмирзаев, Зов остида олишув.

Ҳакка уйғонмасдан Эрта тонгда, барвақт. *Абдусамад ҳар кун эрта билан, ҳакка уйғонмасдан, қўчага отилар эди.* Ойбек, Навоий.

ҲАККА-ДУККА айн. **ҳаккам-дуккам.**

ҲАККАЛАК: **нафси ҳаккалак отмоқ айн. нафси ҳаккалак отмоқ қ. ҳаккалак.** *Нафси ҳаккалак отган бир кишининг димоғига қаёқдандир келаётган зира-кабоб ҳиди гуп этиб урилибди.* «Муштум». *Аммо бу билан унинг кўнгли тўлмади, нафси яна ҳаккалак отаверди.* «Муштум».

ҲАККАЛАМОҚ 1 Бир оёғини босолмай ёки тушовли оёғи билан сакраб-сакраб юрмоқ. - *Кўлтиктаёқ тутган касаллар ҳаккалаб, ҳар томонга қочар, аянчли товушлар эшитилар эди, — деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нормат бор кучини ўнг оёғига тўплаб, ҳаккалаб юрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Текис юрмай, ирғиб-ирғиб, сакраб-сакраб юрмоқ. [*Ражаббойнинг*] *Машинаси текис йўлдаги сингари равон юрмади, эгат, уйдим-чуқурларда қалқиб, ҳаккалаб кетаверди.* Й. Шамшаров, Довруқ. *Нотекис жойда ҳаккалаб, тупроқ тўзителиб бораётган мотоцикл тўсатдан тошга урилиб, бир чеккага қайрилди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАККАМ-ДУККАМ с.т. Унда-бунда, якка-дукка, жуда сийрак. *Ҳаккам-дуккам дарахтлар. Экилган уруғлар ҳаккам-дуккам чиқди.* ■ *Адирлар бағридаги, харсангтошдан қурилган ҳаккам-дуккам иморатлар худди бир-бирига миңгашиб кетгандай эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Холиқвой ҳаккам-дуккам сариқ тишларини кўрсатиб, ғалати жилмайди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҲАККАР: **ҳаккар кавуш** эск. шв. Ёғоч кавуш. *Маҳалла сўфиси нималардир деб гудиллаб, ҳаккар кавушини дўқиллатганча, уларнинг ёнидан ўтиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАККАЧАКЛАМОҚ айн. **ҳақачакламоқ.** [*Мутилал*] *Ўнг оёғини ерга теккизолмай, ҳаккачаклаб юра бошлади.* Мирмуҳсин, Мўтидал.

ҲАККАЧОВЛАМОҚ шв. **Ҳақачакламоқ.** *Искандар.. бедаси ўрилган пайкалда тушовини судраб, ҳаккачовлаб юрган эшакдан кўзини узмасди.* С. Нуров, Нарвон.

ҲАККОК [а. *حكاك* – сангтарош, тоштарош; сайқал берувчи] Қимматли тошларни ўйиб, тарошлаб, пардоз берувчи уста. *Хива ёғоч, тош, ганч ўйиб нақш ишлайдиган наққошлари, заргарлари, ҳаккоклари, гилам тўқувчилари билан шухрат қозонган.* Газетадан. *Фарҳод бўшаса, кўнглига келса, бир ҳаккок тош биткичларнинг дўкони қошига бориб туради.* «Баҳром ва Гуландом».

ҲАКЛАМОҚ айн. **ҳатламоқ.** *Сорахон унинг устидан ҳаклаб ўтиб кетди.* А. Қаҳҳор, Саароб. *Эргаш ака «Победа» ҳаклаб бораётган асфальт лентадан кўз узмайди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

ҲАЛ 1 [а. *حل* – чигални, тугунни ечиш, ойдинлаштириш] *Ечимини топган, бир ёқли этилган; нима қилиш лозимлиги аниқланган (муаммоли, чигал масала ҳақида).* *Масала ҳал.* ■ *Ҳар лаҳза замонлар умридек узун, Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал.* Ғ. Ғулом. *Бир масаланинг ҳали учун қошингизга келган эдим.* Ойбек, Навоий.

Ҳал қилмоқ (ёки этмоқ) 1) бирор масала, муаммо юзасидан аниқ тўхтамга келмоқ, муаммони бартараф этмоқ, ечмоқ. *Олтин муаммосини ҳал этиш – геология олдида кўндаланг турган ғоят улкан вазифалардан бири.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳар турли мушкулотларни ҳам ақл билан ҳал этмишлар.* Ойбек, Навоий. *Бу масалани мутахассислар ҳал қилишади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.- *Ҳали корхонада ҳал қилинмаган муаммолар.. анчагина.* Газетадан; 2) тақдирини белгиламоқ, тақдири боғлиқ бўлмоқ, бир ёқли қилмоқ. *Кузги ҳосил тақдирини сафарбарлик, уюшқоқлик, қатъият ҳал қилади.* Газетадан. *Бу ерда масалани сот эмас, минутлар ҳал қилади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Мирзамухаммад*

Расулович ходимларнинг орқасидан тақдирларини ҳал қиладиган бошиқлардан эмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳал қилувчи ўйинда спартакчи қизлар ўзига хос чақонлик, ирода ва йигинчоқлик кўрсатишди.* Газетадан.

ҲАЛ II [a. حل — эриш, эритиш] Тилла, кумуш ёки бронза кукунидан ясалган буюк. *Деҳлидаги масжид ва мезаналарнинг керагидан ортиқча ҳалларини, кошинларини, нақшларини қаердадир кўргандаймиз.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Тонг аллақачон отган, дарахт учларига олтин ҳал юри тилгандек эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ҲАЛАК [a. هلك — ўлим, ўлиш; вафот қилиш; ҳалок бўлиш] Ҳолдан тойган, азобли ҳолатда. *Изингиздан чопаман, Ҳайқираман мен ҳалак.* С. Очил, Умидвор қушча. *Нега бугун бемадорсан, ҳалаксан?..* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ. *..кўзим қиймаганидан, ишим кўплигига қарамай, келишга келдим-у, кетишинг иложини тополмай ҳалакман.* Ойбек, Улуғ йўл.

Жони ҳалак Куйинган, куйманган ҳолатда; бирор нарса кўйида, ҳаракатида безовта, нотинч ҳолатли. *Эрталаб нонуштангизни, кечқурун овқатингизни тайёрлайман, деб жоним ҳалак.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Бунинг устига ҳар қадамда душман. Бир фалокат бўлмаса, деб жоним ҳалак.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Ҳалак қилмоқ** Азобга қўймоқ, қийнамоқ. *Бу сўзимни энам, синглим билмасин, Йиғлаб, ўзин отиб ҳалак қилмасин.* «Муродхон».

ҲАЛА-ҲУЛА шв. Унча-мунча. *Аёл кишининг жони қирқта бўлади, ҳала-ҳулага ўлмайди.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАЛВО [a. حلواء — ширинлик, қандолат маҳсулоти] айн. **ҳолва**. «Ҳалво» деган билан оғиз чучимайди. Мақол. *Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар.* Мақол.

Бу (ҳали) ҳалво Ҳали ҳеч гап эмас, чидаса бўлади. *Қор кетган бўлса ҳам, ҳали заҳри бор.* Бу-ку, ҳалво. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛВОГАР [a. + ф. حلواگر — ҳолва тайёрловчи ёки ҳолва сотувчи] айн. **ҳолвагар**. [Улар] *Асабга тегадиган болғача садосидан тезроқ узоқлашиш учун ҳалвогар растасига бурилиб, қозон бозори орқали поякиликка ўтиб кетдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲАЛВОЙТАР [a. + ф. حلواىتر — нам, ҳўл (сувли) ҳолва] айн. **ҳолвайтар**. *Кўшни-*

лардан бир хотин менга тутмайиздан ҳалвойтар пиширишни ўргатди. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҲАЛДОР [a. + ф. حلدار — ҳалланган, ҳал қопланган] Ҳал билан бўялган, ҳал берилган. *Залнинг тўрида, кичкина ҳалдор бир эшикча ёнида, атлас кўрпача устида.. қизил духобадан кийинган кўркам бир ўғлон палов еб турар эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҲАЛИ I Бундан бир оз илгари; боя. -*Қачон келдинг? -Ҳали келдим. Ҳали шу ерда эди. Ҳали келиб кетган эди.* ■ -*Уйларингда ким бор? -Ҳали кирганимда, дадам билан Йўлчи акам бор эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мен ҳали уни қўшингиз уйдан чиққан ҳолда кўрган эдим.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Кўп вақт ўтмасдан, яқин орада; ҳализамон. *Ҳали келса кўрасиз, Кула-кула ўларсиз (маймун).* «Топишмоқлар». *Ҳали ўғилларим ҳам молдан келиб қолишади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Иш-ҳаракат, ҳолатнинг амалга ошмаган, белгининг, белги-ҳолатнинг тўлиқ даражага етмаган вақтини билдиради; ҳозирча. *Тонг отишига ҳали вақт эрта. Ҳали хомсан — пишарсан, Бу дамнингдан тушарсан.* Мақол. ■ *Куйиб ботган, лекин кун ҳали ёруғ, ҳар ёққа оқиом сукунати чўзилган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Алишер ўйинқароқлиги тутди-ю, ҳали қуриб улгурмаган нам этикчасини кия солиб, ҳовлига тушди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. -*Тўпқайрағочга яқин қолдими? -Ҳали бор.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳали ҳам Шу вақтга қадар; ҳануз, ҳамон. *Баширжон трубкани кўяркан, ҳали ҳам эшик олдида ҳадиксираб турган Зевархонга қараб жилмайди.* Н. Аминов, Суварак. *..баъзан душман самолётлари пайдо бўлишини ҳисобга олмаганда, урушдан ҳали ҳам дарак йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 юкл. Таъкид, кучайтирув билдиради. *Вой шармандалар, ҳали қочириб юбордик денглар-а.* Н. Фозилов, Дийдор. *Сен писмиқни, ҳали шошмай тур..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. -*Ҳали шунақами! — деди ва эшикни зарда билан ёпиб қиқиб кетди.* «Муштум». *Ошни дамлаб, ҳали ўтирибман, ҳали ўтирибман..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 Такрор ҳолда қўлланиб, айирувчи боғловчи вазифасида келиб, «гоҳ.. гоҳ», «дам..

дам» маъноларини билдиради. -*Фарғонага боргунимизча ҳали Шукрулло, ҳали Мирмуҳсиннинг танишлари топилаверса, бу яқинда манзилга етолмаймиз, — деб Саид Аҳмад ҳазиллашди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҲАЛИ-БЕРИ Яқин вақт ичида, яқин орада; тезда (инкор мазмунли гапларда қўлланади). *Маҳкам ака ҳам ҳали-бери турадиган ҳолатда эмас эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Ҳавонинг авзойига қараганда, ҳали-бери тинадиганга ўхшамасди..* Ў. Ҳошимов. *Нур борки, соя бор. Тўғриси, Марҳаматнинг ўзига қолса ҳам, ҳали-бери қайтгиси йўқ эди-я, фақат ҳавонинг ўзгаргани уни ўйлатиб қўйди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЛИГА: ҳалига қадар айн. **ҳалигача.** *Ҳалига қадар хабар йўқ.*

ҲАЛИГАЧА *рвш.* Шу пайтгача, ҳозиргача, ҳамон, ҳали ҳам. *Ҳалигача идора очилмабди-я!* ■ *Олимжондан ҳалигача дарак йўқ!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАЛИГИ *олм.* 1 Бундан сал илгари тилга олинган, бўлган шахс, нарса ўрнида қўлланади, унга ишора қилади; бояги, ўша. *Ҳалиги машина қимники? Ҳалиги келган ким эди? ■ Атрофимга алангласам, ҳалиги шерикларим ҳам кетиб бўлишибди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Йўлчи ўз манзилига қайтиб, пичан «тўшакка» чўзиларкан, ҳалиги ердан яна ноғора тарақлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..Ҳалиги юрак ўйноғиси тағин ҳам кучайди..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айтилмоқчи бўлган шахс, нарса ҳақидаги сўз, гап ёдга келмай турган пайтда худди шу ҳолатни қайд этиш учун қўлланади. *Даладан қайтаётсам, ҳалиги, отини эсдан чиқардим, анави Тоштемурнинг тоғаси дуч келди.* «Ёшлик». *Ҳалиги, оти кўрсин.., Маликбойнинг майдонида!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳалиги, айтмоқчи, чақаси нима бўлади, — деди ошхона мудури..* «Муштум».

ҲАЛИГИДАЙ, -дек 1 **Ҳалиги** с. нинг ўхшатиш шакли; боягидай. *Ҳалигидай шилқимларни жиним суймайди.* *Ҳалигидай гапларни гапирмагин!* *Фронтдаги воқеалар ҳалигидай ёдимда.* ■ *Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтиргананда, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

2 с.т. Кўнгилдагидек эмас; ёмон (иш, аҳвол ҳақида). *Ишлари ҳалигидай.* *Кўнглига ҳеч нарса сиғмайди.* ■ *Ишқилиб, акамдан ҳалигидай хат келмаган бўлсин-да.* *Йўғ-э, келмагандир.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЛИГИДАҚА с.т. **Ҳалигидай.** *Ҳалигидақа гаплар.* *Ҳалигидақа ишлар.* *Ҳалигидақа одамлар.*

ҲАЛИДАН-ҲАЛИ Ҳадеганда, ҳалеб, ҳали ҳам. *Бу ошишлар, бу кечишлар ўзга вақтларда Отабек учун ҳузур ва ошиқиш бағишлаган бўлсалар, бу гал уни нафратлантирадилар, борма қайтиш фикри ҳалидан-ҳали кўнглига келиб турадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳалидан-ҳали Муроджон кўз ўнгимдан ўтар, аммо бугун келмаслигига қатъий ишонар эдим, — деди Нафиса.* *Ҳайратий, Узокдаги ёр.*

ҲАЛИЗАМОН с.т. Кўп вақт ўтмасдан, тез орада, сал вақт ичида. *У ҳализамон келиб қолади.* ■ *Булутилларнинг ҳаракати бежо.* *Ҳализамон тепамиздан челақаб қўйиб берса ҳам эҳтимол.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳализамон чўл «оқ олтин» ўлкасига, гуллаган воҳага айланади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАЛИЙДАҚА с.т. **Ҳалигидай.** -*Мен аввали бу хатни биронта қизданми, деган эдим.* *Аммо, ҳалийдақа одам тушунмайдиган гаплар битилганига бошим қотиб қолди, — деди Норбуви.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЛИМ I [а. *هليم* — юмшоқ, ювош, мулойим, беозор; сабр-тоқатли] I Кишига қаттиқ ботмайдиган, мулойим, ёқимли (товуш, муомала ва шундай муомалали киши ҳақида). *Ҳалим муомала.* ■ *Сув тепасида одамлар ўт бўлиб ёнади, бошқа вақтларда энг сокин, энг ҳалим одамлар, сув бошида жанжал чиқса, сўз ва далил ўрнига мушт билан, кетмон кўтариш билан иш кўришга тиришадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир-икки дақиқа сукутдан сунг Саидахмадхон сунъий табассум, ҳалим овоз билан сўз бошлади.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ҳар гапидан, ҳаракатидан гурур акс этади.* *Муомалада ҳалим.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Умар қишлоққа кўчиб келган кезлари юмшоқ сукурғидай ҳалим йигит эди.* «Муштум».

2 **Ҳалим** (эркаклар исми).

ҲАЛИМ II [а. *هليم* — ёпишқоқ, елимшак] I Сувга бугдой ёрмаси ва гўшт солиб, узоқ (ҳил-ҳил бўлиб кетгунча) қайнатиб пишириладиган қуюқ овқат. -*Ҳазратойим-*

нинг даҳалари бўлди. Чунонам басавлат, чунонам гавжум бўлдики, дошқозонда ҳалим улашдилар, — деди Анзират. А. Мухтор, Опасингиллар. Пишган ҳалимининг буғдойи эзилиб, гўшти эса ҳил-ҳил бўлиб кетади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 кўчма Қаттиқ эмас, юмшоқ. Гўшт қайнайвериб, ҳалим бўлиб кетибди. ■ Воҳидларнинг қишлоғида бошқа ерларда жуда кам учрайдиган ҳалим ва ширин олма бор. О. Ёқубов, Тилла узук.

ҲАЛИМДАЙ, -дек Юмшоқ, мулойим, ёқимли. Ҳалимдай қиз.

ҲАЛИМХОНА [ҳалим + хона] Ҳалим пишириладиган ва улашиладиган жой. Ҳалимхона у ерда-ю, зикирхона бу ерда. Мақол.

ҲАЛИНЧАК айн. ҳайинчак. Ойчинор юзини сувга ювиб, ҳалинчакни арчага осиб.. ҳалинчак уча бошлади. «Ойсулув». Ҳалинчак бир чап сайин, бир ўнг сайин юқорилаб турди. Қиз ҳалинчак учишга қараб, гоҳ ўтирди, гоҳ турди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҲАЛИТДАН 1 Меъёрдаги, мўлжалдаги вақт келмай, ундан аввалроқ; ҳозирданоқ. Сен ҳалитдан кўрқиб, юрагинг ёрилиб, ҳар нима деявердинг, нима бало бўлди? «Равшан». «Ҳалитдан кўлига бигиз-сўзан берсанг, эзилиб қолади», деб ўйларди у. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Ҳалитдан кўз ёши тўксанг, ҳамшаҳарингни кўрганда, дод солиб йиғлар экансан-да? О. Ёқубов, Излайман.

2 Бундан бир оз илгаридан; боядан. Ҳалитдан бери буларнинг гапларига қулоқ солиб, жимгина ўтирган Норбой гапга аралади. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҲАЛИ-ҲАЛИ Шу вақтгача; ҳозиргача, ҳамон, ҳалигача. Ҳали-ҳали ёдимда. ■ Ҳали-ҳали эласам, вужудим зирқирайди. Уруш лавҳалари ҳали-ҳали кўз ўнгимда. ■ [Обиджонни] Косовни олиб қувишга қувдим-у, ҳали-ҳали ичим ачийди: бола бечора нима гуноҳ қилибди? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Уочган музликлар, олимнинг жасорати ҳали-ҳали машҳурдир. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАЛЛАМОҚ Ҳал билан бўямоқ, безамоқ.

ҲАЛЛИ Ҳал берилган, ҳал билан ялтиратилган. Олтин ҳалли курси. Кумуш ҳалли безаклар. ■ Мунира бежиримгина, ҳалли пиёлага шампан қуйиб, ўртага чиқди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ҲАЛЛОС: ҳаллос урмоқ айн. ҳаллосламоқ. Кўчқор пешонаси, ёноқлари, кекирдаги, муздай сувда ювингандай шалаббо бўлиб, ҳаллос уриб, лўкиллаб югурди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛЛОСЛАМОҚ Тез, кўп ва қаттиқ ҳаракат (мас., югуриш) туфайли оғир-оғир нафас олмоқ, ҳансирамоқ. Қараса, бир кампир ҳаллослаб келаёттибди. «Равшан». Узоқдан бир бўри ҳаллослаб, югуриб келар эди. «Эртактлар». Шу чоғ ёнбош кўчадан итини югуртирганча, ҳаллослаб, Раҳим чиқиб қолади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЛЛОСЛАТМОҚ Ҳаллосламоқ фл. орт. н. -Мени сув ташишга ўтказишди: ҳаллослатиб қўйяпти, — деди қария Аҳмаджонга. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАЛОВАТ [а. حلاوت — лаззат, завқ; ҳузур; ёқимлилиқ; ширинлик, нозиклик] 1 Тинч, озорсиз, беташвиш ҳолатда уйғонадиган, юзага келадиган ҳис-туйғу; ором, роҳат. Фазал ёзишдан мақсад жонга роҳат ва дилга ҳаловат келтиришдир. М. Шайхзода, Фазал мулкининг султони. Ким ҳам айтганди, ўртада фарзанд бўлмаса, турмушда ҳаловат ҳам бўлмайти, деб. Д. Нурий, Осмон устуни. Зирача кирса ҳам, тиш оғриси ҳам, ҳаловат йўқолади. «Фан ва турмуш».

2 Тинч, осойишта ҳолат. Шу сокин кечанинг ҳаловатини бузиб, бировларнинг уйида — кўрғониди ўрмалашиб юрган бу йигит ким экан-а? Ф. Фулом, Соялар. Жаббор полвон полга жой солиб ётди. У тинчиб, кўз юмди-ю, Жуман ухлай олмади. Негадир ҳаловати қочган эди. А. Мухтор, Туғилиш. Фақат Юлдузхонни кўрдим-у, ҳаловатимни йўқотдим, юрагимга худди чўғ тушгандай. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 Бирор нарсанинг бошқасига нисбатан «ҳеч гап эмас», «чидаса бўладиган», «буни си ҳолва» экани маъносини билдиради. Буниси ҳаловат.. ■ Қор ҳам ҳаловат экан, эртасидан бошлаб қаттиқ қорасовуқ бошланди.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАЛОВАТЛИ 1 Ҳузур-ҳаловат бағишловчи. ..ҳозир унинг кўнглида бир-бирига зид, асов туйғулар жунбишга келиб, жисму жонини гоҳ безовта қилса, гоҳ ҳаловатли кечинмаларга фарқ этаётган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Осойишта, тинч; сокин. *Ҳаловатли тун.*
ҲАЛОВАТСИЗ 1 Ором, роҳати йўқ; ху-
 зурсиз. *Ҳаловатсиз ҳаёт.*

2 Осойишталик ҳукм сурмайдиган; но-
 тинч, ташвишли. *Ҳаловатсиз тун.*

ҲАЛОВАТСИЗЛИК Ҳаловатсиз, нотинч
 ҳолат. *Домланинг оилавий ҳаловатсизлиги*
ҳасрат қиларлик даражага етганлигидан
Аббосхон чўчиди. А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу кун-*
дан ҳаловатсизлиги бошланиб кетди. «Муш-
 тум».

ҲАЛОК [а. هلاك – ўлим, ўлиш; вафот
 қилиш; ҳалокат]: **ҳалок бўлмоқ** 1) фожиали
 равишда ўлмоқ. *Зокирнинг отаси бир йил*
олдин урушда ҳалок бўлган. П. Қодиров, Уч
 илдиз; 2) бахтсиз ҳодисага, ҳалокатга уч-
 раб нобуд бўлмоқ. *Кема ҳалок бўлди;* 3) ҳа-
 лок қилмоқ, ўлдирмоқ. *Норбўтабек сизни*
ҳам отамдай ҳалок қилади. Ф. Расул, Адолат.

ҲАЛОКАТ [а. هلاکت – вайрон бўлиш (қи-
 лиш), ўлим; ўлиш; фалокат, хавф-хатар] 1
 Фожиали ўлим. *..кўзига ҳеч нарса кўринмас,*
Фақат Худойбердиевни ҳалокатдан қутқариши
тўғрисида ўйлар эди. Т. Рустамов, Мангу
 жасорат. *Бектемир шу пайт, «қимирлаш –*
ҳалокат» деган синалган дастурдан воз
кечди-да, оқопдан ирғиб чиқди ва гоҳ эмаклаб,
гоҳ сакраб чопди. Ойбек, Куёш қораймас.

2 Бирон сабаб туфайли юз берувчи фа-
 локатли ҳодиса. *Машина ҳалокати.* *Поезд*
ҳалокати. ■ *Ҳасан сўфи билан Алим бувани*
қишлоққа қайтарган нарса минут сайин
хавфга, кун сайин ҳалокатга айланиб бора-
ётган унгул масаласи эди. М. Исмоилий,
 Фарғона т. о.

3 Таг-томир билан емирилиш, барбод
 бўлиш. *Кескинлашган синфий зиддиятлар*
миллий озодлик ҳаракатини янада кучай-
тириб, колониализмнинг ҳалокатини тезлаш-
тирди. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

4 Катта фалокат, ўлим келтирувчи ҳо-
 лат. *Ҳалокат олдидан турмоқ.* ■ *Бу эса*
одамларни қийнаши, ҳалокатларга сабаб
бўлиши, эҳтимол. М. Исмоилий, Фарғона
 т. о. *-Қаёққа кетамиз, тақсир? – Бобоқул*
ҳалокат оғзидан қолган кишидай Махсумга
умид билан тикилди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛОКАТЛИ Ҳалокатга сабаб бўлади-
 ган, олиб борадиган (**ҳалокат** – барча маъ-
 ноларида). *Гапнинг хулласи – Урта Осий*
шароитида меринослар учун ҳалокатли бўл-
ган заифликлар бартараф этилар эди. С.

Анорбоев, Оқсой. *Ҳалокатли жараён ку-*
тилмаганда тез юзага чиқди. Газетадан.
Алкоголь нафақат жигарга.. умуман, бутун
ички аъзоларга ҳалокатли таъсир кўрсата-
ди. Газетадан.

ҲАЛОЛ [а. حلال – рухсат этилган, йўл
 қўйилган; қонуний, асосли; тўғри, виж-
 донли одам] 1 дин. Шариат ҳукмига муво-
 фиқ еса, ичса, фойдаланса бўладиган; ҳа-
 ром эмас. *Пулни олмадим, минг марта ро-*
зиман, сизга она сутидай ҳалол бўлсин.. А.
 Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Кишининг ўзига қарашли, ўз
 меҳнати билан, пешона тери тўкиб топил-
 ган; хиёнат, фирромлик кабилардан холи.
Жон-дилдан ҳалол ишлайдиган одамлар би-
лан иноқ.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Тўғ-*
ри тут ишингни ва ҳалол яша! Шухрат.
Маҳфуза энди қинғирликни ташлар, бола-
ларини ҳалол тул билан боқиб, вояга етқа-
зар.. Газетадан.

3 кўчма Фирромликка ўрганмаган, қин-
 гир йўлга бормайдиган, бировни алдамай-
 диган; тўғри, софдил. *Ҳалол киши.* *Ҳалол*
ишламоқ. ■ *Колхоз раиси умри етимлик*
билан ўтган ҳалол одам. Ш. Рашидов, Бў-
 рондан кучли. [Заргаров:] *Бечора Оқила ўзи*
жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда
меҳрибон аёл. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Аза-*
лий халқинг бор бир эл қатори, Тантию
меҳнаткаш, тўғрисиўз, ҳалол. А. Орипов,
 Йиллар армони.

4 Никоҳлаб олинган, қонуний (хотин
 ҳақида). *Бировнинг ҳалолини биров суюдиган*
замон экан-да, водариг? С. Сиёев, Отлиқ аёл.
Ўзининг бир эмас, иккита хотини бўла ту-
риб, тағин бир йигитнинг ҳалолига кўз
олайтириш.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 сирт. Ўзбек курашида соф ғалабага
 бериладиган баҳо.

ҲАЛОЛА [а. حلاله – ҳалол хотин] 1 Эрига
 хиёнат қилмайдиган, ҳалол хотин.

2 Никоҳлаб олинган, қонуний хотин.

ҲАЛОЛИ [а. حلالى – рухсат этилган; қо-
 нуний, тўғри] Никоҳли эр-хотиндан тугил-
 ган бола, қонуний фарзанд.

ҲАЛОЛЛАМОҚ 1 дин. Ҳалол қилмоқ,
 шариат қонун-қоидасига мувофиқ еса-ичса
 бўладиган қилмоқ.

2 кўчма Бирор нарсани оқлайдиган, ун-
 га арзийдиган, муносиб иш қилмоқ. *Еган*
тузингни ҳалолла! ■ *Инсоф ҳам керак-да!*

Нонни ҳалоллаб ейиш керак. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Урушда ҳам ўғлим сутимни ҳалоллабди. Болаларимдан розиман. Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

Қўлини ҳалолламоқ (ёки ҳалол қилмоқ) Хатна қилдирмоқ. Ҳа, полвон ака, жияларингизнинг қўлини ҳалол қилмоқчи эдик. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. Шоймардон – ферма мудури, ўғлининг қўлини ҳалоллади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҲАЛОЛЛИК 1 Виждон билан, инсоф юзасидан иш тутиш; тўғрилик, софлик. Ҳалоллик, тўғрилик, поклик – одамийликнинг энг зарурий мезонидир. Газетадан. Ёшликда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Эрга ёки хотинга хиёнат қилмаслик; вафодорлик.

3 Ҳалол эканлик. Мен мавизни тамом шаръий қилиб тайёрлайман, тунов куни маҳалламизнинг охунлари ҳалоллигига фатво бериб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛОЛХҶР [а. + ф. حلالخور – ҳалол еювчи; ҳалоллик билан кун кечирувчи] кам қўлл. Ҳалол меҳнат билан тирикчилик қилувчи, кишиларни алдамасдан яшовчи, нонини оқлаб еювчи. Ҳаромхўрларга биз доим кушанда, Ҳалолхўрларга ёр «муштум»чилармиз. С. Абдулла. Томошага чиққан жами фуқаро, Ҳалолхўр хизматкор, деҳқон, бечора. «Хушкелди».

ҲАЛП: жон ҳалпида Жон ҳолатда, нафаси оғзига тиқилиб. Майна энди орқадаги вагонга юк ташиётганларга қарарди. Юкчилар забардаст елкаларини букиб, жон ҳалпида олдинга интилишади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Хотини жон ҳалпида юзуриб бориб, эрига ёпишди. «Муштум».

ҲАЛП-ЗАЛП 1 Оғир меҳнатдан ҳарсиллаш, ҳаллослаш.

2 кўчма Жонбозлик билан астойдил меҳнат қилиш. Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди: озмунча ҳалп-залпнинг мевасими булар! Й. Шамшаров, Довруқ.

ҲАЛПИЛЛАМОҚ 1 Кенглигидан киши қаддига салқи келиб, осилиб турмоқ (кийим ҳақида). Ҳар қадамда дастурхон, қанорқондай ҳалтиллаган кўк кўйлаги шох-шаббаларга илनावериб безор қилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Устида отасининг чопони

ҳалпиллаб турарди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Лапанглаб югурмоқ, елмоқ; селкилламоқ. Арслонқул ҳовлиқиб, ҳалпиллаб, уйга қайтди. Ойбек, Навоий. Уйдан боланинг бўғиқ чинқириғи эшитилиб, хотин ҳалпиллаганича уйга югурди. С. Абдулла, Обруйим тўкилади.

ҲАЛПИНЧОҚ шв. Ҳайинчак. Қалдирғоч мастон юз ўн еттига кириб эди, алпинчоқ, салпинчоқ, таққани эшакмунчоқ, ўйнагани қўғирчоқ, учгани ҳалпинчоқ. «Хушкелди».

ҲАЛП-ҲАЛП: ҳалп-ҳалп қилмоқ айн. ҳалпилламоқ.

ҲАЛФАНА [а. + ф. حليف < حليف – шерик, иттифоқдош] Ўртада масаллиқ тўплаб тайёрланадиган овқат. -Ҳалфанага палов қилмоқчи бўлдик.. Хуснибий ошпаз бўладиган бўлди, – деди Шум бола. Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЛФАНАЧИ Ҳалфана қатнашчиси. -Ёғ эриб оққан, тухум синган бўлганидан, ҳалфаначи ўртоқларимнинг олдига боришдан маъно чиқмас эди, – деди Шум бола. Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЛҚ [а. حلق – томоқ, бўғиз; танглай] эск. айн. ҳалқум.

ҲАЛҚА [а. حلقه – чамбар, гардиш, филдирак; тўгарак; кишилар давраси] 1 Металлдан эгиб, икки учини бир-бирига қўшиб ясаладиган доира шаклидаги буюм. Темир ҳалқа. Эшик ҳалқаси. ■ Айвон эшигида бир эмас, иккитадан янги қоқилган ҳалқаларга кўзи тушиб, таажжубланди. Д. Нурий, Осмон устунни. Дарвоза очилмади, Ибодилла унинг ҳалқасини уриб, тақирлата бошлади. Х. Гулом, Машғал.

2 эск. Доира шаклида ясалган, билак, бармоқ ёки қулоққа тақиладиган безак буюми. [Кумуш] Кичкина олтин ҳалқани қутидан олиб, қулоғига тақди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Авазининг ёдига.. бармоғига ҳалқа таққан олакўз кимсанинг суҳ назар ила тикилиб тургани келди. С. Сиёев, Ёруғлик. Чойхоначи чўчиб, ирғиб турди, билагидаги оқ ҳалқани ечиб узатди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Умуман, доира шаклидаги, доирасимон нарса. ..пичоқ шириллаган сайин юпқа пиез ҳалқалари олдидаги лаганчага тушиб турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кел, истасанг, ой ҳалқасини қулоғингга тақай, дилбарим.. Э. Воҳидов. Ноиб қамчи

ҳалқасини билагига узатаркан, Аваз ҳалиги ийгитга қараб кўйди. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 кўчма Қуршов, қуршов доираси. Душман ҳалқани ёриб чиқиб кетишига жонжаҳди билан уринарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Қорақулов автоматчиларнинг кичик гуруҳи билан қуршов ҳалқасидан ўтиб, батальонга борди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

5 Занжир ва шунга ўхшаш нарсаларнинг ўзаро боғланган, уларни ташкил этувчи ҳар бир қисми. *Занжир ҳалқаси. Кишан ҳалқаси.*

6 кўчма Ўзаро боғланган, боғланадиган нарсаларнинг ўзаро боғланувчи, боғланиш учун хизмат қилувчи ҳар бир қисми. *Фарзанд — бу келажак, фарзанд — ўтган аجدодларни келажак авлодлар билан абадий боғлайдиган олтин ҳалқа.* К. Яшин, Ҳамза. *У терговни ўзи олиб борган бўлса ҳам, айбонмани бошқаринг оғзидан эшитганда, жиноятлар ҳалқаси кўзига яна ҳам мудҳишроқ кўринди.* Ҳ. Фулом, Маъшъл.

7 кўчма Маълум кишилар тўдаси; давра, жамоа. *Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб, ҳушимни йўқотган эдим, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

Ёш ҳалқаси (ёки ҳалқа ёш) Кўз ғўласи (соққаси)да тўпланган ёш; шундай ёш шакли. *Нодирнинг кўзларида ёш ҳалқаси сузарди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. *У киши.. кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш, жимгина келиб, пешонамдан ўндилар.* О. Ёқубов, Излайман.

ҲАЛҚАЛАМОҚ 1 Ҳалқа ўрнатмоқ, ҳалқа солмоқ. *Дарвозани ҳалқаламоқ. Куш оёқларини ҳалқаламоқ.*

2 кўчма Ҳалқа шаклига келтирмоқ. *Арқонни ҳалқаламоқ.*

3 кўчма Қуршов, ҳалқага олмоқ, қуршаб олмоқ. *Фриц ҳалқалаб қисди-ю, аммо энгелмади, бир илож қилиб, қуршовдан қутулиб чиқдик.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 айн. ҳалқаланмоқ 4. *..Ҳалима опа.. кўзларида ёш ҳалқалагандай туюлди.* О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси.

ҲАЛҚАЛАНМОҚ 1 Ҳалқаламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Қушлар тажриба учун ҳалқаланади. ■ Ҳалқаланар трубкада тутунлар..* М. Шайхзода.

2 Ҳалқа шаклини олмоқ. *..кулдоннинг четидаги сигаретадан ҳалқаланиб тутун*

чиқарди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

3 Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ, келмоқ, тўпланмоқ (кўз ёши ҳақида). *-Партиёвийнинг қизи, илойим айтганинг келсин, кам бўлма, — отанинг кўзларида ёш ҳалқаланди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ҲАЛҚАЛИ Ҳалқаси бор. *..дарвозаси нақшдор қилиб ишланган бўлиб, мисдан қилинган ҳалқали дасталари бўларди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҲАЛҚУМ [а. *حلقوم* — томоқ, бўғиз] **1** анат. Оғиз бўшлиғини кезилдўнғач билан туташтирадиган ҳазим йўлининг бошланғич, олдинги қисми; ютқун. *Мастонбиби ҳўплаган чойни ҳалқумидан ўтказолмади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Гоҳ Эргаиш, гоҳ Одил ҳалқумигача сувга ётиб, қўл сиғадиган ҳар бир тешикни тинтишади.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Ғазабидан ҳалқумига келиб тиқилган тупугини зўрға-зўрға ютди-да, яна қадамига қамчи босди.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 кўчма Отадиган қуролнинг ичи, оғзи; оғиз. *Қайси бир она фарзанди кўксини замбаракнинг оловли ҳалқумига тутиб беради?* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

Жони ҳалқумига келмоқ қ. жон 1.

ҲАМ 1 [ф. *هم* — шунингдек, ҳамда; яна, шу билан бирга] **1** боғл. Тенг қийматли гап бўлаклари ёки содда гапларни, шунингдек, тўлиқсиз гап қисмларини боғлаш учун хизмат қилади. *Битибдур беш равош ҳам учта ҳаммом.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдай тез учади, ҳам ўзи дилкаш ийгит.* Ишни пухта қилади. Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзи одамлар билан гаплашиб ўтиргандай кўринса ҳам, фикри-ёди блокнотда экани.. кўриниб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қуёш яширинган бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 юкл. Таъкид, кучайтириш билдиради. *Кун ҳам кеч бўлиб қолди. Шу ҳам иш бўлдимиз? Бу ботинка оёғимга сира ҳам сиғмайди. У опасига ҳеч ҳам ўхшамайди. ■ У туфлисини ҳам ечмай, наматга оёқ қўйди.* Газетадан. *Ниҳоят, улар ҳам чарчади шекилли, вагонга сукунат чўкди.* Газетадан.

ҲАМ- II: кўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, муайян иш-фаолият ва ш.к. да «бирга бўлувчи», «бирга бажарувчи»,

«тенг, бир хил» деган маъноларни билдиради: *ҳамдард, ҳамфикр, ҳамшаҳар, ҳамтимоқ* ва б.

ҲАМ III: ҳам қилмоқ бол. Емоқ, ошамоқ.

ҲАМА [ф. *همه* — ҳамма, барча, бутун; ҳар бир] *эск. кт. айн. ҳамма. Ҳама обод бўлди-ю, бўлмадим обод дастингдан.* Машраб.

ҲАМАВАҚТ [ҳамма + вақт] Ҳар доим, ҳамиша, доимо. [Мастура:] *Сизники ҳамавақт.. барака топ, оч бўридек тикка ташлайсиз.* Ҳамал, Паранжи сирлари.

ҲАМАЛ [а. *حمل* — қўй; қўзичоқ] **1** (Ҳ — катта) *астр.* Ўн икки буржнинг бири: Хут ва Савр буржлари орасида жойлашган (қ. **бурж**). *Баҳор кирди. Деҳқон ҳисоби билан хут чиқиб, ҳамал кирди.* Газетадан.

2 Шамсия йил ҳисобида йилнинг биринчи ойи: 22 мартдан 21 апрелгача бўлган вақтни ўз ичига олади. *Ҳамал кирди — амал кирди.* Мақол. ■ *Шериклари билан ҳамал ойининг бошларида — мартнинг охирида туркман саҳросига жўнади.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҲАМАСР [ҳам + аср] Бир асрда яшовчи ёки яшаган; асрдош. *Ажойиб ижод аҳлининг кашфиётлариға ҳамасрмиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАМБЎЙИНСА *шв.* Тенгдош, тенгқур. *Келавер бизникига, ҳамбўйинсанг Бўзтой билан ўйнайсан.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ҲАМГАП [ҳам + гап] *кам қўлл.* Ҳамсуҳбат. *Мен илгари бу юртларни келиб кўрганим йўқ, бу элларнинг ҳеч қайсиси билан таниш, ҳамгап бўлганим йўқ.* «Ёдгор».

ҲАМД [а. *حمد* — мақтов, мадҳ, улуғлаш; шуқур, ташаккур] *дин.* Худо, пайғамбар ва халифалар, шоҳлар шаънига айтиладиган мақтов, шеър, мадҳия. *Мусулмон ўлқаларида асарни ҳамд, муножот.. каби худо, пайғамбар ва халифаларға бағишланган анъанавий муқаддима билан бошлаш одат эди.* «ЎТА».

ҲАМДА *боғл.* Гапда тенг қийматли икки гап бўлагини ёки икки содда гапни бири-бирига боғлайди. *Мен фарзандларим ҳамда шогирдларимдан ҳақиқий инсон бўлишни.. талаб қилиб келдим.* Газетадан.

ҲАМДАМ [ф. *همدم* — самимий, яқин ўртоқ, дўст] **1** Бирор кимса билан кўпинча бирга бўлувчи шахс ёки нарса. *Қаламкашлик бурчин оқлаб қаламинг, Бўлди доим ҳам-*

нафасинг, ҳамдаминг. Ҳабибий. *Аё, менинг ош-нонимни еганлар, Суҳбат қуриб, менга ҳамдам бўлганлар.* «Ширин билан Шакар».

2 Ҳамдам (эркаклар исми).

ҲАМДАМЛАШМОҚ I Иш-фаолият, суҳбат ва ш.к. да бирга бўлмоқ; биргалашмоқ. *Шундай экан, ҳаммаҳаллар ҳамдамлашамиз, деса, сиз ранжишингиз, хижолат тортишингиз ноўрин..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *-Ғойибжон мен билан очилиб ҳамдамлашмоқчи эканини пайқаб, болани каравотига ётқиздим.. — деди Қумри.* М. Жўра, Изтироб. *Равшан Мусаев ёз кунлари келган кетганлар билан худди шу шийпонда ҳамдамлашади.* «Муштум».

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ. *Оч-ориқнинг ҳолин кўриб, раҳм этиб, Камбағалга, муҳтожга ҳамдамлашди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ҲАМДАРД [ҳам + дард] **1** Кимсанинг ғам-қайғусини бирга кечирувчи, дардининг тарқалишига кўмаклашувчи; дардкаш, қайғудош. *Қани энди, унинг оху зорига қулоқ соладиган бирон ҳамдард бўлса-ю.. бутун алам ва ҳасратларини айтиб, юрагини бир оз бўлса ҳам бўшатса!* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Шунақа кунларда далда берадиган дўст, ҳасратини эшитиб, кўнглини кўтарадиган ҳамдард ҳам зарур эди Аҳмадга.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Синф раҳбари ўқувчининг энг яқин сирдоши ва ҳамдарди, маслаҳатгўйи бўлмоғи лозим.* Р. Усмонов, Одобнома.

2 Кимсанинг жисмоний дардини, огриғини енгиллаштириш учун унга ёрдам берувчи, кўмакчи. *Санитарлик, ёвуз душман билан урушда ярадор бўлиб чиққан жангчиларға ҳамдард бўлиш — шарафли иш.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Дардмандларға ҳамдард бўлгин, Йиқилганга қўл узат.* Э. Раҳим.

ҲАМДАРДЛАШМОҚ *кам қўлл. айн. дардлашмоқ.* *..хат ёзди, ёзганда ҳам очик, юрак сирларини баён қилди, гўё у отаси билан ҳамдардлашарди.* Газетадан.

ҲАМДАРДЛИК Кимсанинг ғам-қайғуси, дардига шериклик, биргалик ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат. *Хонзода бегим унинг муҳаббат дардини билади. Биладигина эмас, балки ўз қалбида унга ҳамдардлик ҳам сезади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Ҳамдардлик билдирмоқ (*ёки изҳор қилмоқ*) 1) яхши гаплар билан кимсанинг дардини, хафалигини ёзишга, унга тасалли беришга уринмоқ, таскин бермоқ. *Фарҳод ачингандай Дурдига ҳамдардлик изҳор қилмоқчи бўлиб, унга яқинроқ сурилади.* А. Ҳакимов, Илон изидан; 2) кўнгил кўтариш учун, яқин кимсаси ўлган кишининг қайғусига шерик эканлигини билдирмоқ. *Умурзоқ отанинг вафоти муносабати билан институт коллективи ўз ходимиغا ҳамдардлик билдирди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲАМДАСТ [ф. *هم دست* — қўли бир: бирга қатнашувчи, шерик] *кам қўлл. кт.* Кимсага кўмак берувчи киши; шерик; кўмакдош, қўлдош. *Биз ҳамкор ва ҳамдаст бўлиб туриб, тинчлигимизни бузадиган, текинхўрлик билан яшайдиган юраги қинғирларга қарши шафқатсиз курашамиз.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

ҲАМДИЛ Мақсади, фикри бир; фикрдош, ҳаммаслак; аҳил, дўст. *Мамлакатимиз поёнсиз, давлатимиз улуг, халқларимиз ҳамдил, ҳамжиҳат!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲАМДУНА [а. *حمدونه* — маймун] *айн. маймун йили қ. маймун* 3. *Бекка худо умр берса, бу йил ҳамдуна бўлса, тўппа-тўғри йигирма тўрт ёшга қадам қўядилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАМДЎСТ [ҳам + дўст] Бир-бирига кўмаклашувчи, ўзаро дўст. *Ҳамдўст мамлакатлар.*

ҲАМДЎСТЛИК 1 Ўзаро ҳамдўст ҳолат. *Ҳамдўстлик, ҳамкорлик яхши кунларимизда ҳам, ёмон кунларимизда ҳам бизга доим асқатиб келган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Иттифоқ, уюшма. *Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ).*

ҲАМЁЗА [ф. *خمیازه* — бир оз тортиш; эснаш, эсноқ]: **ҳамёза тортмоқ** *айн. эснамоқ.* *Мавлоно Шаҳобиддин бу сўзлардан зериккандек, оғзини катта очиб ҳамёза тортди.* Ойбек, Навоий. *Лаб эмас, ҳамёза торган туюдай, Гўр каби оғизда тишлари кемшик.* Ф. Ғулум.

ҲАМЁН [ф. *هميان* — пул солинадиган халгача; пул қопчиғи] 1 Асосан пул солиб, ёнда, чўнтакда олиб юриладиган халгача; кармон. *Меъмор қўйнидан ҳамёнини олиб, элик динор санаб берди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Сатторов чўнтагидан ҳамён чиқарди. Кўк элик сўмликларни кўриб, холанинг кўз-*

лари ўйнади. Ю. Шомансур, Қора марварид. *Подшоҳ бир ҳамён тилла бериб, шахзодани йўлга солибди.* «Эртақлар».

2 *кўчма с.т.* Чўнтак (пул солинадиган жой маъносидан). *Ўғрининг катта-кичиги бўлмайди. Ҳамёндан ўмаргани бир сўмми, юз сўмми, бари бир — киссавер.* Газетадан.

ҲАМЁН ҚУРУҚ Пул йўқ. *Пулдорлар, албатта, нозу неъмат ичида, аммо ҳамёни қуруқлар-чи?* «Муштум».

3 *кўчма* Кимса ихтиёридаги, унга тегишли пул, маблағ. *Ҳисобини билмаган — ҳамёнидан айрилади.* Мақол. ■ *Олий ўқув юртида эса ота-онанинг мансабига, ҳамёнига қараб ўқишга қабул қилиш ҳоллари илдиз отиб кетган эди.* «Муштум». *Пошиша хола жонини суғургандай, ҳамёнидан пул сарфлаб, катта тўй қилиб берди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲАМЁН КАСАЛ Пул йўқ, пул, маблағнинг мазаси йўқ. *Бухорода ўқимоқ учун ҳамёним касал эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲАМЁСТИҚ *кам қўлл. айн. ёстиқдош.*
ҲАМЁТОҚ *айн. ётоқдош.* Саудий буну ўзининг ҳамётоқларига айтиб берди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМЖИНС [ҳам + жинс] 1 Бир жинсга (эркак ёки аёллар жинсига) оид; жинсдош.

2 Келиб чиқиши бир хил, бир турга оид нарсалар ҳақида. *Олмурут ҳам ноқларга ҳамжинсдир.*

3 *кўчма* Бир тоифа, турга оид. *Эркак одам бундай пайтларда ўз ҳамжинсларига интилиб, улардан тасалли топгиси келар экан.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҲАМЖИҲАТ [ҳам + жиҳат] Иш-фаолият, интилиш ва ш.к. да бирликда бўлган, бир-биридан ажралмас; аҳил. *Бобур мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улугбек давридаги каби бирлашса, пойтахт аслига қайтса, ҳамма вилоятлар ҳамжиҳату обод бўлса..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАМЖИҲАТЛИК Ҳамжиҳат бўлиш, ҳамжиҳат ҳолат. *Соли отанинг.. уйда энди тотувлик, ҳамжиҳатлик ҳукм сурарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Бахтлимиз — меҳнатда, тотувликда, ҳамжиҳатликда..* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАМЗА [а. *همزة* — нина санчиш; сатр усти белгиси] 1 Араб алифбосида бўғиз тову-

шини ифодаловчи, ҳарфнинг устига қўйиладиган белги (ء) нинг номи.

2 Ҳамза (эркаклар исми).

ҲАМИН [ф. *همين* — айна ўша, айна шу; фақат, ёлғиз]: **ҳамин қадар** 1) жуда кўп, ҳисобсиз. *Чорва ҳам, ўзингиз биласиз, ҳамин қадар. Кассада бўлса ҳемири йўқ.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари; 2) шунга яраша, шунга лойик; шунча. - *Бухоройи азимга келиб, муллавачча ҳам бўливолдик. Тўн тўпиққача, салла ҳамин қадар, — деди Мамаражаб.* С. Сиёев. Қиз боланинг панди; 3) унчалик, у қадар эмас. *Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам қўни-қўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар.* Газетадан.

ҲАМИША [ф. *هميشه* — доимо, ҳамма вақт] Ҳамма вақт, доимо. *Нон ҳақида гап борганда, ҳамиша кўз ўнгимда ёшлигимда эшитган бир воқеа гавдаланади.* Газетадан. *Синглиси бўлса, биров билан бетма-бет келиб сўзлашганида ҳам, кўзини ҳамиша бир нуқтадан узмас эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҲАМИШАБАҲОР [ҳамиша + баҳор] *айн. гулҳамишабаҳор.* Боғбон меҳмонни кечки пайт бўшатди ва ўшанда ҳам «аттанг, фурсатларинг бўлганда, ҳамишабаҳорни кўрсатар эдим», деб қолди. А. Қаҳҳор, Картина.

ҲАМИШАГИ Ҳамиша бўлиб келаётган, ҳар доимги; одатдаги.

ҲАМИШАГИДАЙ Ҳар доимгидай; одатдагидай. *Ҳамбер Фарҳод билан ҳамишагидай форс тилида гаплашиб кетди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

ҲАМИШАЛИК *айн. ҳамишаги.* Бу одат тўйга борган хўжаларнинг ҳамишалик одатлари бўлганидан, сайислар бу ишни ҳар вақт шундай бажарар эканлар. С. Айний, Эсдаликлар.

ҲАМИЯТ [а. *حميت* — жаҳли тезлик; жиззакилик; ғайрат, қунт; манманлик, такаббурлик; мағрурлик] 1 Ор-номусини, қадр-қимматини пок сақлаш туйғуси; орият. *Тамағирлик — инсон ҳамиятини ерга уради.* Газетадан. [Шарофат] *Ўртага тушмоқчи бўлган кимнидир юлади; ҳамма эркакларни ҳамиятсиз, ҳамма хотинларни бузуқ, дейди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Ҳамиятига тегмоқ Ҳамиятсизликда айблаб, виждонан азобламоқ. *Унинг охирги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Инсонийлик ҳис-туйғуси; шундай ҳис-туйғули муносабат. *..камтарин бир кексадаки шунча ҳиммат ва ҳамият бўлса.. иш барор топмаслиги ҳам мумкинми!?* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *..сизнинг хизматларингизни, ҳамиятингизни ҳеч вақт унутмайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Замондан замон ўтиб, уларнинг [одамларнинг] дилида яхшилик, мурувват, ҳамият, инсофу адолат чироғи ёнармикан..* С. Сиёев, Аваз.

ҲАМИЯТЛИ Ҳамияти бор, ҳамият билан иш тутадиган, муносабатда бўладиган. - *Гапингизга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни қанда қилмайдиган мусулмон бир қосибнинг қизи экансиз, — деди Ойша ялachi Латифахонга.* Ф. Фулом, Шум бола. *Полвоннинг эса ўз божасидан умиди узилган, ёлғиз шу дилкаш, ҳамиятли чолга ялиниб-ёлворишдан бўлак иложи қолмаганди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Душманларга берилмаган парча ер. Ориятли, ҳамиятли ботир эр. Ҳабибий.*

ҲАМИЯТСИЗ Ҳамияти йўқ, ҳамияти бўлмаган. *Биз ҳам йўқдир беор, ҳамиятсиз бебошлар.* Ҳамза.

ҲАМКАСАБА *айн. ҳамкасб.* [Халфа] *Ўзи мустақил бўлиб иш бошлашдан аввал оқсоқол бошлиқ барча ҳамкасабаларига зиёфат берар.. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Меъмор бу сўзларни ҳамкасабалари, шогирдлари ичида эмас, мансабдорлар олдида ҳам тажанг бўлиб айтган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМКАСБ [ҳам + касб] Касби бир, ишлаб чиқаришнинг бир тармоғида, соҳасида ишлайдиган; касбдош. *Унинг ҳамма юксак нарсалардан иллат қидириши, обрўси ортган ҳар бир ҳамкасбига танқид кўзи билан қараши шундан эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Аҳмад ака ички бир табассум билан ҳамкасбларини тинглар, ҳали янги ходим бўлгани учун, ганга аралашини ўзига эп кўрмай, жимгина ўтирарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲАМКОР [ф. *همكار* — бирга ишловчи, ҳамкасаба] 1 Бирор иш-юмушни бирга бажарувчи, бирга амалга оширувчи. *Орада бир ҳафта ўтгандан сўнг ҳамкори Барат бу мақолага қарши узун бир мақола ёзиб берганида, Саидий ўқиб қулди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу пайт у Маҳкамга машҳур олим бўлиб эмас.. ўртадаги оғир юкни бирга кў-*

тараётган ҳамкор бўлиб кўринди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Иш-фаолиятда ўзаро кўмакдош; ўзаро ёрдам, бамаслаҳатлик билан ишловчи. *Ҳамкор корхоналар.* ■ -*Бир солдат иккинчи солдат билан ҳамкор бўлиши керак, — дерди командир.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҲАМКОРЛИК 1 Иш-фаолиятда бирга, ҳамкор бўлиш, айна бир ишда биргалашиш, уни тенг бажариш (қ. **ҳамкор 1**). *Автоматчилар танкчилар билан ҳамкорликда ҳужумни давом эттириб, душман мудофасини ёриб ўтишди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Марҳум устозим Зиё Саид билан ҳамкорликда «Тарих тилга кирди» китобини ёздик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор соҳада ўзаро боғланиб, биргаликда, ҳамкор бўлиб иш олиб бориш. *Иқтисодий ҳамкорлик.* ■ «*Тоҳир ва Зухра*» фильми тугар-туғамас, *Наби Ғаниев* кинорежиссёр *Комил Ёрматов* ҳамкорлигида «*Насриддиннинг саргузаштлари*» кинокомедияси устида иш бошлади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Биз физиология мутахассислари билан ҳамкорликда ядро нурланишларининг уруғлик чигитга таъсирини ўргандик.* «Фан ва турмуш». *Аҳдлашувчи томонлар радиоэшиттириш ва кинематография соҳасида ҳамкорликни кучайтирадilar.* Газетадан.

ҲАМКУРС [ҳам + курс] Бир курсда бирга ўқувчи; курсдош. *Бир вақтлар ҳамкурслари билан мана шу япроқлар шивирига қўлоқ солиб туриб, қайси дарахтлигини аниқлашарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳақимжон у билан ҳамкурс, келишган.. йигит эди.* С. Аҳмад, Зумрад.

ҲАМЛ [а. حمل — кўтариш, кўтариб туриш; ташиш; ҳомиладорлик] эск. Қоринда бола бўлиш ҳолати. *Ҳамл вақти (с.т.).*

ҲАМЛА [а. حمل — интилиш; ҳужум, отилиш, ташланиш] **1** Кимса ёки нарса устига ташланиш. *У бир ҳамла билан Султоннинг ёқасидан ушлаб, ўзига тортди.* О. Ёқубов, Ларза. *Тажанг бўлса, қоплон ҳамласи билан Писмиқ гирибонига чанг солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Жанг, кураш ва ш.к. да куч билан олға ташланиш; ҳужум. *Разведка маълумотига қараганда, бу тепаликни бир ҳамла билан қўлга олиш мумкин эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бизнинг ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани*

сабабли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош бера олмадик. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 айн. **ҳужум.** Унинг дастурхондан ҳамон кўз узмай, жим ўтирганини кўриб, очик ҳамлага ўтди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҲАМЛА ҚИЛМОҚ Ташланмоқ, ҳужум қилмоқ. *Ёқутойим эрига қутуриб ҳамла қилди, юзига чанг солди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Навқирон йигитнинг чарчаганини сезган Темур Малик устма-уст ҳамла қилиб, йигитни орқага тисарилтира бошлади.* «Саодат». *Очик қолган марказдан Бобур аскарларининг бир қисми аланга тилидай отилиб чиқди-ю, Шайбонийхон турган тепаликка ҳамла қилиб кела бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАММА [ф. همه — барча, жами, бутун] олм. Шахс, нарса, унинг белгиси, сони ва б. хусусиятларини жамлаб ёки ажратиб кўрсатади, шу тарзда белгилайди. *Бу гап ҳаммага аён.* *Ҳамма жим бўлди.* *Ҳамма ёқда баҳор.* *Ҳамма нарса тайёр.* *Ҳамма етиб келди.* *Ҳаммадан ёш.* ■ *Севинч, кўрқув, бахиллик — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб, Жонфигоннинг боши ғовлаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин биламиз.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ҲАММАБОП [ҳамма + боп] Ҳамманинг дидига мос келадиган, маъқул бўладиган; оммабоп. *Ҳаммабоп китоб.* *Ҳаммабоп фильм.* *Ҳаммабоп одам.*

ҲАММАКТАБ [ҳам + мактаб] Бир мактабда бирга ўқувчи; мактабдош. *Икковларинг ёшликда ҳаммактаб эканликларингни билар эдим.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАММАСЛАК [ҳам + маслак] Маслаги бир хил бўлган, бир маслакдаги киши; маслакдош. *Бу ерда фаол ҳаммаслаклар йиғилган экан, ўз олдимишга муҳим вазифаларни белгилаб олишимиз лозим.* Газетадан. *..ўз қора ниятини амалга ошириш учун шошилди, ҳаммаслақларига мурожаат қилди.* Н. Сафаров, Наврўз.

ҲАММАҲАЛЛА [ҳам + маҳалла] Бир маҳаллада турувчи, бир маҳаллалик киши. *Кунлардан бир кун Юсуфжоннинг ҳаммаҳалласи — Қорабойнинг отаси Ҳасанбой ўлиб қолди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Юраги тўлиб кетган пайтларда ҳаммаҳалласи Зубайдахонниқига чиқади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАММИЛЛАТ [ҳам + миллат] Бир миллатга мансуб, миллати бир; миллатдош. *Бергер, одатига хилоф равишда, ҳаммиллатига қандайдир хушчақчақ савол берди. А. Мухтор, Чинор.*

ҲАММОЛ [а. *حقال* – юк ташувчи, ортувчи] Юк кўтарувчи, юк ташувчи ишчи; юкчи. *Хўн, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб, бозорда юрган ҳаммол бўлса, тегармидингиз! А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. Шундай қилиб, Йўлчи ҳаммол бўлди.. шаҳарнинг турли томонларига.. юк ташиди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўчада одам кўп эди. Сават кўтарган нонвойлар, қоп орқалаб келаётган ҳаммоллар.. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАММОЛЛИК Ҳаммол иши, юк ташувчилик. *Мардикорлик, ҳаммоллик, қоровуллик, хизматкорлик.. ҳаммаси қўлимдан келади. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Қўлимда хунарим бўлмаса, ҳаммолликдан бошқага ярамасам.. С. Сиёев, Ёруғлик. Айниқса, ўзга шаҳарларда мардикорлик, ҳаммоллик қилиб юрган миллатдошларимиз аҳволи ғоят ачирарли. Газетадан.*

ҲАММОЛЧИЛИК с.т. Ҳаммоллик. *Шакаржон ака кечаю кундуз ишлаб, тандир ясар, баъзан ҳаммолчилик ҳам қиларди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

ҲАММОМ [а. *حمام* – чўмилиш жойи, ванна] Чўмилиш, ювиниш учун иссиқ ва совуқ сувлари, бир неча иссиқ ва совуқ хоналари бўлган махсус бино. *Ҳаммомга тушмоқ. ■ [Жалолодин:] Битибдур беш равот ҳам учта ҳаммом. Бир-икки ердаги ишлар чала, хом. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бўстон саройининг бир четиди.. мартар ҳовузли ҳаммом бор эди. Кечки пайт шу ҳаммомга Султон Али мирзонинг ҳарамидога чиройли қизлар чўмилишга келдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

Эски тос, эски ҳаммом қ. эски.

ҲАММОМЧИ Ҳаммомда келди-кетдини бошқариб турувчи хизматчи. *Афанди бир куни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи уни назарга илмай, эски тос, йиртиқ лунги берди. «Латифалар». Ҳаммом ёпиқлигини кўрган кишилар «ҳаммомчи касал экан, у ёнилғига кетганмиш», деган миш-мишларнинг гувоҳи бўлишди. «Муштум».*

ҲАММУАЛЛИФ [ҳам + муаллиф] Адабиёт, илм-фан ёки санъат асарларига, бирор кашфиётга тенг даражада ҳуқуқи бўл-

ган шахсларнинг ҳар бири (бир-бирига нисбатан).

ҲАММУАЛЛИФЛИК Бирон-бир адабий, илмий, санъатга оид асар ёки кашфиётга нисбатан муаллифлик ҳуқуқининг икки ёки ундан ортиқ шахсга барабар алоқдорлиги.

ҲАМНАФАС [ҳам + нафас] Иш-фаолиятда, ҳаётда доим биргаликда бўлувчи, «бир хил нафас олувчи». *Ўзим кўрдим, турли миллат кишилари билан ҳамнафас, ҳамтовоқ, ҳамдард, қуролдош бўлдим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Замон билан ҳамнафас бўлган санъаткоргина ўз замондошларининг образларини ярата олади. Н. Сафаров, Оловли излар. Малъун бўлиб яшашни афзал кўрганлар Бўлолмас одамзод билан ҳамнафас. Ф. Фулом.*

ҲАМНАФАСЛИК Ҳамнафас бўлиш, ҳамнафасга хос муносабат. *Ижодкорнинг халқ ҳаёти билан ҳамнафаслиги – рассом иқтидорининг муҳим томонларидан. Газетадан. Турли халқларнинг ўзаро яқинлашувида, инсониятнинг маънавий ҳамкорлиги ва ҳамнафаслигида бадиий таржиманинг роли беқиёсдир. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

ҲАМНИШИН [ф. *همنشین* – бирга ўтирувчи] кт. Ўзаро суҳбат, ўтириш, улфатчилик кабиларда бирга бўлувчи шахс. *Ахир тиррик жонга.. ҳамдаму ҳамнишин элу юрт керак. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Муҳаммад Шариф, энди кўрада ҳамнишин йўқ, ёлғиз ўзи яшайди. Қ. Мирзо, Олам гўзал.*

ҲАМОВОЗ [ҳам + овоз] 1 Бошқалар билан бир хил айтиладиган ёки бир хил эшитиладиган.

2 кўчма Бирор иш, мақсад бўйича айтадиган гап-сўзи, фикри, «овози» бир; тилакдош. *Эл сўзи билан сўзим ҳамовоз, Ёр меҳри эди кўнгулга пардоз. С. Абдулла.*

ҲАМОЙИЛ [а. *حمایل* – тасма, қайиш; камарбоғ] Елкадан белга тушадиган камар, тасма, боғич. *Устига хилъати заррин, совутлар кийган, белида қилич, ҳамойил, сурати подшога ўхшайди. «Бўтакўз». Туморчалар, ҳамойиллар тақмасдан, Гўзал қизлар, ёш келинлар меҳнатда. Файратий.*

ҲАМОН [ф. *همان* – худди, айна ўзи] рвш. 1 Шу дамгача, ҳозиргача, ҳали ҳам. *Сенинг гапинг ҳамон қулоғимда. Ҳамон ишляпти. Ҳамон сўзляпти. ■ Довул ҳамон қутурмоқда. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Орадан*

қанча йиллар ўтса ҳамки, ҳамон мана шу ҳикоя менга тинчлик бермайди. Газетадан.

2 кўм. өзф. Пайт муносабатини билдиради; ўша (шу) ондаёқ, билан(оқ). *Улар жардан чиққан ҳамон одам овозини эшитдилар.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. [Гулнор] *Йўлчи тўғрисида Нурунинг сўзларини эшитган ҳамон, олам унинг кўзига қоронғиланди.* Ойбек, Танланган асарлар. ..ёнбош кўйгани ҳамон кўзи юмилиб, уйқу босарди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАМОНО [ф. همانا — айнан, ҳақиқатан, шубҳасиз; модомики, қачонки] *айн. ҳамон* **2.** *Йигитали поезддан тушган ҳамоно унинг кўнгли хиралашиб, кеча ва аввалги кунлардаги бу томонга интилишдан заррача нишон қолмаганди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Қори билан хайрлашиб, ичкари ҳовлига кириши ҳамоно, орқада шатилаб келаётган киши қадамни сезди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАМОҚАТ [а. حماقت — аҳмоқлик, тентаклик; жаҳл, ғазаб] *кт.* Аҳмоқлик, тентаклик, ақлсизлик. -*Бу сиёсат эмас, ҳамоқатдир, — деди Мажиддин.* Ойбек, Навоий.

ҲАМОҲАНГ [а. همآهنگ — бир хил оҳангдаги] **1** Оҳангдош, бир хил оҳангли. *Соҳилларда най чалай, Куйла, ҳамоҳанг бўлай.* Миртемир. *Ҳамоҳанг жаранглар бирдай куйимиз, Узоқ-узоқларда яшаймиз гарчанд.* Зулфия.

2 кўчма Бир-бирига уйғун, монанд; мос, бир хил. *Буюк дўстлар ҳижронда ҳам фикрдош.* Улуғ қалблар тепаётир ҳамоҳанг. М. Шайхзода. *Қушлар товуши, сувлар шовқини қалбимизга ҳамоҳанг, яқин.* Уйғун. *Қия ўтирган Ҳаётнинг чекка томирлари лўқиллар, беқасам камзулига тиқилиб турган бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бадиа қулочларини ёзиб, чирманда «ғижбанг»га ҳамоҳанг уйинга тушиб кетди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМПО (Й) [ф. همپای — бирга қадам ташловчи: ҳамроҳ, йўлдош] *кам қўлл.* Ишларида бирга бўлувчи, кўмаклашувчи. *Шакар, уйдан кўнгли тўлмаган бўлса ҳам, шундоқ кампир чекига тушганидан хурсанд.* Ахир тайёр ҳампо.. *беминнатгина суюнчиқ топаман, деб тушига кирибдими!* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАМПОЛИК Ҳамкорлик, ишда, ҳаётда биргалик. *Қиздаги бундай табиатни Наби*

дўстлик, курсдошлик, ҳамрозу ҳамполик туйғуси деб тушунарди. Н. Ёқубов, Жон.

ҲАМРАНГ [ҳам + ранг] *кт.* Бир рангдаги, ранги бир хил; ранги ўхшаш. *Туну кун Волгада Ҳеч тўхтамай жанг, Бўлиб дарёда сув Қон бирла ҳамранг.* Ҳабибий.

ҲАМРОЗ [ф. همراز — сирдош] Юракдаги гап-сирларини ўртоқлашадиган, уни бир-биридан яширмайдиган киши (бир-бирига нисбатан). *Ҳар бир кишининг ўз сирдоши, ҳамрози бўлади.* «Ёшлик». *150 нафар қария бир оила аъзоларидай иноқ, бир-бирларига ҳамдам, ҳамроз бўлиб яшайди бу боғда.* Э. Охунова, Чўққиларда қор. *Бир умр мен бирла қолгин, бу кўнгли ҳамрози бўл, Эй саҳар уфқи, унинг сен зарварақ қоғози бўл.* Э. Воҳидов.

ҲАМРОҲ [ф. همراه — йўли бир, бирга юрувчи; йўлдош] **1** Йўлда бирга борувчи; йўлдош. *Ҳамроҳ бўлмоқ.* ■ *Ярим кеча вақтида шаҳарга кириди, ёнидаги тетик ҳамроҳининг кўмагида бир чойхонага кириб олишга муваффақ бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *..меҳмонхонага қайтаётганимизда, ҳамроҳлардан бири: -Темир йўл билан шаҳар ўртасидаги яйдоқ майдон қани? — деб сўради.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Иш-фаолиятда, ҳаётда бирга бўлувчи шахс. *Ҳар куни кечга томон Собиржоннинг болаларидан биттаси Хайрибиби олдига келиб, ҳамроҳ бўлиб ётарди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

3 кўчма Бирга бўлувчи; бирга. *Ўшанда менга ўкинч доимий ҳамроҳ эди.* «Ёшлик». *Ойбек ўз қаҳрамонларини иложи борича яхшилик билан ҳамроҳ бўлишга, доимо эзгу ният билан яшашга даъват этади.* «ЎТА». *Улар вақтда ҳамроҳ бўлсин имоним.* «Муродхон».

ҲАМРОҲЛИК Ҳамроҳ ҳолат; йўлда, иш-фаолият ва ш.к. да биргалик. *Кечга яқин меъмор бир мударрис ва яна бир мансабдор ҳамроҳлигида.. Арк дарвозасидан обхоналар ёнидан ўтиб, юқорига кўтарилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМСАФАР [ҳам + сафар] Сафарда бирга бўлувчи (бўлган) киши. *Мен юкларимни шошиб-пишиб, юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим билан қўл бериб хайрлашдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳамсафар дўстларим катта ҳаёт йў-*

лини босиб ўтган ажойиб, дилкаш кишилар эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ҲАМСИНФ [ҳам + синф] Бир синфда ўқувчи (ўқиган); синфдош. *Дорилфундудаги собиқ ҳамсинфларни хаёлдан кечирди. А. Қаҳор, Сароб.*

ҲАМСОЯ [ф. همسايه — соя остида бирга: кўшни] шв. Ёнма-ён ҳовлида яшовчи; кўшни. *Бир фақир бир бадавлат одамга ҳам-соя экан. «Эртақлар». Салом-алиқдан сўнг, албатта, ҳамсоянгиз «хўш, хизмат?» деб сўраши тайин. Газетадан. Бизда йўғи — ҳам-сояда, уларда йўғи бизда бор. Газетадан.*

ҲАМСОЯЧИЛИК с.т. Кўшничилик. *Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам кўни-кўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.*

ҲАМСУҲБАТ [ҳам + суҳбат] айн. суҳбатдош. *У ёнидаги жавондан таклиф ва шикоятлар дафтарини олиб, ҳамсуҳбатининг олдига қўйди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ҲАМТОВОҚ [ҳам + товоқ] 1 Бир товоқда (ёки бир дастурхонда) таом еювчи. *Овқат тайёр бўлганда, ҳамтовоқларингни чақир, улар сен билан бирга таом есинлар.. «Қобуснома».*

2 *кўчма салб.* Иш-фаолиятда бирга бўлувчи, бир-бирини қўлловчи; шерик. *Менинг бой бўлишим мумкин эмас, аммо ҳамтовоғингиз Нажибийнинг бой бўлиши ҳеч гап эмас. Б. Раҳмонов, Баҳор арафасида. ...матлубот жамиятининг собиқ раиси ва унинг ҳамтовоқлари қилмишларига яраша жазоландилар. «Муштум».*

ҲАМФИКР [ҳам + фикр] Фикри, тушунчаси, дунёқараши бир хил бўлган; фикрдош. *Санам.. гапнинг тарзидан онасининг кампир билан ҳамфикр эканини англаган эди. Ш. Холмирозев, Тўлқинлар. Мавлон ҳам Карим охунга ўхшаш хушчақчақ, ҳазилкаш эди. Улар ҳамфикр бўлиб қолишди. А. Ҳакимов, Илон изидан. Турмуш ўртоғим билан ҳаммаслак, ҳамфикр эдик. Газетадан.*

ҲАМХОНА [ҳам + хона] 1 Бир хонада яшовчи, бирга турувчи. *Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазиломуз гап ташлашди. П. Қодиров, Уч илдиз.*

2 *кўчма поэт.* Ғам, азоб каби кечинмаларга дучор, гирифтор. *Бир неча кунлардан бери Кўрмай висолинг, эй пари, Турли*

бало, минг ғам билан Ҳамхона бўлдим соғиниб. Ҳамза.

ҲАМШАҲАР [ҳам + шаҳар] Бир шаҳарда туғилиб ўсган, бир шаҳарлик. *Ҳамшаҳар йигитлар. ■ Бу сўлим масканларда шанба ва якшанба кунлари сайру саёҳат қилган ҳамшаҳарларимиз жуда кўнгилли дам олади, яхши ҳордиқ чиқаради. Газетадан.*

ҲАМШИРА [ф. همشييره — бирга сут эмишган: опа ёки сингил] 1 шв. Опа ёки сингил. *Тозагул ҳамшираларининг юракларидagi гапни топиб гапирди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Шифохонада ишловчи, ўрта тиббиёт маълумотига эга бўлган ходим; тиббий ҳамшира. *Шерзод кўзини очиши билан навбатчи ҳамшира тумбочка устига қўйиб кетган дорига кўзи тушди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродовани шифохонага таклиф этди. И. Раҳим, Ихлос.*

ҲАМШИРАЛИК Ҳамшира иши, касби. *Ватан, халқ қўлимга ҳамширалик гувоҳномасини тутқазди. Газетадан. Уларнинг кўмаги билан шу йили.. тиббиёт коллежининг ҳамширалик бўлимига ўқишга кирдим. Газетадан.*

ҲАМШИША [ҳам + шиша] с.т. Бирор кимса билан бирга ичкилик ичувчи, ичкиликбозликдаги улфат; шишадош. *Азар Эҳсон олдиди, масалан, Муҳаммаджон домла билан ҳамшиша бўлганлари эсига тушса, отаси ўғрилиқда айбланган ёш боладай нам тортар эди. А. Қаҳор, Сароб.*

ҲАМЮРТ Бир юртда туғилиб ўсган; юртдош. *Ҳамюртларимиз — ўзбек сейсмологларининг ҳам қўлга киритган ютуқлари диққатга сазовордир. Газетадан.*

ҲАМҚИШЛОҚ Бир қишлоқда туғилиб ўсган киши, бир қишлоқлик. *Қумри — Сарагулнинг ҳамқишлоғи, жуда яқин дугонаси, етим қиз эди. А. Мухтор, Чинор. — Эй, сен шунинг бир ёзсан экан, — деди ҳамқишлоқларим афсус оҳангида. Газетадан.*

ҲАМҚУР айн. тенгқур. *Йўлчи ўз ҳамқурлари билан бирга тонг шабадасида ишга тушар, қуёш тик келганда овқатланиб, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲАМҲУЖРА [ҳам + ҳужра] Бир ҳужрада яшовчи киши. *Саидий қайтиб келганида,*

хамхужраси Эҳсон тор ва дам уйда иштончан, димиқиб ўлтириб, мутолаа қилар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ХАНГАМА қ. хангома.

ХАНГИ I Ҳадеб ханграйверадиган (эшак ҳақида). Эшакнинг ёмони — ханги, одамнинг ёмони — банги. Мақол. ■ Бир танишим хангисига тўқим қидириб юрган эди. П. Қодиров, Уч илди.

2 Эркак эшак. Қирга ўрлаб бораётган ханги чарчаб, тўхтаб қолди. Т. Мурод, Қўшиқ.

3 Бақироқ, шанги.

ХАНГ-МАНГ Гангиб, эс-хуши қочган ҳолатли; ҳайратга тушган. Абдуллажон хангманг, оқариб-бўзариб туриб қолди. «Ўзбекистон кўриқлари». Улар ёнғин атрофида ҳамон чинқариб, дод солиб юрган Лаълини қўриб, хангманг бўлиб қолдилар. Ҳ. Фулом, Машғал.

ХАНГ-МАНГЛИК Эс-хушини йўқотиб гангиб қолиш; хангманг ҳолат. -Бургут, — деди Мансур бир дамлик хангмангликдан кейин. Ё. Шукуров, Уч савол.

ХАНГОМ [ф. هنگام — вақт, давр; юриш, силжиш] махс. Тўқув дастгоҳида: танданинг моки ўтадиган оралиғи.

ХАНГОМА [ф. هنگام — оломон, йинг; гурунглашиш, хушчақчақ суҳбат] I Бир неча киши ўртасида кўтаринки руҳдаги, ширин, хушчақчақ суҳбат. Хангома қилмоқ. ■ Яшил уватларда завқли кўшиқлар, Шавқли хангомалар бўлар кўп шинам. Ф. Фулом. Куюк зиёфат, ўйин-кулги, хангома ярим кечагача давом этди. Ж. Шарипов, Саодат. Содда ва самимий хангома билан чой ичилар экан, дарахтлар орқасидан ҳўнграб йиғлаган товуш эшитилди. Ойбек, Танланган асарлар.

Хангома қилмоқ айн. хангомалашмоқ. У-бу тўғрисида бирпас хангома қилиб Усаржон жўнаркан, Дадамат уни пешинда бедана паловга таклиф этди. Ойбек, О.в. шабадалар. ..Иложи бўлса, ишни қўйиб, хангома қилгимиз келади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Қизиқарли, кишини ҳайратга соладиган воқеа. Қизиқ хангомалар айтиб, кўнглини хуш қиладиган кишилар бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Шундай қилиб, ёр-биродар, трамвайлар хангомаси ҳозирча тура турсин, энди гапни биринчи автобазадан

эшитинг. «Муштум». Эналаринг кўчада туққанми, бу нима хангома! Ойбек, Танланган асарлар. Шаҳар саноат корхоналарини газлаштиришдаги хангомаларни гапириб, таъбни хуфтон қилмай қўя қолайлик. «Муштум».

ХАНГОМАЛАШМОҚ У ёқ-бу ёқдан, қизиқ-қизиқ воқеалар ҳақида суҳбат билан вақтичоғлик қилмоқ; хангома қилмоқ. Йўлчи ўз дўсти Қоратой темирчи билан хангомалашиб ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Қани, бу ёққа кел, ўғлим. Бир оз хангомалашайлик. «Муштум».

ХАНГОМАТАЛАБ [хангома + талаб] Хангомани, хангомалашини яхши кўрувчи. Икковимиз ҳам хангоматалаб бўлганимиз учун кунларимиз ҳазил-хузулсиз ўтмасди. Газетадан.

ХАНГРАМОҚ I «Ханг, ханг» деб овоз чиқармоқ, шундай овоз билан қичқирмоқ (эшак ҳақида). Афандининг эшаги кўприкка етганда ханграб юборибди. «Латифалар».

2 Эшак овозига тақлид қилмоқ; ўхшатмоқ; бақирмоқ, қичқирмоқ. Бир куни бойваччалар менга, эмгақлаб хангра, дейишди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ХАНДАЛАК Қовуннинг юмалоқ, майдароқ, хушбўй, эти юмшоқ, эртароқ етиладиган бир тури. Мулла Обид сабзи ва бодрингни сотиб битириб, хандалагини узади, кўшниллар хандалак узганда, мулла Обиднинг қовунига гал келиб қолади. А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ХАНДАСА [а. هندسه — геометрия] эск. айн. геометрия. Мадрасада диний илмлардан ташқари дунёвий илмлардан ҳисоб, хандаса, тарих.. ўқитилади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -Мен ўйлайманки, бу соҳада бизда камчилик йўқдир. Аммо ҳисоб, жабр, хандаса, жуғрофия, тарих, фалакиёт, табиёт каби кўп илмлар бор, — деди Анвар қори. Ойбек, Улуғ йўл.

ХАНДАСАВИЙ, хандасий [а. هندسه‌وى, هندسى — хандасага, геометрияга оид] эск. Хандасага оид. Меъмор илгари бир лойиҳаларни йўқолгани сабабли қоғозу тасвирчиликларини, хандасавий ҳисобларни жуда эҳтиёт қиларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ХАНИК Уйнинг пойгагида ёки даҳлизда ювиниш, юз-кўл ювиш учун махсус ишланган жой; обрез. Даҳлиздаги ханик четида чўнқайиб ўтириб, Умид қайноққина

суда юз-қўлини ювиб, ичкарига кирди. Мирмуҳсин, Умид. *..уйга ечинди, ҳаникда бет-қўлини ювиб, юқорига чиқиб ўтирди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАННОТ [а. حنّاط – жасадни мумиёловчи; ғалла сотувчи] тар. Дон олиб сотувчи савдогар, донжаллоб. *Унинг шарафига.. тошкентлик йирик ҳаннотлар Шокир ҳожи, Комил ҳожилар катта зиёфат берди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

ҲАНСИРАМОҚ Югуриш, оғир юк кўтариш, ҳаво етишмаслиги, ҳаяжонланиш ва ш.к. туфайли тез-тез, оғир нафас олмақ; ҳаллосламақ, ҳарсиламақ. *Шу заҳоти эшик тарақлаб очилиб кетди-да.. нафаси бўғзига тиқилиб, ҳансираган ҳолда Марат Маматов пайдо бўлди.* Ж. Абдуллоҳонов, Хонадон. *Маҳди терлаб кетган, оғзини каппа-каппа очиб ҳансираб, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАНСИРАТМОҚ **Ҳансирамоқ** фл. орт. н. *-Кўёш тиккага келмасданоқ саҳронинг ловуллаган нафаси ҳансирашиб кўйди мени, – деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАНСИРОҚ Ҳансираб нафас олиш; шу тарзда олинган нафас. *Қизлар чарчашгандай, юзларига толим-толим бўлиб тушган сочларини тузатиб, ҳансироқ билан келиб ўтирдилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАНУЗ [ф. هنوز – ҳали, ҳали ҳам, ҳалигача, ҳамон] Шу вақтгача, ҳозиргача, ҳамон. *Қаҳрамон билан турмуш қурганларига ўн йил бўляпти. Ҳануз бефарзанд.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Сидиқжон гарчи ҳануз оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам.. кўнгли кўтарилиб, таъби очилганиданми, жуда енгил тортиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАНУЗГАЧА айн. **ҳануз.** *Лекин дард қолганимда, ҳанузгача қўлидан келадиган ёрдамими аямайди, ўзи мард йигит.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ҲАП I тақл.с. Оғизнинг тез очилиб-ёпилишини, шунда чиқадиган товушни билдиради.

Ҳап этмоқ (ёки **демоқ**) Тишлаш учун очилган оғизни тез беркитмоқ (ит, бўри ҳақида). *Ит ҳап этиб тишлаб олди. Бўри ҳап этиб ташланди.*

ҲАП II шв. унд. с. Жим! Ая!.. *Рисолат хола шошиб, Абдувалига ўғирилди. -Ҳап, –*

кўрсаткич бармоғини лабларига босиб, Ҳабиба хонимнинг уйи томон кўз ташлаб олди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Харш отга ўхшаб тайсалламай ҳап турсанг-чи!* С. Аҳмад, Чўл бургути. *-Ҳап ўтир, тирмизак, – ҳисобчи болани жеркиб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПИЛЛАТМОҚ с.т. Шоша-пиша ошмоқ; ямламай еб қўймоқ, ютиб юбормоқ. *У [Абдуллаҳон] ҳамма болалар каби балх тутга ўч, ярим челагини ҳапиллатиб еворар.. эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Кўк от.. ерга эгилиб, нам ўтти ҳапиллатиб чайнай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПИНМОҚ шв. Орзиқмоқ, дукилламоқ (юрак ҳақида). *Ўз уйини бир неча йилдан кейин яна кўрган Эъзохоннинг юраги ҳапинди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПРИҚМОҚ айн. **ҳовлиқмоқ.** *Юраги ҳаприқиб, ўрнидан туриб кетди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ҲАПҚАТ кам қўл. Каттакон, улкан, кенг. *Ҳапқат этик. Ҳапқат одимлар. ■ Арслонқул.. йирик, ҳапқат одимлар билан жўнади.* Ойбек, Навоӣй.

ҲАП-ҲАП I Ҳап I с. тақр.

Ҳап-ҳап қилмоқ бол. Шоша-пиша ошмоқ, еб қўймоқ.

2 Фойдасиз гап, беҳуда вайсаш. *Юзта ҳап-ҳандан – битта чап-чап афзал.* Мақол.

ҲАР [ф. هر – ҳар; ҳар қандай, истаган, ҳар қайси] белг. олм. **1** Шахс ёки нарсаларни, уларнинг белгиси, ҳаракати ва б. жиҳатдан бўлган туридан ажратиб (яккалаб) кўрсатади, шу тарзда белгилайди. *Ҳар тўқисда бир айб.* Мақол. ■ *Демак, бекор бўлмабди қурбон, Ҳар қурбонга бўлсин шарафшон!* Ҳ. Олимжон. *Ҳожи бўлса, ҳар беш дақиқада ичкари томонга қулоқ солиб тўхтар.. эди.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар. *Рўзимбой элликларни қоралаган, басавлат, ҳар билаго келисондай полвон киши эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Фотима янги кетмон билан ер чопар, ҳар урганда, ернинг киндигини узиб оламан дерди.* Т. Ашуров, Оқ от.

Ҳар қалай Нима бўлса (бўлганда) ҳам. *Аламданми ёки йигитлик ғурури устун келдими, ҳар қалай, бир нафас билан тоғорага солиб олдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Лунжига туширган бўлса керак. Ҳар қалай, шундан кейин Умри мени кўрганида, кўчанинг у бетига ўтиб кетадиган бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Боя янгалари қош-кўзлари-*

га сурма тортиб, ёноғига сурма суртганиданми, ё шунча одам унга тикилиб ҳавасланганидан уялганигами, ҳар қалай, юзлари лов-лов ёнарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. **Ҳар ҳолда айн. ҳар қалай.** *Ҳар ҳолда, Тошкент аҳолиси Азизбек истибдодидан орптиқ тўйди, кимдан кўмак сўрашни ҳам билмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар ҳолда, бу оддий ҳол эмас.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Сўроқ олмошлари ва бир, нарса каби баъзи сўзлар билан бирикиб, белгилаш олмошининг умумлаштирувчи турига мансуб олмошларни ҳосил қилади. *Ҳар қандай тасодифнинг олдини олиш керак-да!* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Тилак тилар эл дуосида: Ҳар қайсингиз бўлинг мингга бош.* Ҳ. Олимжон. *Ёмон одам бўлсангиз, мени ҳар нима қилишингиз кўлингиздан келар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *-Ҳар ким ўқийверса, подани ким боқади? – деди аччиқланиб Мирзакаримбой.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳайдар ота, ҳар нима бўлса ҳам Ултармага бориб, [Асрорқулни] кўриб келай, деб йўлга чиқди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

3 Вақт, жой-макон билдирувчи баъзи сўзлар билан бирикиб, қўшма сўзлар ҳосил қилади: *ҳар доим, ҳар гал, ҳар сафар, ҳар замон* ва б. *Ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадоё товуши эшитилади.* А. Қаҳҳор, Бемор. [Гулнор] *Ҳар гал кампир билан ёлғиз қоларкан, дарров қизнинг ҳолини сўради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сайхонликни ўрмон ҳар ёқдан ўраб олганди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ҲАРАКАТ [a. حرکت – юриш, қимирлаш, тебраниш; фаолият; жараён; арабча сўзларда қисқа унлиларни кўрсатувчи белгилар] **1** Киши ва нарсаларнинг ёки уларнинг қисмларининг тинч ҳолатдан чиқиши: кўзғалиши, қимирлаши ва ш.к.; тинч ҳолатга қарама-қарши ҳолат. *Одамларнинг кўзларида, ҳаракатларида қандайдир нотинчлик сезди Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг юришлари, кифтларининг ҳаракати ниҳоятда чиройли эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бу қоронғиликда алақандай махлуқларнинг лип-лип ҳаракати аранг кўзимга чалинарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қудратли ғилдирақлар ҳаракатидан келаётган овоз Ойбекни хаёлга чорлади.* Газетадан.

2 Ишни бажаришда фаолиятнинг ҳолати, бажарувчининг фаолият тарзи, йўсини. *Ҳали ўринларини йиғиштириб улгурмаган жангчиларнинг ҳаракатида шошқалоқлик кўринди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

3 Киши тана аъзоларининг маълум бир маъно, мазмунни ифодаловчи ҳаракат-ҳолати. *Табиб.. кўрбошига нимадир деди. Унинг юз ва қўл ҳаракатидан «сиздан нима кетди, бир кўрайлик», деган маъно англашилиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Улар энг ибтидоий тилга – ҳаракатлар, имолар билан фикр ўқтиришга мурожат қилдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англади..* А. Қаҳҳор, Нотиқ.

4 Бирор ишга киришиш, бирор нарса қилишга уриниш; интилиш, тиришиш. *Ўғлини ўқитиш учун қилган ҳамма ҳаракатлари бекор кетди.* ■ *Шерали ҳамширанинг ҳаракатини кузатаркан, юраги сиқилиб, зўрға гапирди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Муталнинг биринчи ҳаракати бўш кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмаджон.. бир ҳаракат билан пулемёт тенкисини босди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАРАКАТ ҚИЛМОҚ Уринмоқ, интилмоқ. *У йиғлаб юбормасликка шунча ҳаракат қилса ҳам бўлмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бола тақлидчи бўлади, у.. ўз отасига тақлид қилишга ҳаракат қилади.* С. Зуннунова, Янги директор.

5 Пайида бўлиш; тараддуд. *Режамиз амалга ошаётганига суюниб, тўй ҳаракатига тушдик.* «Муштум». *Қорининг хотини дастурхон ҳаракатида юрганида, у гап бошлади.* Мирмуҳсин, Бир хум тилла. *Яхшиси, қайин отанга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Хатти-ҳаракат; қилиқ. *Унинг бу ҳаракатлари кўпчиликни ранжитди.* ■ *Сирожнинг гап ва ҳаракатларидан самимият, соддалик ёғилиб турар эди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

7 Маконда бирор йўналиш бўйича бўладиган силжиш, юриш ва б. *Кўча ҳаракати.* *Йўл ҳаракати қоидалари.* *Транспортлар ҳаракати.*

8 кўчма Ўсиш, ривожланиш. *Жамият олға қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам уша бараварда ўсишлари керак.* Газетадан.

9 флс. Модданинг яшаш усули, унинг умумий ажралмас хусусияти, моддий дунёнинг ўзгариши ва ривожланишининг тўхтовсиз жараёни. *Модда доимо ҳаракатда.* ■ *Материянинг асосий намоён бўлиши эса ҳаракат, фазо ва вақт билан боғлангандир.* «Фан ва турмуш».

10 Маълум мақсадга қаратилган ақлий ёки жисмоний фаолият; иш, меҳнат. *Ҳаракат, ҳаракатда* – баракат. Мақол. ■ *Полвонёнда кечаю кундуз ҳаракат тўхтамас, юк ортилган кемалар бу кенг, сунъий анҳор орқали Амударёга борар, ундан Орол денгизига тушиб, Фаззолига кетарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 кўча Белгили мақсад кўзда тутилган ижтимоий фаолият. *Миллий-озодлик ҳаракати. Ишчилар ҳаракати. Тажовузкорлик ҳаракати. Ядро қуролларидан воз кечиш ҳаракати.* ■ *Афғонистон мустақиллигини кўзловчи «ёш афғонлар» ҳаракати бошланади.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

Ҳаракат номи тлш. Фельнинг иш-ҳаракатнинг номинигина билдирувчи (уни атовчи), замон, шахс-сон, майл каби маъноларга эга бўлмайдиган шакли. Бу шакл *-(и)ш, -(у)в, -моқ* қўшимчаларидан бири билан ҳосил қилинади: *ўқиш, ўқув, ўқимоқ* каби.

ҲАРАКАТЛАНМОҚ Ҳаракат қилмоқ, қимирламоқ; кўзгалмоқ; юрмоқ. [Кумуш] *Энди боягига қараганда бир оз енгиллангансимон, жон олувчи қора кўзлари ҳаракатлана бошлаган, буғриққан қизил юзлари очилинқираган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАРАКАТЛАНТИРМОҚ Ҳаракатланмоқ фл. орт. н. *Новча бўйли Каримжон ўнг кўлини ҳаракатлантириб, тинмай сўзларди.* Газетадан.

ҲАРАКАТЛИ 1 Ҳаракат қиладиган, қимирлайдиган, силжийдиган.

2 Бирор иш қилишга уринадиган, тиришадиган, ҳаракатчан.

ҲАРАКАТСИЗ 1 Ҳаракат қилмайдиган, қимирламайдиган, кўзгалмас ҳолатли (ҳолатда); бир жойда туриб қолган. *Кутилмаган ғазабга учраган Бозоров нима дейишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз, ёғочдай қотиб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор иш қилишга уринмайдиган, тиришмайдиган; фаолиятсиз, суст. *Ҳаракатсиз одам.*

3 кўча Фойдаланилмай, ишлатилмай ётган ҳолатда(ги). *Китоб ойлигининг ўзига хос хусусияти шундаки, кўндан буён ҳаракатсиз ётган эски китобларга иккинчи умр бахш этилади.* Газетадан.

ҲАРАКАТЧАН 1 Тез ҳаракат қиладиган, тез қимирлайдиган, серҳаракат. *Ҳаракатчан ҳужайралар (биол.).* *Ҳаракатчан бола.* ■ *«Вася» деганда, бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Серғайрат, ишчан. *Муҳиддин Қориёқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАРАЛА-ТАРАЛА Ялло қилиб, кайфсафо билан кун ўтказиш. *Баъзи бир фирқа аъзоларининг гапхонада ноз-неъматларга фарқ бўлиб, эрта-кеч ҳарала-тарала билан умр ўтказганларини ёзсак нима бўлади.* «Муштум».

Ҳарала-тарала қилмоқ Беғам, беташвиш, ялло қилиб юрмоқ, ишламай кайфу сафо қилмоқ. *Бўрибой бўлса рўзғордан юлиб-юлқиб, яна киши билмас йўллар билан пул топиб, ҳарала-тарала қилиб яшайди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Баъзилардек кулиб, ҳарала-тарала қилгим келмайди, – деди Чўтир хола Умидга.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАРАМ [а. حرم – хос, бегоналар кириши ман этилган жой; муқаддас, азиз жой; хотинлар; аёллар] **1** дин. Муқаддас деб ажратиб қўйилган, кириш тақиқланган жой (мас., Макка шаҳрида Муҳаммад пайғамбарнинг мақбараси).

2 тар. Ҳовлининг аёллар учун ажратиб қўйилган қисми, ичкари (асосан, олий, юқори мансабдорлар хонадонларида). *Хон аъёнларга рухсат бериб, ҳарамга кирган, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кеча беклари, хон соқчилари, доимий ходимлар қолган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Гўрўғли ана шундай насихатларни қилиб, ўзи ҳарам сари қараб кетди.* «Гулихиромон».

Ҳарам оғаси Ҳарамдаги хотин-қизларни кузатиб юрувчи бичилган қул. *У бир неча кун ҳарам ичидаги ҳужрада ётади. Ўзига келгач, шу ҳовлида ҳарам оғаси бўлиб ишлаб юради.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАРАМХОНА [ҳарам + хона] *айн. ҳарам* **2.** *Чап томонида амирнинг ҳарамхонасига*

ва қушбегининг ҳовлисига бориладиган йўлак. С. Айний, Эсдалиқлар. ..инқилобдан илгари шу бино ҳарамхона бўлиб, унда канизаклар турарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАРБ [а. حرب — уруш, жанг] эск. кт. Уруш, жанг. *Жаҳон кўз тутди бу қудратли ҳарбга, Ғалаба билан биз борардик Ғарба.* Уйғун. *Ҳарб илмида ҳамма йўл бекилганда, жангчи учун ўлимдан бошқа чора қолмагандагина, ўзини-ўзи ҳалок қилади, дейилади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Ҳарб олишмоқ Бири иккинчисига ҳамла қилмоқ, олишмоқ; тортишмоқ. [Набижон] *Хўриллагиб, серқатиқ маставани ичишга тутинди. Лекин мастава ичаяптими, заҳар ичаяптими — фарқ қилмас, хаёлида ҳамон уша раис билан ҳарб олишар эди.* Ф. Насриддинов, Ота ўғли.

ҲАРБА [а. حرب — найза, санчқи] фольк. Найза, қилич каби жанг қуроллари. *Одам кўп-да, ҳамма ўртага олиб, Ҳар тарафдан ҳар хил ҳарбалар солиб, Энди тушди қилич олиб ғазога, Бек Гўрўғли қолади энди қамалиб.* «Хушкелди».

Ҳарба қилмоқ фольк. Ҳамла қилмоқ. *Ҳолинг билмай, мунча сен ҳарба қилдинг, Парилар султони, сен энди ўлдинг.* «Баҳром ва Гуландом». *Бу билан аждаҳор ҳарба қилмади, Аждаҳордан ҳеч сиёсат бўлмади.* «Муродхон».

ҲАРБ-ЗАРБ, ҳарбу зарб [а. حرب ضرب — жанг ва зарба] Уруш, жанг, саваш. *Кунлардан бир кун Чангали Мозандарон томондан йиртқич жайвонлар мўр-малахдек бостириб келиб, жониворлар ўртасида жангу жадал, ҳарбу зарб бошланибди.* А. Мухтор, Чинор. *Отанг яхши, онанг яхши деб туриб, жон чиқар жойига тушириш керак: панд беролмасанг — ўзинг панд ейсан.* *Ҳарб-зарб қонуни шу.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАРБИЙ [а. حربى — урушга, қўшин, армияга оид] **1** Урушга алоқадор; уруш, жанг ишлари билан боғланган. *Ҳарбий асир. Ҳарбий сир. Ҳарбий ҳолат. Ҳарбий техника.* ■ *Нормат фронтда эканини, бу ерда чанқоқ водийларга сув берувчи, нур берувчи канал эмас, балки ҳарбий истеҳкомлар қовланиб, ёв йўлига ғов тикланаётганини сизди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Армияга, ҳарбий хизматга оид. *Ҳарбий врач. Ҳарбий интизом. Ҳарбий иш. Ҳарбий хизмат. Ҳарбий кийим. Ҳарбий қисм.* ■

Йўлда ҳарбий юк ва аскар ортган машиналарнинг кети қарийб узилмас эди. Ойбек, *Кўёш қораймас. У ерда бир тўп противогаз таққан йиғитлар ҳарбий машқ учун саflanмоқда эди.* П. Қодиров, *Уч илди.* *Хонага ҳарбий медицина формасидаги.. офицер кирди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Армиядаги, ҳарбий ишдаги киши, ҳарбий хизматчи. *Ҳеч ким ҳарбийларга хос чаққонлик билан жавоб бермади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У олиму шоирлардан кўра ҳарбийларни иззат қиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 от, с.т. Ҳарбий хизмат; армия. *Ўғлим ҳарбийда.. у кетди-ю, икки кундан кейин немислар келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳарбийга чақирилгунча Тошкентнинг йирик заводларидан бирида смена инженери бўлиб ишлаган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЛАШТИРМОҚ Ҳарбий шариоитга мослаштирмоқ, уруш эҳтиёжлари учун ишлашга ўтказмоқ; фуқарони ҳарбий ишга ўргатмоқ.

ҲАРБИЙЛИК 1 Ҳарбий хизматчи, аскар эканлик.

2 Ҳарбий хизмат, ҳарбийдаги ҳаёт. *Ҳарбийлик давримнинг биринчи олти ойида — сержант, сўнги ойида эса лейтенант бўлиб қайтганман.* А. Баҳромов, *Осон яшашнинг йўли.*

ҲАРБИЙЧА Ҳарбий кишиларга хос, ҳарбий хизматга тегишли. *Ҳарбийча ишламоқ. Ҳарбийча кийинмоқ.* *Бу ерда ҳам ҳарбийча қаттиқ интизом ўрнатилган эди.* ■ *Элмурод «салом», деб ҳарбийча кўришиш учун кўлини чеккасига қўйган эди, у кўл узатди, кўришдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЧАСИГА Ҳарбийларга хос бир тарзда, ҳарбий кишиларга ўхшаб; ҳарбийча. *Бир аскар йиғит ҳарбийчасига салом бериб: -Бизда ака-ука Ражабовлар хизмат қилишади, — деди грузинча оҳангда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАРВОНА эск. Лўк, туянинг ургочиси.

ҲАРГИЗ [ф. هرگز — ҳеч вақт, асло; қачондир] кам қўлл. **1** Асло, сира, ҳеч. *Ҳаргиз билдирма.* ■ *Бу гапларни ҳаргиз ҳазил билмагил!* «Гўрўғли». *У тарафи билан ҳаргиз ишинг бўлмасин.* Ҳамза, *Паранжи сирлари.* *Аммо Адаш Карвон имону диёнатни ҳаргиз унутмади.* Х. Султонов, *Онамнинг юрти.*

2 Буткул, бутунлай. *Жоҳилликни ҳаргиз ташла, фарзандим, Энди токи, Оловхўжа пирингман.* «Юсуф ва Аҳмад».

ҲАРДАМХАЁЛ [a. هر دم خيال] Ўз фикрида қаттиқ турмайдиган, иккиланадиган; турлича, тайинсиз хаёллар огушида бўлган. *Врач нима қиларини билмай, ҳардамхаёл бўлиб турарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Кейин, ҳай, майли дегандек, ҳардамхаёл кўчага чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАРДАМХАЁЛЛИК Ҳардамхаёл ҳолатлилик. *Низомжон акасининг гапига тушунмади.* Ўрнидан турди-да, ҳардамхаёллик билан кўчага чиқиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳардамхаёллик билан яшаган одам фойдали ишини ҳам вақтида қилолмай.. қолаверади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҲАРИНА [ф. हरينه]: **дарди ҳарина** 1) кетмайдиган, кишига ёпишиб олган дард; 2) кўчма кутулиб бўлмайдиган кулфат, азоб; шундай белгили, хусусиятли нарсага нисбатли ҳақорат сифатида қўлланади. *-Агар аҳвол шундайлигича давом этаверса, бари бир, ҳаммамиз ҳам қирилиб кетамиз. Бу турмуш эмас, дарди ҳарина, — деди Рафозл.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Шошманг, бу дарди ҳарина озроқ тутақсин! Пуфпуф. Ўхў, аҳ. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАРИР [a. حرير — ипак; шойи мато] 1 Юпқа ипак газлама. *Ҳарирдан тикилган кўйлак. Ҳарир дурра.* ■ Мулозимлари тилладўз чопон ва ҳарир кўйлақлар тугилган зарбоф бўғчани малика оёғи остига қўйдилар. М. Осим, Карвон йўлларига.

2 Умуман, юпқа, нозик газлама. *Ҳарир шол рўмол.* ■ *Раққоса устидаги ҳарир матоларни итқитиб ташлаб.. ўйин тушиди.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир. *Ҳарир матолардан тикилган ранг-баранг қизлар кўйлаги хона деворида осиглиқ турар эди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

3 *кўчма* Тоза, мусаффо, шаффоф. *Кеч кириб, оқ ҳарир қор устига тун ўзининг қора либосини ёпди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар. *Тонг отган, ҳавони қоплаган ҳарир туман орасидан олисдаги тоғлар элас-элас кўринар эди.* О. Ёқубов, Излайман.

ҲАРИС [a. حرير — ҳирсли, бирор нарсага берилган; очкўз, тамагир; тежамкор] 1 Бир нарсага ҳирс қўйган, ҳирсли; иш-

қивоз, жуда орзуманд. *Шахматга ҳарис одам. Хоккейга ҳарис.*

2 *Очкўз, тамагир; курумсоқ. Мен қорнидан бўлак ғами йўқ, ҳарис, жоҳил уламоларни ёмон кўраман.* С. Сиёев, Аваз.

ҲАРИСЛИК Ҳарис бўлиш, ҳарисга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Ҳарислик билан пул йиғмоқ.* ■ *Самандар унинг қўлидаги шишага ҳарислик билан қараб қўйди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *..сотувчи йигит унинг ҳар бир қилиғи, хатти-ҳаракатини ҳарислик билан кузатмоқда эди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ҲАРИФ [a. حريف — шерик, бирга ишловчи; ўртоқ, улфат; бирга ўйновчи; мижоз] 1 *кт.* Шерик, жўра, улфат. *Мирвали бангининг ҳарифи ҳисобланган Утарбой унга жавоб берди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ахир, бекас бир нотавон, унутилган ғарибни Қаҳратон қиш кечасида йўқларди қай ҳарифи.* Р. Бекниёз, Тўтиё.

2 Бирор кимсага зид ҳаракат қилувчи, қарши курашувчи; рақиб. *Кураш майдонига тушган полвон — эр Беллашиб олмоққа ҳариф чақирар.* М. Шайхзода. *Табибий билан муносабатлари бузуқлигини эшитиб, Саид Ғозига ўхшаган ҳарифлари пинҳона кулиб юрган эди..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАРНА 1 *фольк. белг. олм.* Барча, ҳар нима, нимаки. *Қулоқ солдим ҳарна деса амрига..* Ҳ. Олимжон. *Ҳарна сирни айтаверинг ўзима.* «Ҳасанхон». *Кўнглидаги ҳарна ғуборлар кетди..* «Баҳром ва Гуландом». *Аркон давлатимни сенга топширдим, Ҳарна ихтиёрим сенга топширдим.* «Ҳасанхон».

2 Нима бўлганда ҳам, ҳар ҳолда. *Хўжабековнинг сўзига кириб, ҳарна ялама бўлади, деб ҳамма йўлбошловчи серкаларнинг жунини қирқтириб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Лекин Қўлдош ҳарна ўзини Каримдан ожиз санаб, гапни бошқа ёққа буриб юборди.* Ҳ. Шамс, Душман.

3 *с.т.* Шуниси ҳам ёмон бўлмаслиги, ҳечдан кўра шуниси ҳам маъқуллиги маъносини билдиради. *..бутун бир мавсумда ўн меҳнат кунини пилладан юлиб, пахтага бергани ёрдам қилсаларинг ҳам ҳарна!* А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. *Икковизга биттадан эшак ёзсам, ҳарна.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАРНЕЧУК *кам қўлл. айн. ҳарна* 2. *Ҳарнечук иш бўлса, бажариб ташлаймиз.* ■

Сидиқжон далани яхшироқ кўрсатиш учунми ёки бошқа сабабданми, ҳарнечук, у [Мунисани] тутзор ёнидаги камқатнов йўлга бошлади. Ё. Шуқуров, Орзулар.

ҲАРОМ [а. حرام – фойдаланиш, истеъмол этиш шаръан ман этилган нарса; муқаддас; ноқонуний] **1 дин.** Шариат ҳукмига мувофиқ ейиш, ичишга, фойдаланишга ярамайдиган, ҳалол эмас. Эшакнинг кучи ҳалол, гўшти ҳаром деганларидек. ■ У Ашир билан қўл бериб сўрашишга ҳазар қилибди. Чунки Ашир чўққабоқар-да! Балки чўққа шариатда ҳаром махлук ҳисоблангани учун ундан ҳазар қилгандир. С. Анорбоев, Оқсой.

Ҳаром ўлмоқ Сўйилмасдан, бирор касаллик ёки бошқа сабаб билан ўлмоқ (гўшти ейиладиган ҳайвон ва қушлар ҳақида; бундай ҳолларда уларнинг гўштини ейиш ман этилади, яъни ҳаром ҳисобланади). Кўйчивон кўп бўлса, кўй ҳаром ўлади. Мақол. ■ Отамнинг «Чемберлен» деган эчкилари бор эди, ҳаром ўлай деганда, бўғзига ничоқ тортиб юборганлар. С. Аҳмад, Ҳукм. **Ҳаром қилмоқ** Ҳаром ҳолга келтирмоқ. Кел, қутурган итлар ҳаром қилмасдан туриб, шу тоза юзларингдан охирги мартаба ўпай! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қизишманг! Табаррук қиличингизни бу ифлоснинг қони билан ҳаром қилманг! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Шариат бўйича, анъана ёки тартиб-қоидаларга кўра ман этилган иш, хатти-ҳаракат; шу йўл билан топилган нарса; ҳаётида шундай йўл тутувчи кимса. Тўғри бўл, ҳаромдан ҳазар эт, дегансиз. Йиғлаб турган ғарибнинг ёнига кир, кўнглини ол, дегансиз. С. Сиёев, Аваз. **Жиноятчилик йўли билан топган ҳаром пулингиз ҳисобига еган овқатларимиздан ҳали ҳам ўқчиб юрибмиз.** «Муштум». Шунақа ҳаром одамлар ўз эгаларига яхши хизмат қиладилар.. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 с.т. Жинсий муносабатдан сўнг гусл қилмаган, чўмилмаган.

4 Фойдаланиш мумкин бўлмаган, эсиз кетган нарсаларга нисбатан қўлланади. У бу мажлисга Саидғози билан бирга кечалари уйқусини ҳаром қилиб тайёрланди. С. Анорбоев, Оқсой. ..ё ҳафтада бир келадиган дам олиш кунини ҳам ҳаромга чиқариб, бозор-ўчар қилсинми? Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! Энди бу ерлар бизга ҳаром бў-

либди, Бу араб юртида бизга нима бор? «Баҳром ва Гуландом».

ҲАРОМЗОДА [а. + ф. حرامزاده – ҳаромдан, никоҳсиз туғилган] **1 айн.** **ҳароми.** -Қоч, ҳаромзода! – деб Султонга таҳдид қиларди Бўронбек. Ҳ. Фулом, Машъал. [Қутидорнинг] Кўз ўнглари қоронғиланиб, бир неча вақт серрайганча қолди. Яна «яхшиликни билмаган ҳаромзода!» деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..тузингни ичиб, тузлуғингга тупураман, дегин.. Ҳаромзодаларнинг йўлига тушингми? Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма кам қўлл. Ўз жинси, зотидан бўлмаган; бегона (нарсалар ҳақида). Тош-ойнанинг олдига ўтириб олиб, мўйчинок билан соқол-мўйловининг ҳаромзода тукларини юлди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Баъзи жойларни баланд бўйли ғумайлар босиб, ҳалиги «ҳаромзода»ларни ҳам кўриб бўлмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАРОМИ [а. + ф. حرامى – кимсанинг молига, ҳаром нарсага дахл қилувчи; ўғри, қароқчи] **1** Ўзаро никоҳ қилинмаган эрак ва аёлдан туғилган бола. -Ана шундай кунларнинг бирида ўзим ёлғиз ўтириб, ҳаж йўлида орттирган ҳаромимга кўйлакча тикаётган эдим, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бизнинг юзимизга оёқ қўйиб, никоҳсиз загедан ўтиб олдинг. Энди уялмасдан, ҳароми болангни кўтариб келдингми?!** Файратий, Довдираш.

2 кўчма Шундай маъноли сўкиш, ҳақоратни билдиради; ифлос, ярамас. Сут кўр қилгўр, ҳароми Гитлер оқпадар.. Ф. Фулом. Мен сени жоҳил, шуҳратпараст бир сак деб юрсам, одам қонига ташна зулук экансан-ку, ҳароми! С. Сиёев, Аваз.

ҲАРОМЛАМОҚ **1** Ҳаром қилмоқ, булғамоқ, ифлос қилмоқ. Кучук қозонни ҳаромлаб кетибди.

2 кўчма Номусига тажовуз қилмоқ. Тоқай пок қизни ҳаромлаб, яна – Тарвуз каби узар ота калласин! С. Назар. **Ширин, Шакар ҳаромлади танамни.** «Ширин билан Шакар».

ҲАРОМЛИК Ҳаром бўлиш, ҳаром иш, хатти-ҳаракат. Ҳаромликдан ўзини тиймоқ. ■ Мен суйганим учун ҳаромликдан бошқа барча ишга бош эгаман. Ҳамза, Бурунги қозилар.

ҲАРОММАҒИЗ [а. + ф. حراممغز – мияча; орқа мия] Марказий нерв системаси-

нинг умуртқа поғонаси канали ичида жойлашган қисми; орқа мия. *Буниси елкамдан суяб олиб, ҳароммағзимга урди.* Т. Мурад, От кишнаган оқшом. *Султон, ҳароммағзидан намуна олишининг қандай азоб эканини бошидан кечириб билган эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҲАРОМНАМАК [а. + ф. حرامنامک — ҳаром туз: ичган тузини оқламаган] Тузни оқламайдиган, тузини ичиб, тузлуғига ту-пурадиган. *Бўлмаса, подшоҳ ҳақида иғво қилганларнинг гапини эшитган ҳамоно оғзига урмасмиди! Ёки у ҳаромнамакларни бизга тутиб бермасмиди?!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Муҳаммад Дўст асли ҳаромнамак экан, Андижон томонларда фитна-иғволар қилиб юрганида, яна Шайбоний қўлига тушдию, кўзларини ўйиб олдилар.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ҲАРОМТОВОҚ Ўзи ишламасдан, бошқалар ҳисобига яшовчи; текинхўр. *Меҳнат замонидир бу яхши замон. Ҳаромтовоқ одам ўғридан ёмон.* Уйғун.

ҲАРОМТОМОҚ 1 айн. **ҳаромтовоқ.** *Январь ойи кўк ялпизни қайдан топай?.. Онабола кичқирдилар унга шу чоқ: -Кўп гапирма, ол саватни, ҳаромтомоқ!* А. Мухтор.

2 Ҳалол ҳаёт кечирмайдиган, поражўрлик, товламачилик ва ш. к. нопок йўллар билан яшовчи. *Тошкент вилоят судида Ҳидоятова ва унинг ҳаромтомоқ шерикларининг жиноий иши кўрилди.* Газетадан. *Бозордагиларни дўқ билан чўчитиб олган бундай ҳаромтомоқларни ким тийиб кўяр экан-а!* Газетадан.

ҲАРОМХЎР [а. + ф. حرامخور — ҳаром (қилинган) нарсани еювчи] 1 дин. Ҳаром, шариятда ман қилинган овқатларни истеъмол қиладиган. *Ҳаромхўр киши.*

2 кўчма айн. **ҳаромтомоқ.** *Нафси ёмон, ҳаромхўр, меҳнатни севмас, унга Текин таом, текин пул, айшу таралла бўлса.* Уйғун. *Бировнинг дўпписини бировга кийгизиб кун кўрувчи бунақа ҳаромхўрлар бозорда кезиб юришаркан.* «Муштум».

3 Ўлимтикларни еювчи (қушлар ҳақида). *Жилғанинг устида бир гала қорақуш.. ва калхатлар гир айланиб учиб юарди. Отряд отларнинг бошини тортиб, ҳаромхўр қушларни томоша қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРОМХЎРЛИК Ҳаромхўрга хос иш, хатти-ҳаракат. *Тўтининг отаси Ашур Мирзо ҳаромхўрлик, фирибгарлик.. билан дунё орттириб, «Болта кўпас» деб ном чиқарган катта савдогарнинг ўктам мирзоси эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..бу идорадаги ҳаромхўрликлардан кўз юолмайман.* Н. Аминов, Суварак.

ҲАРОМ-ҲАРИШ [ҳаром + ф. هراش — қайт қилиш; кусуқ] Ҳаром нарсалар, ҳаром иш, қилмишлар. *-Дўхтирхонаси қурсин, ҳаром-ҳаришини фарқ қилмайди.. — деди Савриниса Холниса холага.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Ҳаром-ҳаришга аралашиб юриб, сен ҳам чарви боғлаб қолдингми? Уйғун, Ҳуррият. ..тупроқда ўтганларнинг руҳи бор. Бизни ана шу ҳаром-ҳаришлардан асраб келган, болам.. «Ёшлик».*

ҲАРОРАТ [а. حرارت — иссиқлик, ҳарорат, температура; тошма; аччиқлик] 1 Қизиган нарсага хос иссиқлик, кучли даражадаги иссиқлик. *Оловнинг ҳарорати. Қуёшнинг ҳарорати.* ■ *Дашт, дашт! Ҳарорат зарбидан ҳамма ёқ лип-лип этади.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Қора киизларни ёндирай деб, ҳар бир тешикдан ўтов ичига кирган ҳарорат уйни хумдонга айлантирган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ичдан чиқаётган ҳарорат оғзини куйдираётгандек, пуф-пуфлаб нафас олиб ўтирган мингбоши келувчига бош ирғади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Нарсаларнинг иссиқ-совуқлик ҳолати; температура. *Ҳавонинг ҳарорати. Ҳароратнинг ўзгариб туриши. Муътадил ҳарорат. Юқори ҳарорат. Совуқ ҳарорат. Ҳарорат пасайиб, қор ёға бошлади.* ■ *Жўра полвон.. ернинг етилиши, тафти, нами, ҳарорати.. суғориш усулларини яхши билади.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳарорат етарли бўлса, тўққиз-ўн кунда шоли униб чиқади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Тананинг киши саломатлиги ҳолатини кўрсатувчи иссиқлик даражаси; температура. *Беморнинг ҳароратини ўлчамоқ.* ■ *Меъморнинг ҳарорати пастга тушмас, бунинг устига тинмай алаҳларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 кўчма Рухий кўтаринкилик, жўшқинлик. *Фуломжон энди ўзини анча тутиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Юсуфжон қизик тўқсон ёшга кирган бўлишига қарамай, ҳали унда ёшлик ҳарорати сўнган эмасди.* Т. Обидов,

Юсуфжон қизиқ. *Ҳарорат билан айтилган бу сўзлар замирида улкан бир ҳақиқат ётибди.* Газетадан.

5 кўчма Ҳиссий тафт, завқ, лаззат. *Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухломмади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Уша тунни энг биринчи бор Сезган эди лаб ҳароратин.* Сайёр.

ҲАРОРАТЛИ 1 Ҳарорати бор, иссиқ. *Қуёш ўзининг ҳароратли нурларини аямай сочарди.* Газетадан. *Гулнор.. ҳароратли қўллари билан унинг юзини силади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ҳиссий, руҳий тафтгли, кўтаринки руҳдаги; жўшқин. *Ойсанамнинг чехраси ёришиб.. кўзларидан у ёшдаги қизларгагина хос ҳароратли жозоба учқунланди.* М. Хайруллаев, Қўшнилари. *Ҳаётхон Ғуломжоннинг ҳароратли сўзларини, ишқ таронасини эшитатётгандек, берилиб эшитди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҲАРОРАТСИЗ 1 Ҳарорати, иссиғи, тафти йўқ; совуқ. *Энди қуёш ёрқин! Лекин менинг учун Юдуз каби ҳароратсиз, хайр! А. Мухтор.*

2 кўчма Совуқ; завқ-шавқ, роҳат-лаззат бағишламайдиган, «совуқ». *Ана қаранг, куз қуёшининг боқиши ҳам тул хотиннинг жилмайишидай ҳароратсиз.* Осмон ўзининг ёзги тиниқлигини йўқотган — оқиш хира. С. Анорбоев, Оксой.

ҲАРСИЛЛАМОҚ Ҳарс-ҳарс қилмоқ (қ. Ҳарс-ҳарс). *Нафаси томоғига тиқилиб, ҳарсиллаб тўхтар.. боши гир айланарди.* М. Мансуров, Ёмби. *Юрагим гуп-гуп уриб, ҳарсиллардим.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *Оқсоқол иссиқдан ҳарсиллаб, бир муддат сукут қилди.* Ойбек, Навоий. *..офтоб жуда қизиб кетган пайтда, Абдурасул ҳарсиллаб қолган ҳўкизларни қўшдан чиқариб дам беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРС-ҲАРС тақл. с. Иссиқ, тез ёки оғир меҳнат, ҳаракат туфайли қийин, оғир нафас олиш ҳолатини билдиради.

ҲАРС-ҲАРС қилмоқ Шу тарзда (оғир ва қийин) нафас олмоқ. *Тез юриб келганларидан бўлса керак, нафаслари оғзиларига тиқилиб, ҳарс-ҳарс қилардилар.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. *..икки отлиқ етиб олишига сал қолибди, саман от ҳарс-ҳарс қилиб келарди.* Н. Фозилов, Оқим.

ҲАРТУГУЛ мод. с., с.т. Ҳар қалай, хайрият, хайриятки. - *Мен ойим уришиб берадиларми деб, кўрққандим. Йўқ, ҳартугул, индамадилар, — деди Эргашининг ўртоғи.* А. Мирзахмедов, Кулган чечаклар.

ҲАРФ [а. حرف — товушнинг ёзувдаги шакли; ундош товуш; сўз] Товуш (фонема)нинг ёзма нутқ учун қабул қилинган шакли, белгиси. Ҳар бир товуш (фонема), одатда, бир белги билан ифодаланади. Мас., а, б, к, у ҳарфлари. Баъзи фонемаларгина, маълум талаб, сабабга кўра, бирдан ортиқ белги билан ифодаланади.

Бош ҳарф Кичик ҳарфдан ҳажми ёки шакли ва ҳажми билан фарқланувчи ҳарфлар. Мас., А ҳарфи шакли ва ҳажми билан кичик а ҳарфидан, В ҳарфи фақат ҳажми билан кичик в ҳарфидан фарқланади. **Кичик ҳарф** Имло қоидаларига бўша бош ҳарф ёзиладиган ҳоллардан бошқа ҳар қандай ҳолатда ишлатиладиган ҳарф. **Ҳарф танимоқ** Ҳарфларни биладиган, ўқийдиган бўлмоқ. *Одамлар ҳарф таниб, сал-пал ўқийдиган бўлгандан кейин, Урмонжон правление олдига ҳамма бригада ва звено бошлиқларини ўқишига мажбур қилиш масаласини қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАРФИЙ [а. حرفى — ҳарфга оид; сўзма-сўз] Ҳарф ёки ҳарфлардан иборат бўлган, ҳарфга оид, ҳарф билан боғлиқ. **Фонемаларнинг ҳарфий ифодаси.** ■ **Афтидан.** *Акрамжон ёзишда анча шошилган бўлса керак, анча-мунча ноаниқликлар, ҳарфий хатоларга йўл қўйибди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҲАРФМА-ҲАРФ Ҳар бир ҳарфни алоҳида; сўзма-сўз. *Матни ҳарфма-ҳарф текшириб чиқмоқ.* ■ *Бу таржималарнинг бари айнан, ҳарфма-ҳарф асл нусхага мос бўлсада, маъноси чақилмаган.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. *..бир аёл бир доскага, бир дафтарига энгашиб, охириги сатрни ҳарфма-ҳарф кўчирар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАРФХҲҲ [а. + ф. حرف خور — ҳарф еювчи: расмиятчи, шаклбоз] Масаланинг моҳиятига эмас, балки унинг ташқи кўринишига, майда-чуйда нарсаларга кўпроқ эътибор берувчи киши, расмиятчи. *Ҳалиям ҳарфхўрлигинг қолмабди, ҳарфхўр! С. Сиёев, Эркалар эртаги. Кўявер бу ҳарфхўрларни. Бу журналист деганинг ҳаммаси шунақа бўлади.* Н. Қобил, Унутилмас соҳиллар.

ҲАРФХҲҮРЛИК Ҳарфхўрларга хос иш тутиш. Бу ҳол ҳарфхўрлик, ишга масъулиятсизлик билан қараш ва ўқувчиларда қироатхонлик кайфиятини вужудга келтиради. Газетадан. Қироатхонлик, ҳарфхўрлик, қоғозлардан ташқари чиқа олмаслик фикрингизни ўтмаслаштиради. М. Мансуров, Лектор.

ҲАРЧАНД [ф. هرچند — -са ҳам, -га қарамай] 1 кам қўлл. Тўсиқсиз эргаш гап таркибида «ҳар қанча», «қанчалик», «имкон борича» маъносини билдиради. *Парда ёпилди. У одамлар ҳарчанд чапак чалишса ҳам, қайта очилмади.* А. Эшонов, Чоргоҳ. Султонов ҳарчанд уринмасин, уларнинг гапи қовушмади. Э. Усмонов, Ёлқин. Ёдгор уни ҳарчанд ранжитгиси келмаса-да, ёлғон гапиролмади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 с.т. Инкор маъносини кучайтиради; асло, ҳеч. *Ҳасанхоннинг панду насиҳатларини Зевархон қабул қилмади, ҳарчанд гапга кулоқ солмади.* «Баҳром ва Гуландом».

ҲАРЧИ эск. кт. айн. ҳар қалай қ. ҳар. Ҳар қалай, ишқилиб. -*Бозорлар яхшими? — Бир нави.. ҳарчи, тириклик тебраниб туради, ука.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСАД [а. حسد — рашк; кўролмаслик, қизғаниш; суқ] Кимсага хос, унга тегишли нарса, фазилат ва ш.к. ни кўролмаслик, хуш кўрмаслик ҳис-туйғуси. *Ҳасад ва рашкдан ичи ёниб кетаётган бўлса ҳам, сохта бепарволик билан деди: ..бизлар сахий одам, бахтиёр бўлинглар.* Ф. Мусажон, Ҳури. *Жавондаги қимматбаҳо буюмларни кўриб, ҳасадди кўзгалди.* «Муштум». ..бу икки донгдор меъмор ўртасида азалий бир яширин рашку ҳасад мавжуд. Мирмуҳсин, Меъмор. *Юрагида уйғониб ҳасад, Ич-этин еб, Қийналди беҳад.* С. Очил.

Ҳасад қилмоқ Ҳасад билан қарамоқ, ҳасадли муносабатда бўлмоқ. *Малика Ойқизнинг шундай баркамол йигитга тегаётганидан ҳасад қилмасди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Лабинг тегса, ҳасад қилгум Гилос бирлан узумдан ҳам.* Э. Воҳидов. *Бахтли одамларга ҳасад қилманг, ҳавас қилиб меҳнат қилсангиз, сиз ҳам бахтли бўласиз.* Газетадан.

ҲАСАДГҲЙ [а. + ф. حسدگوى — ҳасад гап айтувчи; ҳасад қилувчи] айн. **ҳасадчи.** *Ичи қора, ҳасадгўй киши ақлли ва талантли*

ли кишилардан ўрганиш ўрнига уларга бахиллик қилади. Р. Усмонов, Одобнома.

ҲАСАДЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳасад қилмоқ** қ. **ҳасад.** *Зайнаб унга [Кумушга] ҳасадланиб қаради ва кучланиб айтди: -Ҳали ёшга ўхшайсиз-ку.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Чавандоз кўргур, дунёнинг завқини билади-да, — ҳасадланиб гапирди Ёрмат.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАСАДЛИ Ҳасади бор, ҳасад ҳис-туйғули, ҳасад, рашк ифодаловчи. -*Таҳсин-таҳсин! — дейди Хатиб домла ҳасадли таажжуб билан, — тоза ҳам пулни қирдик, денг.. Таҳсин-таҳсин!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ҳасадли кишиларга асло дўст бўлмагил, кин-адоватли, ҳасадли киши дўстликка лойиқ эмас.* «Қобуснома».

ҲАСАДЧИ Кўролмаслик, ҳасад туйғуси кучли, ҳасад билан муносабатда бўлувчи шахс. *Ҳасадчи, кек-адоватли, бор бўлсанг — кўролмайдиған, йўқ бўлсанг — беролмайдиған шахслар ҳам дўстликка нолойиқдир.* «Фан ва турмуш». *Ҳасадчи ўзига ҳам яхшилик қила олмайди.* Газетадан.

ҲАСАЙНИ [ф. < а. حسيني — Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Ҳусайн номидан] Узумнинг ғужуми (донаси) ҳусайниникидан тўлароқ бир тури. *Нимранг тоифи, пуштиранг ҳасайни.. ҳар донаси ёнғоқдай келадиган каттақўрғон — ҳаммаси шигил пишган.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҲАСАНА [а. حسنه — хайрли, савобли иш; хайр, салақа, эҳсон]: **қарзи ҳасана** Устига фойда (фоиз) қўйилмайдиган қарз. -*Жуда яхши, — деди хўжайиннинг мақсадини англаган мирзо, — бу пулни қарзи ҳасана бера-сизми ёки урф-расмга мувофиқ фойда биланми?* С. Айний, Дохунда. *Мен сизга беш юз сўм қарзи ҳасана берганман, яъни ижара фойдаси билан қайтаришни шарт қилмай..* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАसानот [а. حسانات — яхшиликлар, хайрли ишлар]: **қадамларига ҳасанот** «Хуш келибдилар», «пойқадамлари муборак» маъносида меҳмонни табриклаш учун миннатдорчилик ифодаси сифатида қўлланувчи ибора. *Э, қадамларига ҳасанот.. зап улуг иш бўлибди-да, қайси шамол учирди?* «Муштум». *Келсинлар, келсинлар, қадамларига ҳасанот.* С. Зуннунова, Янги директор.

ҲАСИП Сўйилган қўй ёки қорамолнинг ичагига гўшт, жигар, қораталоқ каби-

ларнинг қиймаси ва гуруч аралаштириб солиниб, қозонда қайнатиб ёки қасқонда димлаб тайёрланадиган таом. *Тансиқ таомларнинг масаллиғи ноёб хиллари ҳам бор, булар: оғиз оши, сўк оши, димлама ҳасип кабилардир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Рўзи полвон олдинига ёғлиқ яхна билан, сўнгра сих-кабоб ва ҳасип шўрва билан меҳмон қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ҳасипи совида Кўнгли совида, ҳафсала-си пир бўлди. *Худой ҳаққи.. хумсаларингдан ҳасипим совида..* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ҲАСИПФУРУШ Ҳасип тайёрлаб сотувчи киши.

ҲАСРАТ [а. *حسرت* – қайғу, алам; дард, оғриқ; азоб чекиш; зориқиш, соғиниш] 1 Ички дард; дард-алам. *Бунёдга келгандан бери қайғу-алам аримаган бу кенг ҳовлида она-бола ўз ҳасратлари, аччиқ нолалари билан қолдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мақсадинени англат, Матпано! Кўринган одамга ҳасратингни айтиб, дунёдан йиғлаб ўтмоқчимисан?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Не ҳасратда Жуда қийинчилик(лар) билан, не машаққатлар билан. *Не ҳасратда обод қилган боғининг колхозга ўтиб кетишидан кўрқиш унинг кўзини кўр, қулоғини кар қилиб қўйди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. *Жуда-жуда хижолат бўлиб кетдим. Не ҳасратда ишққан.. пулини бузиб, мен учун харажат қилиб келди-я!* С. Аҳмад, Таъзим. **Ҳасратда ўт с.т.** Бирор иш-юмушдан ранжиш, уни маъқул кўрмаслик, шу ҳақда енгил койишни билдиради. *Ўқиб туриб кўрсатган кароматинг шу бўладиган бўлса, ўқимай ҳасратда ўт!* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дард-алам, шикоят, нолиш кабиларни ифодаловчи гап-сўз. *Асад, қараса, холасининг ҳасрати тугамайдиган.* Ф. Мусаёнов, Нозик масала. *У тўғралган сабзиларни мис товоққа сола туриб, ҳасратга тушиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Ҳасрат қилмоқ 1) дард-аламини изҳор қилмоқ. *Отам ўлди, эрим ўлди, дедим, йиғладим, ҳасрат қилдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир; 2) бирор кимса ёки нар-

садан зорланиб шикоят қилмоқ. *Пошша хола кўнгли чўкиб, уйига қайтди-ю, шу кун биринчи марта Дороббекка куёвидан ҳасрат қилди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Умида бир нарсадан шикоят қилмайдиган, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини қўлда тута биладиган бу зийрак, ноиктаъб аёл билан мен келган масалада гаплашиш анча мушкул эканлигига ақлим этиб турарди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. **Ҳасратидан чанг чиқади қ. чанг I.**

ҲАСРАТЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳасрат қилмоқ қ. ҳасрат.** *Кейингилар эса, масалан.. бир савдогар, ўзининг жуда фақирлигидан ҳасратланиб, закотдан озод қилинишини сўрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСРАТЛАШМОҚ Бирор қийинчилик, ғам, ташвиш кабилар ҳақида ўзаро гаплашмоқ, шундай мазмунли суҳбат кўрмоқ; дардлашмоқ. *Йигитдан юқорироқда ўрта ёшли икки деҳқон утирар, бу йил сабзи-пийёзнинг бозори касодлигидан ва уловсизликдан ҳасратлашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хайрибиби.. Меҳрихонни кўмсаб, ҳасратлашиб ўтиришни истаб қолди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲАСРАТЛИ 1 Дард-ҳасратга эга, ғам-аламдан иборат. *..ҳасратли қора кунларини бу яқин орада ҳозиргидек эзилиб эсламаган эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Қаршингда ҳасратли ўйга толаман. Қачон халқ бўласан сен, эй оломон?!* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Дард-ҳасрат акс этувчи, дард-алам ифодали. *Лабларидан учади Ҳасратли фарёд.* Файратий. *Чой устида она Толибжоннинг қаршисига ўтириб, ҳасратли бир товушда деди: -Болам, билиб турибман, ичингда ўт ёняпти. Нима бўлди, айт!* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАСРАТО: во **ҳасрато** [ф. + а. *واحسرتا* – эвоҳ, ҳайҳот, афсус] Каттиқ афсусланиш, ачиниш ҳис-туйғусини билдиради; эвоҳ. *Олиб кенлар иккигина гўдагим, Во ҳасрато, ўчар бўлди чирогим.* «Эрали ва Шерали».

ҲАССА [а. *حساء* – таёк, асо, ҳасса] Қўлда тутиб, ерга тираб, таяниб юришга хизмат қиладиган махсус таёк; асо. *Ёғоч ҳасса. Темир ҳасса. Кўр ҳассасини бир йўқотади.* Мақол. ■ *Шу он Ҳасан сўфи халойиқ ичидан ҳассасига таяниб, олдинга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кампир бир қўлида*

ҳассага, иккинчи қўлида Анорхонга суянганича қабристонга йўл олди. И. Раҳим, Ихлос.

ҲАССАКАШ [а. + ф. عصاكش — ҳасса тутиб, йўл бошлаб борувчи] этн. 1 Аза ёки тўйда эшик олдида туриб, келувчиларни кутиб олувчи ва кузатиб қолувчи киши.

2 Тобутни қабрга элтишда олдинда ҳасса тутиб борувчи киши. *Лопиллаб бораётган тобут, ярни тепада, ярни наstdа қолиб кетган ҳассакашлар.. унинг кўз олдида кетмас эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲАССОС [а. حساس — таъсирчан, ҳиссиётга берилувчи; сезувчан, сезгир] 1 Нарса ҳодисанинг моҳиятини тез, тўғри ва тўла ҳис этувчи, бирор соҳа ёки соҳаларда ўта билагон, ўткир билимли ва сезгир. *Ҳассос шоир. Ҳассос санъаткор.* ■ *Шоир ва ҳассос публицист Фафур Фулом тараққиёт душманларининг турли кўринишдаги найранглари уш шейрларида ўткир сўз билан фош қилди.* Газетадан.

2 кўчма Ўткир, сезгир. *Ундаги ҳассос қалб, қувликни билмайдиган соддалик, эплушудлик.. аллақачонлар устозининг эътиқодини қозониб олган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Унинг ҳассос қалами билан битилган шейр мисралари ипларга тизилган шодашода марваридлардир. В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҲАСТИ эск. с.т. Ҳазрат. *Елгага рўмол ташлаб.. меҳмонхонага кириб келган Мавлавийга .. Мирзакарим ҳожи вофуруш густоҳлик билан арз қилди.* С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҲАТЛАМОҚ Нарса ёки жойнинг устидан қарама-қарши томонига ирғиб ўтмоқ; қадамлаб устидан ўтмоқ; сакрамоқ. -*Қани, тўйга юринг! — деди тоға зовурдан ҳатлаб ўтиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Давлатёр кўприкдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, кутубхона эшиги олдида Саодатхон билан тўқнашди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Фуломжон нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, қўшни дарчага икки ҳатлаб етиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен икки дунёни бир ҳатлаб ўтиб, Оғзимга солганим — бор-йўғи толқон.* Э. Шукур, Ҳамал айвони. -*Мени шу ерда кутасан, — деди-да зинадан тез-тез ҳатлаб, бинонинг ичига кириб йўқолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уч-тўрт ҳатлашда йиғитчага етиб олди.* С. Нуров, Нарвон.

Остона (дан) ҳатламоқ Бирон жойга (уй, хона ва ш.к.) кирмоқ ёки ундан чиқмоқ. *Туғуруқхона остонасини ҳатлаб ўтган мўътабар аёл ўз тақдирдан кўра кўпроқ бўлажак фарзанд иштиёқи билан ўртаниб ёнади.* Газетадан. *Остонадан ҳатлаган меҳмон, Меҳмон бўлиб кел яна бир бор.* Б. Бойқобилов. *Чордевор, остона ҳатлаб, кўчага чиқмасдик..* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАТТО [а. حَتَّى — гача, қадар, то; ҳатто, ҳам] юкл. Ўзи боғланиб келган сўз, сўз бирикмаси ёки гапни айириб, унинг мазмунини алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Райимбек додхоҳ.. қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушди. Ҳатто Азизбекнинг буйруғига ҳам қулоқ солмай, тўс-тўсга қоча бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уйда ҳамма нарса ҳам унга ёт.. ҳатто онаси ҳам бегона каби.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАТТОКИ айн. **ҳатто.** *Бир — доктор, бири — ҳамшира, Учса ҳамки ҳаттоки ўқлар, Ҳар жангчининг ярасин боғлар..* Ҳ. Пўлат. *..улар масжид ва мадрасаларга қўйилмасин.. ҳаттоки шаҳри Қўқондан чиқариб юборилсин..* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАФРАНГ с.т. Ҳафтранг. *Навоий манқалага яқин, ҳафранг қоғоз тиззасида, қалами энгил қитирлаб, чиройли хатлар туширмоқда.* Ойбек, Навоий.

ҲАФСАЛА [а. حوصله — сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] Иш-юмуш, ҳаракат ва ш.к. га бўлган майл, истак; иштиёқ. *Ҳафсаласи йўқ. Хат ёзишга ҳафсалам бўлмади.* ■ *Бувинисо холанинг қўлидан супурги тушмайди, уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради.* Ойбек, Улуғ йўл. *Хайри ҳафсала билан ниёзни майдалаб тўғрарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Ҳафсала қилмоқ Ҳафсала билан киришмоқ, диққат, эътибор қаратмоқ. *Ҳафсала қилсам, икки кунда тугатаман.* ■ *..буни Тошкентга боргач, бир ҳафсала қилсам, ўзгартираман.* Н. Фозилов, Шонли авлод. **Ҳафсаласи пир бўлмоқ қ.** *пир II. Раҳимдан ҳафсаласи пир бўлган Қўзибой шийпонга етгунча бир марта ҳам орқасига қарамади.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Мухбирнинг ҳафсаласи пир бўлди шекилли, дафтари у ёнди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАФСАЛАЛИ Ҳафсаласи бор, хоҳиш-истаги яхши. *Ҳафсалали йиғит.*

ҲАФСАЛАСИЗ Ҳафсаласи, майл-рағ-бати йўқ. - *Заргаров.. ғайратли одам, — деди Ҳайдаров жуда кўнайиб кетган қоғозларини ҳафсаласиз варақлаб.* А. Мухтор, Бўронларда бордек халоват.

ҲАФТА [ф. هفته — етти кун, етти кеча-кундуз] Душанбадан якшанбагача (илгари — шанбадан жумагача) бўлган етти кеча-кундузни ўз ичига олган вақт ўлчов бирлиги; умуман, шунча кеча-кундудан иборат бўлган вақт. *Ҳафтанинг иккинчи кунини. Ўтган ҳафта. Дарс келаси ҳафтадан бошланади. Ишимиз яна икки ҳафтада тугайди. Кўришмаганимизга бир ҳафта бўлди. ■ Унга ўғлидан ҳар ҳафта хат келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳожи ва Отабеклар яна бир неча ҳафта қолишга қистасалар ҳам бўлмай, [қутидор] узр айтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАФТАЛАБ Бир неча ҳафта давомиди. *Султонмуродга бир-икки соат дарс бермоқ учун у баъзан ўз уйида ҳафталаб китоб кўрар эди.* Ойбек, Навоий. *Ё ҳафталаб ёмғир қуяди, ё лоп этиб қор ташлайди..* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ҲАФТАЛИК 1 Ҳафтага мўлжалланган, ҳафта ичида бўладиган. *Ҳафталик йиғилиши. Тўғаракнинг ҳафталик машғулотини. Ҳафталик журнал. Беш ҳафталик таътил. Бир кунлик йўлга чиқсанг, бир ҳафталик озиқ ол!* Мақол. ■ *Кўрмайсизми ҳаром ўлгурни.. бир ҳафталик хашакни бир ейишда еб қўйибди.* «Муштум». *Батальон Н. шаҳри учун бўлган бир ҳафталик жангда фаол қатнашиб, шаҳарга биринчилар қатори кириб борди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *У бизнинг жўрабoshiмиз, ҳафталик тўкмамиз бор эди-да.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Бир ҳафта муддат ичида бўлиб ўтадиган бирор тadbир, иш. *Кўчат экиш ҳафталиги.* ■ *Ўтказиладиган ҳафталик кишиларимизнинг маънавий ҳаёти юксалаётганини намойиш қилади.* Газетадан.

ҲАФТАФАҲМ Бирор нарсани дарров ўқиб, тушуниб ололмайдиган, фаҳми калта; анқов, бeфapocат. *Муллаваччалар зeҳни ўтқирроқ шерикларини «хушфаҳм», зeҳнсизларини «ҳафтафаҳм» деб аташарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. - *Қаердан билимдон бўлиб қолдинг, ҳафтафаҳм!* — *Али тажаниннинг сарғиш мўйлови титраб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲАФТИЯК [ф. هفت يک — еттидан бир] Куръоннинг еттидан бир қисм суралари танлаб олиб тайёрланган ва ўтмишда диний мактабларда хрестоматия вазифасини бажарган алоҳида китобча. *Мен Турбатда болаларга «Ҳафтияк», «Чоркитоб» ўқитиб, кунда беш вақт азон айтиб, имомгарчиликка ўтиб турдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар.. абжаддан, ҳафтиякдан бўлак китоб кўрмаган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАФТРАНГ [ф. هفت رنگ — етти хил ранг, камалакнусха] Турли рангда гуллар солинган, товланиб турадиган. *Буларга кийгизилган кийимлар ҳам Бухоро шоҳисини ва ҳафтранг бахмалдан тикилган шоҳона кийимлар эди.* С. Айниди, Қуллар.

Ҳафтранг қоғоз тар. Ўрта асрларда Туркистон хонликларида косиблар томонидан ишлаб чиқариладиган яхши сифатли, ҳар хил рангли қоғоз. *Биз ўқувчиларга таниш тирмоқчи бўлган.. мажмуа ўрта настаблиқ хатида ҳафтранг қоғозга ёзилган бўлиб.. унда ўттиздан ортиқ шоирнинг шеърлари бор.* «ЎТА».

ҲАЧЧА шв. Айри (ёғоч), тиргак, тирговуч. *Тоға гоҳ қўлидаги сиртмоққа, гоҳ ҳагчага қараб турди-да, сўнг қўлини сирмади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАШАМ [а. حشم — ҳурмат, эҳтиром; хизматкорлар, навкарлар] **1** Безаш учун ишлатиладиган нарса, буюм; безак. *Аравалар гўмбур, отлар семиз, керакли анжомлардан ташқари, турли ҳашамлар билан безатилган.* Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Юзлаб улкан биналарнинг ички ҳашами, беағи у ишлаб чиқарадиган буюмларга муштоқ.* «Муштум». *Уй-жой кўрмаган, латта-путта йиғмаган, машина, ҳашамларга ҳам хуши бўлмаган.* С. Нуоров, Нарвон.

2 Уй, иморат ва ш.к. нинг безак ишлари ва б. ишлов, қурилмалардан иборат кўркли, салобатли, дабдабали кўриниши, ҳолати. *Рўзматов бизни ичкарига таклиф қилди. Кирдик. Ана клубу мана клуб. Кенглигини кўринг-у, ҳашамини томоша қилинг.* «Муштум». *Раис.. ўзининг иккинчи участкасига ҳашам бериш билан банд эди.* «Муштум». *Қарши шаҳрининг ҳашами, салобати, боғларининг сўлимлиги юқоридан [самолётдан] яна ҳам латофатли.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Тўй ва б. йигинларга хос кўтаринки ҳолат; дабдаба, тантана ва буларни юзага келтирувчи нарсалар. *Олимбой ака энди тўю ҳашамларда илгаригидек катта гапирмас.. эди.* С. Аҳмад, Сайланма. [Жамол хола] *Ортиқча ҳашамга, исрофгарчиликка йўл қўймасди. Ана шуниси билан ёқарди маҳалладагиларга.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Рост, тўйнинг ҳашами ҳам оз эмасди, унга узоқ йил ҳозирлик кўрилди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзла.

ҲАШАМАТ [а. حشمت – камтарлик, уятчанлик; одоб, хушхулқлик; ҳурмат, эҳтиром] Дабдаба, савлат; кўтаринки, тантанали ҳолат. *Якшанба кунини шаҳарнинг ҳашамати, кўрки яна ҳам улғвор тус олди.* Газетадан. *Тантана, ҳашаматни севган Ҳусайн Бойқаро уйни тўлдирган ва улғвор таъзим билан ўтирган.. оломонга фахрланиб қаради.* Ойбек, Навоий.

ҲАШАМАТЛИ Ҳашаматга эга; савлатли, дабдабали (асосан бино ҳақида). *Ҳашаматли уйлар. Ҳашаматли Санъат саройи.* ■ *Катта, кенг гулзорлар орасидан ўтиб, серпанжара, ҳашаматли бино олдида тўхтадилар.* Ойбек, Нур қидириб. *Олти ой олдин Аваз бу ҳашаматли боғни.. тарк этган эди.* С. Сиёев, Аваз.

ҲАШАМДОР [а. + ф. حشمدار – ҳашамли, ҳашамга эга] Ҳашаматли, серҳашам. *Ҳашамдор пештоқни кўтариб бошга, Азамат устунлар савлат тўқади.* З. Обидов. *Мадрасаю ҳашамдор кўкўпар бинолар ўша халқлар ва ўз юртидаги афкор омманинг қони эвазига тикланди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҲАШАМСИЗ Ҳашами, безағи йўқ; дабдасиз. *Ўлсам менга ҳайкал қўйманлар, деган Улуғ Толстойнинг бир васияти бор. Шу сабабдан унинг муборак қабри Ҳашамсиз, ҳайкалсиз – оддий бир мазор.* Уйғун.

ҲАШАР [а. حشر – йиғин, тўда; йиғилиш, анжуман, маж. қиёмат] Бирор ишни бажаришда кўпчиликнинг ихтиёрий, беғараз иштироки, ихтиёрий кўмаги. *Халқ таомилига кўра, чойхоналар ҳашар йўли билан қурилади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бизнинг қишлоқда бувамнинг уйлари ҳашар билан қурилгани эсимда.* И. Раҳим, Қадриабод одамлар. *Шаҳар ва бошқа аҳоли яшайдиган пунктлардаги ариқларни ҳашар йўли билан тозалашни уюштириш даркор.* Газетадан.

Ҳашар қилмоқ Ҳашар ташкил қилмоқ, ҳашарда қатнашмоқ. *От чоптириб, элдан уста йиғинлар, Элдан ҳашар қилиб, фишлар қўйинлар.* «Юсуф ва Аҳмад». *Қиш бўлсам ҳашар қилиб, ҳовлини созлади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҲАШАРОТ [а. حشرات – қурт-қумурсқа; газандалар] Пашша, ари, капалак, чумоли каби майда умуртқасиз бўғимоёқли жониворлар. *Илонлардан ташқари турли хил ҳашаротлар – бешиктерватар, қора чигиртка, ниначи ва бошқалар ҳам ўз ривожланиши давомида қобилини янгилайди.* «Фан ва турмуш». *Чигирткаларнинг чириллаши, кеча ҳашаротларининг нағмаси кучли шамол товуши билан кесилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАШАРОТХҲҲҲ [а. + ф. حشرات خور – ҳашарот еювчи] Ҳашарот еювчи. *Ҳашаротхўр жониворлар.*

ҲАШАРЧИ Ҳашарда қатнашувчи, ҳашар қилувчи. *Ҳар йили пахта йиғим-теримида кўплаб шаҳарлик ҳашарчилар иштирок этадилар.* Газетадан. *Уч кундан бери ёмғир ёғиб, ҳашарчилар ишга чиқмай зерикиб қолишганди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Эртаси кун полизга бир неча ҳашарчи йиғилар келишди.* Н. Ёқубов, Полизда.

ҲАШ-ПАШ: ҳаш-паш дегунча Озгина вақт ичида; тезда, бирпасда. *Ҳаш-паш дегунча соат бир бўлди.* ■ -Бугун кабобни ўхшатган экан, ҳаш-паш дегунча саккиз сихини еб қўйибман, – деб мақтанди Мараҳим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Уч йил ҳаш-паш дегунча ўтиб кетибди-я!* Уйғун, Ҳуррият. *Бир зумда барча қиз ишга тушиб кетди. Ҳаш-паш дегунча ҳовли чинидек ярақлатилди.* Ё. Шуқуров, Уч савол.

ҲАШТАК шв. Мўри. ...Ҳалигача жим турган ошхона ҳаштагидан тутун чиқа бошлаган эди. С. Айний, Қуллар.

ҲАШТИЯК [ф. هشتيک – саккиздан бир] тар. Вафот этган кишидан қолган мероснинг саккиздан бири (буни шарият қонунига мувофиқ, марҳумнинг хотини олар эди). *Рўза тутдим хатм учун, Қорига мен хасм учун, Тушганидан ҳаштиак Тортиб олмақ расм учун.* Ҳамза.

ҲАЯЖОН [а. هيجان – ғалаён, тугён; изтироб, ташвиш, безовталиқ; ғазабланиш; куйикиш] Бирор фавқулодда иш, ҳодиса ва б. сабабдан ички тўлқинланиш, безовта

ҳолат; безовталик. *Кўнглида ифодасиз бир умид, ҳаяжон ила ўша дилхуш рўёнинг так-рорланишини интиқ бўлиб кутади.* С. Сиеёв, Аваз. *Қиз даҳлизда, эшик орқасида кучли ҳаяжон ва саросимада турган Гулнорни қучоқлади, секин шивирлади: -Қайгурманг, опа-жон.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шербекда уйғонган руҳий кўтаринкилик чехрасини ёритиб, авзойи бадани ҳаяжондан титради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЯЖОНГА КЕЛМОҚ айн. **ҳаяжонланмоқ.** *Кекса чўпон, кесилган икки қулоғи ва бурнига куйдирилган намаг босиб, сизиб оқайтган қонни тўхтатишга ҳаракат қилар эди. Кутилмаган бу фожиадан ҳаяжонга келган одамлар унинг атрофини ўраб олдилар ва устма-уст савол ёғдира бошладилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҲАЯЖОНЛАНМОҚ Ҳаяжонга тушмоқ, ҳаяжонли ҳолатда бўлмоқ. *Мусофир ҳаяжонланиб йиғлаб, Меъморга қай йўл билан ташаккур айтишни билмасди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У қўлларининг қалтираётганини яширишга уринар, унга сайин баттароқ ҳаяжонланарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Инобат ҳаяжонланар, ёниб турган кўзлари яхшиликдан дарак берарди; у эрига тикилди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин.

ҲАЯЖОНЛИ 1 Ҳаяжонга тушган ҳолатли. *Ҳамза негадир ҳаяжонли, асабий кўринарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Безовталик, ҳаяжон ифодали. *Мирзакаримбой ҳаяжонли, титроқ товуш билан қизига фотиҳа бериб, соқолини силади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Полвонларнинг бирига муҳаббат, иккинчисига нафрат билан қараб турган халқ кўзида, унинг ҳаяжонли юзида икки дунё кураши акс этгандек эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..унинг кўзлари беқарор, хурсанд ва ҳаяжонли эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Кишини ҳаяжонга соладиган, тўлқинлантирадиган. *Ҳаяжонли фильм.* *Ҳаяжонли асар.* ■ *Тақдир хотиралари, ўтмиш қисматининг ҳаяжонли воқеалари қалам тебратишга имкон бермасди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Хонага ҳаяжонли сукунат чўккан, салқин эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲАЯЛ: ҳаял ўтмай Озгина вақт ўтмай; тезда. *Ҳаял ўтмай этиб келди.* ■ *Турғуной*

шу ерга ўзини ташлаб, ҳаял ўтмай уйқуга кетди. А. Қаҳҳор, Мастон. *Ҳаял ўтмай кўчадан унинг шангиллаган овози эшитилди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ҳаял ўтмай ёрдамчи кирди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҲАЯЛЛАМОҚ айн. **кечикмоқ.** *Бир соат ҳаялладинг.* ■ *Кел, болам, отни тез мин, йўлга равона бўл, асло ҳаяллама.* «Равшан». *Ҳаяллаб кетганингизга, бир бориб хабар олиб келай-чи, деб келдим.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Набижонов анча ҳаяллаб машинани олиб келди.* Ғайратий, Узокдаги ёр.

ҲАҚ(К) [а. حَق — тўғри, рост, чин, ҳаққоний; ҳуқуқ; адолат; маж. худо] **1** Ҳақиқий ҳолатга мос; ҳаққоний, рост. *Ҳар замон «ҳақ гап», «тўғри» деган товушлар эшитилар, қарсақ кўтарилар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳақ гапни гапирдингиз, амирзодам, жуда ҳақ! Она рози — худо рози..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳаққин айтсам, ота-энам ҳозир бор..* «Эрали ва Шерали».

2 Ҳақиқий ҳолат; ҳақиқат. *Ҳақ жойиغا қарор топди.* ■ *Шўх, ерга урса булутга сакрайдиган, ҳаққа бўйин эгиб, ноҳаққа сакраб кетадиган Сарсенбойнинг ор-номуси зўр эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *..гулзору вайрона, ханжару андава.. ҳақу ноҳақ ёнма-ён турибди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳақиқат эртакка эврилур эрта, Эртага афсона ҳаққа дўнади.* «Шарқ юлдузи».

3 Шахс билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, ҳақиқатнинг шу сўз билдирган шахс томонида эканини билдиради. *Мен ҳам, Султонов ҳам ҳақ бўлиб чиқдик.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Маҳкам Зикир билан тўқнашувда ўзининг ҳақ эканлигига ишончи комил..* П. Қодиров, Уч илдиш. *Ҳар касбдаги одамлар хат ёзишибди-ю, аксарияти Собирни ҳақ, хотинини ноҳақ, деб кўрсатишибди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 Бирор нарса, иш-ҳаракат учун қонуний бўлган, талаб, тартиб-қоидага тўғри келадиган асос, эрк-имконият; ҳуқуқ. *Унинг пенсия олишга ҳақи бор. Сизни айблагашга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ.* ■ *Раиснинг мағрурланишга ҳақи бор. Пахта — ўзбек халқининг миллий ифтихори.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Аҳмад ҳали ўзини Раҳим акалар қаторига қўшишга ҳақи йўқ деб ҳисоблар, хиралик қилмай, ўзини четга тортиб юрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Музаффар зотларга мо-*

там ножоиз, Уларнинг ҳаққидир фақат ифтихор. А. Орипов, Юртим шамоли.

5 Ҳуқуқ, қонун ва ш.к юзасидан бирор кимса ёки нарсага тегишли ҳисса, тўланадиган ёки олинадиган нарса. **Электр ҳақи.** *Квартира ҳақи.* ■ Кўринишдан шундай мўмин, гўё бузоқнинг ҳақи бор, деб сигирнинг сутини ичмайдди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Миша, берган сутим ҳақи қутқар, ўламан!* «Муштум». *Завод Фиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳақи йўқ.* С. Аҳмад, Ҳукм.

6 Иш, меҳнат, хизмат эвазига тўланадиган, олинадиган пул ёки бошқа нарса. **Хизмат ҳақи.** *Иш ҳақи.* ■ Акамни шунча йил ишлатиб, ҳақини бермадингиз. Ойбек, Танланган асарлар. *Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақига бир коса кепак олиб, нон қилиб еган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамларни ишлатиб ҳақ тўлаш, иншоот учун гишту ганч, ёғочларни келтириш унинг зиммасида.* Мирмуҳсин, Меъмор.

7 дин. Худо, оллох, тангри, парвардигор (худонинг сифатларидан бири). **Ҳақ таоло.** ■ *Боргин, эмикдошим, ҳаққа топширдим!* «Алпомиш». *Оҳ тортсам, тўкилар кўзимнинг ёши, «Ҳақ!» деб чиқар гамли қўлнинг товуши.* «Рустамхон».

8 (3-ш. эгалик шаклида — **ҳақи, ҳаққи**) Бирор гап, фикрнинг ўзи боғланиб келган сўз англатган шахс, нарса ва ш.к. ни ўртага қўйиб айтилаётгани маъносини билдиради. *Кўйинг!.. Худо ҳақи, тегманг! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Мана шу Қуръон ҳақи, йўлдан озганларни қатл қилиш.. савоби азимдир.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Муқаддас замон ҳаққи, ёқа тутиб айтаман: Қанийди куйлайверсанг ҳамиша бахтни тўлиб.* А. Орипов, Юртим шамоли.

9 (эгалик ва ў.-п. к. шаклида — **ҳақида**) кўм. өзф. Қаратилганлик муносабатини билдиради; тўғрисида, тўғрида. *Пахта планининг бажарилиши ҳақида маълумот. Обҳаво ҳақида маълумот. Мажлисда сен ҳақингда яхши гаплар айтилди.* ■ *Фронте газетасида Ҳасанов ҳақида ёзилган бир хабар ҳамиша чўнтагимда.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Ҳақ деб Бирор нарсанинг юз бериши, амалга ошувини кутиш, илинжида бўлиш ҳолатини билдиради. *..уйига келса-ю, кўча эшикда ҳақ деб ўтирган раҳматлик онасида*

йўлиқса.. она унга савағич олиб югурса, нима бўларди? Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Фашистнинг снайпери ҳам қудуқни нишонга олиб, тун-кун ҳақ деб кутарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАҚГҲЙ [a. + ф. *حق گوی* — ҳақ сўзни, ҳақиқатни айтувчи] **Ҳақ сўзни** айтувчи, тўғри сўзловчи; ростгўй. *Рост гапни айтганларни иғвогар, ёлгон гапни айтганларни, ласанбардорларни ҳақгўй десангиз, ҳақиқат қаёқда қолди.* Уйғун, Асарлар. *У ҳақиқатни тилга кирита олди, ҳақгўйлар қалбига йўл топа олди.* Газетадан.

ҲАҚГҲЙЛИК **Ҳақгўй бўлиш, ҳақгўй кишига хос хислат, хусусият.** *-Изводи ўзиники бўлса, шунақа кийим киймасди, — болаларча ҳақгўйлик билан тушунтирди иккинчи бола.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳукмдор қанчалик оқил ва одил бўлса.. уламо, фузало ҳам ҳақгўйликка шунчалик юз тутади.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҲАҚДА кўм. Асосан, кўрсатиш олмошлари билан қўлланиб, ҳаракат ва объект муносабатларини кўрсатади; тўғрида, борада. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шу ҳақда гап боранида, Элмурод Сайфуллани эсга олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАҚДОР [a. + ф. *حق دار* — ҳаққи бор, ҳуқуқдор] Маълум ҳақ-ҳуқуққа, мас., мол-мулкка эгалик ҳуқуқи бор (шахс); ҳақли. *Ҳақдор киши.*

ҲАҚИР [a. *حقير* — разил, қабиҳ, жирканч; тубан, паст; қадрсиз; хор] 1 Ҳеч ким иззат-хурмат қилмайдиган; қадрсиз, хўрланган. *Сиз каби улўғ одам мендек фақир ва ҳақир мусофирни мамнунлик билан кутиб олгани учун бошим осмонга етди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Фуломжон.. ҳақир ота ёнида кўз ёшларини юм-юм тўкиб турган бахтсиз болаларнинг яланғоч, озғин бада-нига қараб, юраги эзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Ўзини ҳаммадан паст оладиган, камтар банда. *Ҳақирингиз хизматга тайёр.*

ҲАҚИРЛИК **Ҳақирларга хос ҳолат, яшаш тарзи.** *..бири фақирлик ва ҳақирлик захрини ютса, бири жудодлик ўтида ёнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚ [a. *عقيق* — ақиқ; бир қанча қимматбаҳо тошларнинг умумий номи] 1 *от*

Қизил, қирмизи рангли қимматбаҳо тош. Унинг ўнг қўлининг синчалоғида ҳақиқ кўзли узуги бор. А. Ҳақимов, Илон изидан. Улуғбекнинг қабри устига ажойиб ҳақиқ, марварид тошлар қўйилган. А. Толибов, Ўзбек мрамари. *Марҳамат пиёлани қўлга олиб, унинг ичидаги қип-қизил, ҳақиқ сингари винога тикалди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

2 сфт. Қизил рангдаги; қизил, қирмизи. Унинг сурма кўзлари, қайрилма қошлари чимирилган бўлса ҳам, ҳақиқ лабларида табассум мавж урар эди. Ойдин, Эр юрак. *Ўша анор донасидай ҳақиқ юз, ўша тим қора кўз, ўша жозибадор табассум ҳамон ўтган кунларни эслатиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАҚИҚАТ [а. *حقيقت* – чинлик, ростлик, тўғрилиқ; чин, тўғри гап; туб маъно] **1** Чиндан ҳам бўлган, воқеликка мос ҳолат, нарса. *Ишга келганидан бери энди битта жиддий топшириқ олди, ҳақиқатни айтмаслик гуноҳ.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Инсон бахти меҳнатда эканлиги айни ҳақиқат.* Газетадан. *Дейдилар: ҳар замоннинг бордир ўз тарозуси, Оҳ, нақадар рост эрур ушбу буюк ҳақиқат.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Маълум тартиб-қоида, қонунларга мос иш, хатти-ҳаракат, ҳолат; ростлик, тўғрилиқ. *Халқ афсоналарда ўз орзу-умидларини, юрак нидосини.. яхшилик ва ҳақиқат учун курашни ифодалаган. «Ўзбекистон кўриқлари». Қаҳрамонлар ҳақида очерк ёзиш учун уларни қидириб топши, саргузаштларни ҳақиқат, адолат тарозисида тортиб кўрмоқ керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Ҳақиқат қилмоқ Ҳақиқат, тўғрилиқ юзасидан иш тутмоқ. *Ҳоким тўра ҳақиқат қилсин. Боламни чақириб, ўзи сўрасин!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳазрат ҳақиқат қилиб, салтанат пулини ўғирлаётганларни жазолайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 фл. Киши онгида воқеликнинг, объектив борлиқнинг ҳаққоний, тўғри акс этиши.

4 Ростлиги фанний йўл билан исботланган, тажрибада синалган ҳолат, ҳукм, фикр. *Мана шу соддагина ривоят замирига санъатнинг моҳияти ҳақидаги улуғ ҳақиқат сингдириб юборилган. «Ёшлик». Мен Мирзо сўзига амал қиламан, унинг гапида ҳақиқат*

борлигига дилим ишониб турибди. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 дин. Илоҳиятни (худонинг борлигини) ўз-ўзидан англашиладиган, исбот талаб қилмайдиган, шубҳадан ташқари, аниқ бир ходиса деб тушуниш.

ҲАҚИҚАТАН [а. *حقيقتاً* – чиндан, ҳақиқат, ростлик жиҳатдан] Рости билан; ростдан, чиндан. *Бошлиқнинг авзойи ҳақиқатан ҳам таввишли эди.* Н. Аминов, Суварак. *Ҳақиқатан ҳам Аҳмаднинг мақолани ўқишдан бўлак қиладиган иши йўқ эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳақиқатан ҳам унинг шеър ёзишига жиддий сабаб бор эди.* П. Қодиров, Уч илди.

ҲАҚИҚАТГҲҲЙ [а. + ф. *حقيقتگوئي* – ҳақиқатни, рост гапни айтувчи] Ҳақиқатни, ҳақ гапни, тўғри сўзни гапирувчи, ростгўй. *Аввалги оққўнғил, ҳақиқатгўй, камтар Камолдан асар ҳам қолмабди.* Уйғун, Дўстлар. *Ҳа, кўрсроғ-у, лекин ҳақиқатгўй чол ўзи.* С. Нуров, Нарвон.

ҲАҚИҚАТДА 1 Аслини олганда, аслида (эса); амалда. *Қишлоқлар сиз билан менинг кўзимга «анойи» кўринсалар ҳам, аммо ҳақиқатда ундай эмаслар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Шоир соддагина чодирда зотан тинч яшагандек кўринса ҳам, ҳақиқатда.. кўшинни мустаҳкамлашга ҳаракат қиларди.* Ойбек, Навоий.

2 айн. **ҳақиқатан.** *Уф, ҳақиқатда хотинларни очиш ҳамоқатлик экан.. Ҳамза, Танланган асарлар. Ҳақиқатда, бошқа қардош халқлар фарзандлари қатори, ўзбек ўғлонларининг салмоқли ҳиссалари бор.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАҚИҚАТПАРАСТ [а. + ф. *حقيقتپرست* – ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатгўй] *кт.* Ҳақиқатга амал қилувчи, адолат билан иш тутувчи.

ҲАҚИҚАТПАРВАР [а. + ф. *حقيقتپروور* – ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатпараст] *қ.* **ҳақиқатпараст.** *Ҳатто Алишер Навоийдек ҳақиқатпарвар шоир ҳам замоннинг талаби билан бу тантанавор услубдан зарур пайтда фойдаланган.* П. Қодиров, Тил ва эл.

ҲАҚИҚАТСИЗЛИК Ҳақиқатга амал қилмаслик, ноҳақ иш тутишлик, адолатсизлик. *Аҳоли галаёнга келди, кўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан галаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚАТЧИ Ҳақиқатга амал қилувчи; одил. *Ҳақиқатчи судья. Фирибгар ёндиради, ҳақиқатчи қондиради. Мақол.*

ҲАҚИҚИЙ [а. حقیقى — чин, рост; асл, ҳаққоний] 1 Чиндан ҳам бор, чиндан бўлган; асл, ҳаққоний. *Ҳақиқий аҳвол. Ҳақиқий воқеа. Ҳақиқий факт. Ҳақиқий ҳодиса.* ■ *Ҳожи хола ўзининг кимлигини кўрсатадиган ҳақиқий саргузаштини шу ерда яшириб, ёлғон айта бошлаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ҳақиқий фамилияси-чи? Шуни айтинг!* К. Яшин, Ҳамза. *Дадам ноёб усул яратиб, ҳақиқий инсондан фарқ қиладиган сунъий одам — биороботни вужудга келтирибдилар. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.*

2 Ўз номи, унвони ва ш.к. га тўла муносиб, лойиқ. *Ҳақиқат учун курашибди, ҳақиқий инсон экан дадангиз. Ойбек, Нур қидириб. Ҳақиқий олим шухрат учун эмас, ҳақиқат, фан равнақи учун курашади. Р. Усмонов, Одобнома.*

3 Чин маънодаги. Аммо ҳақиқий киши биринчи қор ёққанда билинди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Ҳақиқий ҳаёт меҳнатдан бошланади, меҳнатли ҳаёт гўзалдир. Газетадан. Ҳақиқий муҳаббат олдидан ҳеч қандай гов дош беролмаслигига ишонтиришим керак эди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Ҳақиқий дўстда инсоннинг энг яхши хислатлари мужассамлашган бўлади. Газетадан.*

ҲАҚЛАМОҚ: тузини ҳақламоқ айн. тузини оқламоқ. қ. туз 1 4. *Омин дегин, қўлинг кўтар, отажон, Хизмат қилиб, ҳақлаб келай тузингни. «Хушкелди». Аё соқи, сен тузимни билмадинг, Тузим ҳақлаб, менга хабар қилмадинг. «Нурали».*

ҲАҚЛИ 1 Ҳақи бор, ҳақ-хуқуққа эга. *Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир. Газетадан. Ҳар бир фожиага, ҳар бир шарафга Нисбат бермоққа ҳам ёлғиз сен ҳақли! Х. Даврон, Болаликнинг овози.*

2 айн. ҳақ 3. *Сиз ҳақлисиз, аммо иштилофни тинчлик йўли билан ҳал қилайлик. М. Осим, Карвон йўлларида. Ҳар жиҳатдан қараганда ҳам, сиз бу масалада ҳақлисиз. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

3 Асосли ва ўринли, тўғри. *Бинокорларни ҳақдан равишда кашшофлар дейишади. Газетадан. Нега машъал жамоа орқада қо-*

лаётир, деган ҳақли савол туғилади. Газетадан.

ҲАҚОРАТ [а. حقارت — пастлик, разиллик, тубанлик; пасткашлик; таҳқирлаш] 1 Кишининг ор-номуси, шахсиятини паства урадиган, таҳқирловчи маъно-мазмунли сўз, гап. *Тўлқинжон бун дарров пайқади, кўзини яшириб, оғздан чиқиб кетай деган ҳақоратни «қулт» этиб ютди. Ф. Мусажон, Ҳури. Абдубилол энди йиғлаб, оғзига келган гапни қайтармади, аламидан акасининг юзига тупурди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

2 Шундай маъно-мазмунли муомала, хатти-ҳаракат, ҳолат. У [ўқувчи бола].. *ловуллаб турган қулоғини ушлаганча, Ҳожига қаради ва бисотидаги энг оғир, энг даҳшатли ҳақоратни ишлатди, яъни «тарбиясиз!» деди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Асал хола ўғлининг ичмаслигини биларди, терговчининг бу гапи ҳақорат бўлиб туюлди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Фуломжон столдаги нонларга қараб, кўнгли бузилди. Унинг соф ниятига бу бир ҳақорат бўлса ҳам, одамларнинг маърифат учун оғзиларидаги ошларини беришга тайёр эканликларини ўйлаб, Матқовул камбағалга раҳми келиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бирлаша олмагани туфайли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.. хотинларимиз, қизларимиз олиб кетилди. Бундан ортиқ ҳақорат борми, Меъмор?! Мирмуҳсин, Меъмор.*

Ҳақорат қилмоқ айн. ҳақоратламоқ. *Сиз бўлсангиз, «мешчан», деб ҳақорат қилдингиз уларни. А. Мухтор, Туғилиш. Ҳа, мени ҳақорат қилган тилларинг узилсин! Д. Нурий, Осмон устони. Баҳсда қизишган, бақирган, қарши тарафни ҳақорат қилган одам доим ютқзади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҲАҚОРАТЛАМОҚ Кимса шаънига ҳақоратли гап, сўз айтмоқ, ҳақорат бўладиган иш, хатти-ҳаракат, қилиқ қилмоқ. *-Ия, ҳа, бошқа билан қовушидик денг, — у кўзини қисиб, қизни ҳақоратлашга оғиз жуфтлади. Ф. Мусажон, Ҳури. Бу ўткинчи беш кунлик дунёда биз ёқалашамиз, қон тўкамиз, бир-биримизни ҳақоратлаймиз.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАҚОРАТЛАНМОҚ Ҳақоратламоқ фл. ўзл. н. *У ҳақоратланган, камситилиб, бетига*

туфланган одамдай кўкрагини кўтаролмай ётди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲАҚОРАТЛИ Ҳақорат мазмунли, ҳақорат бўлувчи; таҳқирли. *Ҳақоратли сўз. Ҳақоратли муомала.*

ҲАҚОРАТОМУЗ [а. + ф. *حقارت آميز* — ҳақорат тарзидаги, таҳқирловчи] Кўпол, ҳақоратга ўхшаб кетадиган. *Ўзининг ҳақоратомуз кинояларига яраша дадиллик билан жавоб қайтаргани учун [Қаландаров] Саидани «Йўқол!» деб идорадан ҳайдаб солади. А. Қаҳҳор, Синчалак. Ҳодий маҳбуснинг ҳақоратомуз гапига жаҳли чиқди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҲАҚПАРАСТ [а. + ф. *حق پرست* — ҳақни, ростликни ёқловчи] айн. **Ҳақиқатпараст.** *Ижод аҳлига кундай аён: Абдулла Қаҳҳор адабиёт тақдири учун қайгурган ҳақпараст адиб эди. Газетадан.*

ҲАҚРАҲА [ф. *حق رهه* — ҳақли йўл; кимсанинг ҳақи бўлган йўлак] **1** Қўшнининг ери, ҳовли-жойидан ажратиб олинган йўл. *Қўшнига ҳақраҳа бермоқ.*

2 Йўлнинг хонадон эшиги олдидаги қисми. *-Фуқаро! Ҳозирдан бошлаб ҳар ким ўз қўрғон ва ҳақраҳаларини супуриб, тозалаб, сув сениб қўйсин! — жар солди Қулаҳмад оға. Мирмуҳсин, Чўри.*

ҲАҚРОСТ [ҳақ(к) + рост] Бирор фикр, айтилган гап ва ш.к. нинг ростлигини, тўғрилигини қайд этади, ҳақиқатан тўғри. *Айтинг-чи, оға, Николайдан қутулдик, бу ҳақрост, лекин оқибат нечук бўлар экан? Ойбек, Улуғ йўл. Мол олasi сиртида, одам олasi ичида дейдилар. Ҳақрост! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.*

ҲАҚСЕВАР Ҳақни севувчи, ҳақ ишни, ҳақиқатни, адолатни севувчи. *Ҳақсевар одам. Ҳақсевар миллат.*

ҲАҚСИЗ **1** Шахсан ҳақи йўқ. *..югуриб бориб, қўлидан тутгиси, «мен сени соғиниб кетдим, ахир» дегиси келар, аммо.. бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.*

2 кам қўлл. Ҳақ тўламай, текин. *Мамлакатни обод қилиш баҳонаси билан 1824 йилда Қўқон қосибларини ҳақсиз — муфт ишлатиб, яни раста қурдирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

3 кам қўлл. айн. **ноҳақ.** *Худо ҳақни ноҳақ қилмади, бечора ёш йигитнинг ҳақсиз қони тўқилмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўй-*

ла энди, кўп ҳақсиз Оққан ёшлардан.. Файрабий. *-Ҳақсиз жазо! — деб Отабек кулумсираб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 эск. Бирор нарса қилиш ҳақ-ҳуқуқидан маҳрум бўлган, маҳрум этилган. *Бир вақт шўрога сайлов олдида ҳақсизлар рўй-хати қишлоқ кўчаларига ёпиштириб қўйилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Бир кун келиб, юпун, ҳақсиз қора халқ бошини тик кўтаришига, кўзларини ишқалаб, асрий уйқудан уйғонишига умид боғлади. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАҚСИЗЛИК **1** Ҳақ-ҳуқуқдан маҳрум этилган, ҳақ-ҳуқуқ топталган ҳолат. *Бу қандай кун, бу қандай ҳақсизликки, сенинг инон-ихтиёрингга ҳам чанг солиб, сенинг номингдан бошқаларнинг никоҳига ҳам розилик бераверишади. К. Яшин, Ҳамза. Менинг бошимга ҳақсизликлар, ҳақоратлар, хўрликлар тушгандан кейин.. оқ-қорани анча танийдиган бўлдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Ноҳақ иш, хатти-ҳаракат; ноҳақлик. *Подшонинг мардикор олиш тўғрисидаги фармони устида сўз қўзғаларкан, халқ ҳар хил жабр, зулм, ҳақсизликлардан аччиқ шикоят қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Жаҳон тинчлигига хавф солса биров, Ҳақсизлик юз берса, қололмайман жим. Уйғун, Ҳаёт чақиради.*

ҲАҚҚАСТ [а. + ф. *حق است* — ҳақ эканлик, ҳақлик]: **ҳаққааст рост **1**** айн. **ҳақрост.** *Ҳайдар.. чой хўплар экан, кўнглига келган фикрларни [онасига] гапириб берди. -Ҳаққааст рост, — деди Содиқа хола ўғлининг сўзини эшитиб. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

2 Сўхбат вақтида бирор киши аксирса, айтилаётган фикрнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун ишлатилади. *«Навоийнинг дили билан халқнинг дили ҳаммиша пайванддир».. Шу вақтда кимдир, бурунаки отгандек, қайта-қайта апишурди [аксирди]. «Ҳаққааст рост!» — буюқчига қаради чол. Ойбек, Навоий.*

ҲАҚҚОНИЙ [а. *حقّانى* — ҳуқуқ ва ҳуқуқшуносликка, адолат, ҳақиқатга оид] **1** Ҳақиқатга тўри келадиган, асл ҳолатига мос, мувофиқ. *Энг асосий гап ҳаётни ҳаққоний, у қандай бўлса, шундай акс эттиришдадир. Газетадан. Юрагидагини тўкиб солаётган қизнинг ҳаққоний сўзлари Шерзод Қамбаровичга оғир ботарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Матбуотда халқ ҳаёти ва*

қишлоқ аҳволига доир ҳаққоний бир сўз ҳам йўқ. Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақ, асосга эга; асосли, ҳақли. *Ҳаққоний танқид* — ишдаги нуқсонларни бартараф этишининг таъсирчан воситаси. Газетадан. *Китобхонлар нашриётлар олдига катта ва ҳаққоний талаблар қўйишати*. Газетадан. *Шу ўринда ҳаққоний савол тугилади*. «Шарқ юлдузи».

ҲАҚҚОНИЙЛИК Ҳаққоний ҳолатга, ҳақиқатга мослик. *Бу ўринда драматург, шахслар ва ҳодисалар ҳаётда қандай бўлса, унинг ўзидай акс эттириб, бадиий ҳаққонийликка эришади*. «ЎТА». *Гавҳар ҳаёлида бирлаштира олмайётган икки ўтли истак — отасига ёрдам бериш, айна вақтда, ўз идеалларига содиқ қолиш истаги — ҳаққонийлик масаласига келиб бирлашди-ю, ҳаяжонидан эти жимирлаб кетди*. П. Қодиров, Уч илди.

ҲАҚҚОНИЯТ [ا. حَقَانِيَّت — адолат, одиллик; ҳақиқат қилиш; ҳуқуқшунослик]: **1** *айн. ҳаққонийлик*. — *Бу катталаринг баъзи вақтда ҳаққониятдан чизи тойиб кетади, — деди Али тажжанг жиддий, — қани, кўраимиз!* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *айн. ҳақиқат*. *Бу ҳаққониятга тўғри келади. Ҳаққониятга зид хулоса*.

ҲАҚҚУВ *айн. ҳаққуш*. *Каптарлар ҳалқа бўлиб, ҳаққувлар ҳақ-ҳақ деб, қумрилар дўст тортиб.. боққа оройиш бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди*. «Равшан».

ҲАҚҚУШ Узун оёқли қушлар туркумининг қарқаралар оиласига кирувчи парранда. *Аввали бу бойўғли эмас, ҳаққуш, қўрқма*. А. Қаҳҳор, Мастон.

ҲАҲ *унд. с.* Норозиликни, дўқ-пўписа ва ш.к. ни ифодалайди. *Ҳаҳ, ҳали оқибат шуми? Ҳаҳ, чўчитвординг-ку! Ҳаҳ, ҳали қараб тур, адабингни ейсан!* ■ — *Ҳаҳ! Сен ҳали менинг шоирлигимни назарингга илмадингми!* — *деб [подшо] афандини уч кун отхонага қамаб қўйишни буюрди*. «Латифалар».

ҲА-ҲА *унд. с.* **1** Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини ифодалайди. *Ҳа-ҳа, тез бўлинглар! Ҳа-ҳа билан деворни тикка қилиб олдик*. ■ *Кўришмасдан илгари Жондор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қўйиб тутди, «ҳа-ҳа, тарала» билан тик туриб ичишди*. Ойбек, Танланган асарлар.

2 *айн. ҳа II 2*. — *Ҳа-ҳа, — деди Ольга Петровна ажаблангандек. — Бувининг оти*

нима? — «Бувим», — деди Тўтиқиз ишонч билан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҲАЛАМОҚ I Ҳайвонларни юргизиш, тезлатиш учун «ҳа», «ҳа» деган овоз чиқармоқ, бақирмоқ. *Мўрдак арава яна тепаликка кўтарилди; аравакаш билан навкарлар ҳаҳалаб, отга қамчи уришди*. Мирмуҳсин, Чўри.

2 Худди шундай ва шунга яқин товушлар билан бирон ишга рағбатлантирмоқ, далда бермоқ. *Улар [колхозчилар] тўғонларнинг тахта ва қозиқларини йўниб, михлаб, сим ўраб маҳкамлашар экан, уларга бетиним Бобоқул ота ва бақироқ Полвон оталар ҳаҳалаб кўмаклашмоқдалар*. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАҲАЧИ кам қўлл. Ҳаҳалашиб, ишга рағбатлантириб, далда бериб турувчи (одам). *Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди, дейишади*. Энди ҳаҳачи Холдоровнинг рафиқаси Қосимова жонга ора кирди. В. Маҳкамов, Айбсиз айбдорлар.

ҲАҲА-ҲАҲА *унд. с.* Таажжуб, тасдиқни билдиради. *Омон ҳам менинг гапимга пок учган бўлса керак, икки гапнинг бирида «ҳаҳа-ҳаҳа», деб қўяр эди*. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲА-ҲУ: *ҳа-ҳу дегунча* Ана-мана дегунча, тез орада, бирпасда. *Ҳа-ҳу дегунча тез ёрдам машинаси етиб келди*. Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. — *Ҳа-ҳу дегунча ўрта мактабни битириб, институтга ҳам кирдик, — деди Нодир Қундузхонга*. И. Аҳмедов, Оғир операция.

ҲАҲҲА *унд. с.* Таажжубланиш, эътироз, ғазабланиш каби туйғуларни ифодалайди. *Ҳаҳҳа! Ҳали шундай ишлар бўлдимми?*

ҲЕ *унд. с.* **1** Мурожаат, чақириқ пайтида ишлатиладиган нидо; эй, ҳей. *Ҳе, бормисиз, биродар!* ■ — *Ҳе, тақсир!* — *деди афанди*. — *Сиз гап бошлаганингиздан буён оғзимни шунча очдимки, у йирилиб кетадиган даражага етди*. «Латифалар».

2 Норозилик, нохушлик маъносини ифодалайди. *Ҳе, нимасини сўрайсиз, афанди! Ишлар чатоқ!* «Латифалар». *Ҳе, бу уруш бошга битган бало бўлди-ку!* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Жирканиш, нафрат билдиришда, қаргаганда ишлатилади. *Ҳе, лавнати! Ҳе, башаранг қурсин!*

Ҳе йўқ, бе йўқ Дабдурустан, ҳеч асоссиз, сабабсиз, суриштирмасдан. *Шаҳарга тушган эдим, бойвачча, маҳалламда, ҳе йўқ, бе йўқ, ўғлим Абдусамадни аскарликка мўлжаллаб қўйишибди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲЕЗ [ф. *هيز* – номуссиз; хотинчалиш] **1** Жинсий қуввати заиф эркак. *Қип-яланғоч бўлиб ётиб берди-ку! Ўзинг ҳез бўлгач, менда нима гуноҳ! Ҳақини тўла [деди фоҳишахона эгаси]. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзи уdda қилломай, кетидан хотинлардай фисқу фасод қилиб юрадиган сендақа ҳезлардан ўша бегона яхши. О. Ёқубов, Излайман.*

2 айн. ҳезалак 2. *Ухлаганим йўқ, й-й-йўқ, ҳез, доридан қуй-чи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲЕЗАЛАК 1 айн. ҳез 1.

2 ҳақр. Эркаклик хусусияти йўқ; хотинчалиш. *Вой, ҳезалак-ей. Шундан кўрқдингми?! ■ Раҳмонқул Бекнинг урушда қочганини айтиб, «ҳезалак», «хоин», деб сўқди. Ҳ. Фулом, Машъал.*

ҲЕЗАЛАКЧАЛИШ Ҳезалакка хос белги-хусусиятли. *Соқол-мўйлови сийрак, овози ингичка, ҳезалакчалиш одам эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҲЕЗИМКАШ айн. **ҳезалак.** *Мени номард деб ўйлаётсанми? Сени ёлғиз юборадиган ҳезимкаш йўқ. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҲЕЗУМКАШ [ф. *هيزمكاش* – ўтинкаш, ўтин ташувчи] эск. кт. *Ўтин тайёрлаб сотувчи, ўтин ташувчи киши; ўтинчи. Бир тўпар [тўпор] ҳезумкаш ўтаётган эди, Мирзахон эшонга деди: -Мен Авазхон билан дўстлашмоққа келяпман.. «Зулфизар билан Авазхон».*

ҲЕЙ айн. **хе.** *Ҳей, нега сerratийиб турибсан? Ҳей, кимсан ўзинг?*

ҲЕМИРИ с.т. Умуман йўқликни, «ҳеч қанча» деган маънони билдиради (асосан пул ҳақида). *Уч-тўрт кундан буён Шералининг ёнида ҳемири йўқ. С. Кароматов, Олтин қум. Қиммат бўлса ҳам ноилож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади. Ойбек, Танланган асарлар. Мен, ҳар қалай, бир юз ўн сўм ойлик оламан, сен ҳемири ҳам олмайсан-ку.. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Эрта-кеч юмуш. Ҳемири ёнга тушмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲЕМИРИЛИК с.т. Бирор тийинга арзийдиган, ҳеч қанчалик. *Улар ҳемирилик*

ҳам хизмат қилгани йўқ. ■ Ҳемирилик иши йўқ. Отаси ўлганига ўн беш йил бўлиб қолди – шундан буён ҳар қанақа ишни йиғиштирган. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕМИРИЧА с.т. Ҳемирилик. *Боёнлари-мизнинг, қозикалонларнинг ғариблар аҳволидан ҳемирича иши йўқ, эл фойдасини сира ўйламайдилар. Ойбек. Улуғ йўл.*

ҲЕЧ [ф. *هيج* – ҳеч ким, ҳеч қандай; умуман, мутлақ, бутунлай; ноль] **1** Сўроқ олмашлари, шунингдек, «нарса», «вақт» ва б. баъзи сўзларга қўшилиб, бўлишсизлик олмашлари ҳосил қилади. *Мас., ҳеч ким, ҳеч нарса, ҳеч қандай, ҳеч нима, ҳеч қачон, ҳеч қайси ва б.*

2 юкл. Инкор билдиради; йўқ, асло. *Мен ортларидан югурардим. Ҳеч етолмасдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Кимни олса, олсин, ҳеч ишим йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳеч шубҳасиз, баҳор ёшларга олам-олам шодлик келтиради. Газетадан. Нима, менга ёқиш учун кестирибдими? Ҳеч-да! Менга буқоғинг билан ҳам ёқа берар эдинг. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.*

Ҳеч бўлмаса *Жуда бўлмаса, лоақал, ақалли. Ма, бир ҳўпла, ҳеч бўлмаса! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳар бир оила, ҳеч бўлмаса, бирон жангчини меҳмон қилгиси келади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ҳеч бўлмаса, сиз шу ерда бўлсангиз ҳам, Сергейнинг йўқлигини билинтинмай турардингиз. С. Зуннунова, Олов. Ҳеч гап эмас 1) бўлиши, юз бериши мумкинлигини ва бунинг қийинчилиги йўқлигини билдиради. Бир ишора билан бош узилиб кетиши ҳеч гап эмас. Қизим, тилга эҳтиёт бўл! Мирмуҳсин, Меъмор. Бўғиб ўлдиришим ҳеч гап эмас. Лекин ҳали-бери ўлдирмайман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати; 2) қиёсланаётган нарсанинг унисига етолмаслигини, даражаси ундан пастлигини бидиради. Оқ кишимшидан тайёрланган шинни жуда хушхўр бўлади, унинг олдига асал ҳеч гап эмас. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

3 Йўқ деса бўладиган даражада, сира арзимайдиган даражада, йўқдек. *Лекин.. унинг бундай ҳаракати, қизнинг улуғ қалби ва севгиси олдига ҳеч эканини чуқур сезди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ҳечга чиқмоқ Йўқ бўлмоқ, йўққа чиқмоқ. *Бутун орзу-умидлар ҳечга чиқди. ■ У ерга тушган ҳар бир яроқда ўзининг тар-*

жимаи ҳолини ўқир, ўзини-да мавқеидан айрилиб, ҳечга чиқиб турган шу япроқлардан айира билмас эди. А. Қодирий, Утган кунлар.

ҲЕЧҚИСИ: *ҳечқиси йўқ* Зарари йўқ, ҳеч нарса бўлмади (ўйлашга, ташвишлианишга арзimas нарса ҳақида). *Оёғингиз.. бир оз шикастланибди. Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетасиз.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Асад, кўнгли яримта, ҳечқиси йўқ, бунақасини биринчи кўряпмизми..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *-Бевақт келганим учун узр. -Ҳечқиси йўқ. Мен ҳозир отамни чақириб чиқаман..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲЕЧҚУРСА *шв.* Ҳеч бўлмаганда, лоақал. *Маъмуржон илгариги хатти-ҳаракатларидан ҳечқурса биронтасини такрорлаганда, эҳтимол, Ойна опа у ҳақда тезгина бир тўхтамага келган бўлармиди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *..ҳечқурса ўлаётган чоғида ҳақиқатнинг кўзига тик қарай олиши учун куч, жасорат топсин.* Газетадан.

ҲЕҲ *унд. с.* Норозиликни ифодалайди. *Ҳеҳ, шу ҳам гап бўлдимиз? Ҳеҳ, сени қара-ю.*

ҲЕ-ҲА *унд. с.* Таажжуб ифодалайди. *Мад-ёров.. энгашиб, Майнанинг гимнастёрка елкаларидаги уч бурчакли белгичаларини текширди: -Ҳе-ҳа, взвод командирисиз-ку.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҲЕ-ҲЕ-ҲЕ *тақл. с.* Босиқ, енгил кулгини билдиради. *-Мастлик қурсин, тоза маш-маша қилибман, ҳе-ҳе-ҳе, — совуқ кулди бой-вачча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕҲ-ҲА *айн. ҳе-ҳа.* *-Бу ерда жафо чекканлар йўқ дейсизми? Ҳеҳ-ҳа, тўлиб ётибди, — деди Абдуваҳоб.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҲЕҲ-ҲЕ *айн. ҳе-ҳа.* *Ҳеҳ-ҳе, соат ўн бўлиб қолибди-ку. Ҳеҳ-ҳе, ҳали қанча ишлар турипти!*

ҲИБС [*а.* حبس — қамаш, тутқунликка олиш; турма, қамок] *эск.* Озодликдан маҳрум қилиш, қамаш; қамок. *Юсуповни уч ой ҳибсда сақлашди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Паймонаси тўлиб турган Дороббек кутилмаганда ҳибсга тушди-ю, кета туриб, Лаълидан қасос олди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Кўкминор эшигидан чиқиши биланоқ уни навкарлар салом-аликсиз ҳибсга олиб, қўларига кишан урди.* Мирмуҳсин, Чўри.

Ҳибс қилмоқ (*ёки этмоқ*) *Қамокқа олмоқ; қамамок. ..шаҳардаги шубҳали одам-*

ларнинг ҳаммасини ҳибс қилиш борасида фармони олий олиб, шу заҳоти ишга тушишибди.. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Шаҳарнинг Машҳад йўлида.. Ихтиёриддин қалъаси қад кўтарган, бу ерга оғир гуноҳ қилганлар ҳибс этиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲИБСХОНА [*ҳибс + хона*] *Қамаб қўйил-ладиган жой; қамокхона, турма. Тахтапул-нинг остида кейинги вақтларда эшиги бе-китилиб, номаълум қилиб қўйилган, «канахона» номли, амирнинг ҳибсхонаси бор эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҲИД 1 *Ҳар бир нарса ва модданинг кишиларнинг ис билиш сезгиларига таъсир этадиган хоссаси; бўй, ис. Ҳиди бор нарса. Ёқимли ҳид. Ёқимсиз ҳид. Кабоб ҳиди. Ҳандалак ҳиди. Зира ҳиди. Пиёздоғ ҳиди. Ҳар гулнинг ҳиди бошқа. Мақол. ■ Ота, манови беҳиларни қаранг, ҳиди оламни тутади, бирам нишибдики!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тутаб куяётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Ҳипдан латта ҳиди келади *Ёқимсиз, бемаъни гапга нисбатан қўлланади. Ҳодивой, аччиғинг чиқмасин-ку, анчадан бери гапингдан латта ҳиди келадиган бўлиб қолган.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 *кўчма* Бирор нарса, ҳодиса ёки ҳолатнинг белгиси, шарпаси. *Шояд шу билан Ойнагулнинг ҳам ҳиди бирон жойдан чиқиб қолса.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Бунинг ҳар бир варағидан шахсий ғараз ҳиди келади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Жанжалнинг ҳидини сезган Сарви хола гудраниб, стол устига дастурхон ёза бошлади. «Муштум». ..юзидан нур ёғилиб турибди, сўзларида меҳр-шафқатнинг ҳиди бор.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Ҳид олмоқ Бирор маълумот, белги, шарпани сезмоқ, ундан хабардор бўлиш илинжида юрмоқ. *Дамба вақтида кетиб қолганлар ҳам атрофимизда айланиб, ҳид олиб юрган эмиш-ку.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Ҳиди чиқмоқ** *Ҳабари тарқалмоқ, ошкор бўлмоқ. ..қоровул чолни уриб, яхши иш қилмади. Ими-жимиди бўладиган ишнинг ҳидини чиқариб қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Эҳтиёт бўлмасангиз, буларнинг ҳам ҳиди чиқиб қолади. «Муштум».

ҲИДДАТ [a. حذت – қизиққонлик; жиз-закилик; ғазаб; рашк; куч, шиддат; ғайрат] кам қўл. Кескинлик, тезлик, шиддат ёки ғазаб билан иш тутиш. *Нафрат ва ҳиддат билан тўлиқ бу дадил овоз ҳаммани ҳайрон қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДДАТЛАНМОҚ кам қўл. Кескинлашмоқ, шиддатланмоқ; ғазабланмоқ. *Ғуломжон калласини баланд кўтарди, кейин мингбошига юзланиб, мўлтираган, жавдираган кўзлар билан эмас, нафратланган, ҳиддатланган кўзлар билан қараб туриб гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДЛАМОҚ Ҳидни бурунга тортмоқ; искамоқ. *Кўёш иси анқиб турган бойчакларни тўйиб-тўйиб ҳидлагиси келиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Анвар.. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокиллариининг муаттар бўйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Отлиқ.. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲИДЛАНМОҚ Ёқимсиз ҳид пайдо қилмоқ. *Ичига йиғилган сув қаровсизликдан ҳидланиб кетган, турли чиқиндилар билан тўлиб тошган.* «Муштум». *У сават, унда гўшт бор. Шабадада ҳидланмай туради.* С. Нуров, Нарвон.

ҲИДЛИ Ҳиди бор; исли. *Ҳидли гул. Яхши ҳидли совун.* ■ *Атир ҳидли лолалари-ла Безангандир келажак йўлинг.* Ғайратий. *Хуш ҳидли ҳаводан ўпка тўлдириб нафас олгинг келади киши.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

ҲИДОЯТ [a. هدايت – бошлаб бориш; етаклаш, тўғри йўлга бошлаш, бошқариш] 1 Фойдали йўналиш, тўғри йўл бошлаш. *Ҳидоят қилмоқ.* ■ *Подани залолатдан қутқазиб, ҳидоятга бошламоғи лозим!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *дин.* Худо томонидан белгиланган тўғри йўл; ҳақиқий эътиқод йўлидан юриш; *зид. залолат.*

3 Ҳидоят (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИДСИЗ Ҳиди йўқ. *Ҳидсиз гул. Ҳидсиз олма.*

ҲИЖЖАЛАМОҚ 1 Сўзни бўғинларга, айрим қисмларга бўлиб талаффуз қилмоқ.

Баҳодир китобдан «она», «ота», «она» сўзларини ҳижжалаб ўқий бошлади. Ж. Шарипов, Хоразм. *Нодир билан Омил Раҳималарнинг ёруғ деразаси олдига бориб, она-бола «Алифбе» китобини ҳижжалаб ўқишаётганини кўришди.* С. Юсупов, Кутилмаган ҳазина.

2 *кўчма* Синчиклаб ўрганмоқ, бирмабир кўздан ўтказмоқ. *Уч марта ҳижжалаб чиқиб, калаванинг учини тополмай гарангман.* Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! *Уни [вакилни] объектма-объект бошлаб юраркан, ҳар рақамга ёпишиб ҳижжалай бериши сил қилиб юборди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ҲИЖО [a. هجاء – ҳажв қилиш; бўғинлаб, ҳарфлаб ўқиш] эск. айн. *бўғин.* *Ҳунарим, маълумингиз, ғазаллар ёзиш, Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ғ. Ғулом. *Бундай ортиқчаликларга, ҳижо, қофия учун сўзни атайин қурбон қилишга ўрин қолмайди.* «ЎТА».

ҲИЖОБ [a. حجاب – ёпинчик; парда; ниқоб; тўсиқ] Юзга тутиладиган парда, тўсиқ. *Бошларида осмони настарин рангидаги нафис ҳижоби.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ҲИЖОЛАМОҚ айн. *ҳижжаламоқ* 1. *Бир қўллаб қоғоз олиб, телефондаги сўзларни ўзича ҳижолаб ёза бошлади.* «Муштум».

ҲИЖОЛИ эск. айн. *бўғинли.* *Ўзи бир ҳижоли кичкина бир сўз, Аммо эга эрур катта маънога.* Уйғун.

ҲИЖРА, *ҳижрат* [a. هجرة, هجرت – кўчиш, кўчириш; чет мамлакатга кўчиб кетиш] 1 эск. *кт.* Ўз жойини, мамлакатини тарк этиб, бошқа жойга кетиш, кўчиш. *Ҳижрат тариқасида Фарғонага йўл олдилар.* «Муштум».

Ҳижрат қилмоқ Ўз жойи, юртини тарк этиб, бошқа жойга, юртга кўчмоқ, кетмоқ. *Биз Афғонистонда тузуккина тайёрланиб.. мамлакатни большевиклардан тозалаш учун вақтинча ҳижрат қиламиз.* С. Айний, Дохунда. *Асакадан ҳижрат қилмоқ учун.. маориф шўросига ариза берсам, молия мудирлигини ҳам менга топширдилар.* «Муштум».

2 Муҳаммад пайғамбарнинг ўз саҳобалари, тарафдорлари билан бирликда Маккадан Мадинага кўчиши (бу воқеа милодий 622 йил 16 июль куни бўлиб, ислом

тарихи ва мусулмонларнинг йил ҳисоби тизими шу кундан бошланган).

Бу дунёдан ҳижрат қилмоқ Ўлмоқ, вафот этмоқ.

ҲИЖРИЙ [a. هجرى] Ҳижра(т)га, мусулмон йил ҳисобига тегишли. Ҳижрий йил ҳисоби. ■ Мен абжод ҳисобини билганим учун у шеърдаги тарих моддасини ҳисоблаб кўрдим. Ҳақиқатан ҳам ундан ўша йилнинг санаси бўлган ҳижрий 1303 чиқарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Унг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида йирик қилиб «Маърифатхон жаннатмакон» деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335», деб тарих кўйилган эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҲИЖРИЯ [a. هجرية] айн. **ҳижрий**. 1264 ҳижрия, дала ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қуёш ботган, теваракдан шом азони эшитиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИЖРОН [a. هجران – ташлаб, қолдириб кетиш; ажралиш, видолашиш; айрилик] *поэт*. Айрилик, жудолик, фироқ, Булбул кетди, гул қолди, Уртага тушиди ҳижрон. Йигит ҳам соғинади, Ёр бағри лоладек қон. Ҳ. Олимжон. Бахтиёр севгини куйларди созим, Ўлим ханжарига тебди-ю синди, Ҳижрон фарёдидай совуқ овозим, Наҳот лириканинг ёлқини тинди? Зулфия. Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар. Ф. Фулом.

ҲИЖРОНЗАДА [a. + ф. هجران زاده – ҳижронда эзилган; ёридан ажралиш] Ҳижрон туфайли азоб чеккан, эзилган. Қаҳрамон ота, жасур ўғил, жафокаш она, ҳижронзада қалиқ – ҳурматли ёдгорлик олдида узоқ бош эгиб турдим. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Дарга изтиробга тушиди, юраги эзилди, шоир кўз ёшини артар экан, кекса капитаннинг ўзи ҳам ҳижронзада эканлиги билинди. С. Абдулла, Кувғунда.

ҲИЙЛА [a. حيله – айёрлик, маккорлик; макр, найранг] Алдаш учун ишлатилган йўл; алдовчи, чалғитувчи иш, талбир, хатти-ҳаракат; найранг, фириб. Даврон бир неча бор душман исканжасига тушган, бироқ дов-юрақлик билан ёвга чап бериб, ҳийлаю ҳунар ишлатиб, ғолиб чиққан. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Қиз полициянинг даҳшатини яхши билар, уларга кўп учраган ва кўп дафъа турли ҳийлалар билан қочган. Ойбек, Нур қидириб. Шу мақсадда эрка бир кун ётиб олди.

Ҳийла билан касалликка ўзин солди. А. Мухтор.

Ҳийла қилмоқ Ҳийла ишлатмоқ. Кампир уларга ҳийла қилиб йиғлабди. «Эртақлар». Ҳийла қип кўзинг ёшлайсан. Бошмалдоғингни тишлайсан. «Юсуф ва Аҳмад».

Ҳийлаи шаръий қ. шаръий.

ҲИЙЛАГАР [a. حيله گر – ҳийла қилувчи] айн. **ҳийлакор**. Уқитувчи давом этди: -Шундай қилиб, оми халқ ҳийлагар одамларнинг бўлмағур гапларига ишониб қолди. П. Турсун, Уқитувчи. Сен билмайсан, жоним, улар ҳийлагар, Ўлмай қолса, ҳамиша пайингда юрар. «Ширин билан Шакар». Элда бундай ёлғончилар бўлмасин, Ҳийлагар кишилар омон қолмасин. «Баҳром ва Гуландом».

ҲИЙЛАГАРЛИК айн. **ҳийлакорлик**. Эшонман, деб мени нодон билмагин, Ҳийлагарлик қилиб, бекор ўлмагин. «Ёдгор».

ҲИЙЛАКОР [a. + ф. حيله كار – ҳийла қилувчи, ҳийла ишлатувчи] Ҳийла ишлатишга уста, ҳийла билан кўп шуғулланувчи (шахс). Ёлғончи, ҳийлакор бой – Доғули хасис Холвой. Уйғун. Билъакс сиз: ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳмсиз бир жаллод.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳийлакордир – билагиндан тутмасин, Жодугардир – сени жоду қилмасин. «Ойсулув».

ҲИЙЛАКОРЛИК Ҳийлакор бўлиш, ҳийлакорга хос иш, хатти-ҳаракат. [Ашур] Ҳийлакорликда Шерназарбойдан ҳам ўтар эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИЙЛАКОРОНА [a. + ф. حيله كارانه – айёрларча, маккорона] *рвш*. Ҳийлакорларга хос равишда, маккорона. Мирсодиқ сакраб чорпояга чиқди-да, Жанишнинг елкасидан ушлаб, ўнглашиб ўтирди ва ҳийлакорона илжайиб суриштира бошлади. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲИЙЛАЛИ Ҳийла ишлатилган, алдаш учун қилинган, ҳийла ишлатадиган.

ҲИЙЛА-МАКР Ҳийла ва макр, ҳийлагарлик, айёрлик.

ҲИЙЛА-НАЙРАНГ Ҳийла ва найранг, ҳар хил ҳийлалар. Эҳтиёт бўлишим керак. Яна бир ҳийла-найранг тўқиганга ўхшайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲИЙЛАСИЗ Ҳийла ишлатилмайдиган, беҳийла, алдовсиз. Ҳийласиз иш.

ҲИЙЛАЧИ с.т. Ҳийлагар.

ҲИҚМАТ [a. حكمت – билимдонлик, до-нишмандлик; ҳиқматли сўз, мақол; тибби-

ёт илми, шифокорлик] 1 Ақл-заковат, донолик ва унинг ифодаси бўлган, уни акс эттирувчи нарса — гап-сўз, фикр ва ш.к.; донолик белгиси. *Оз емак — тани соғлиқ, Оз демак — ҳикматга боғлиқ.* Мақол. *Нодоннинг кулфати кўп, Дононинг — ҳикмати.* Мақол. ■ *Боболарнинг ҳикмати Ҳаётга ёруғ йўлдир: Отанг боласи бўлма, Одам боласи бўл, дер. Э. Воҳидов. Подшоҳ билан шерга яқин бўлмоқ ҳикматдан эмасдир. «Эртаклар». «Курашмоқ — ўрнак бўлиб яшамоқ демакдир!» — деган эди муаллиминг, файласуфларнинг ҳикматини баён қилиб. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳаракатда баракат — кўп қадим ҳикмат.. М. Шайхзода.*

2 Тагини англаш қийин бўлган, яширин бир маъно, яширин бир сабаб; сир. *Бу ойнада қандай ҳикматни кўрдинг? Жоним болам, сенинг ҳолинг на бўлди? «Баҳром ва Гуландом». Олдинга келган йигит кетолмайдди, сизларда бирор ҳикмат бор экан-да. «Оқ олма, қизил олма». Бектемир генералларни урушнинг бутун ҳикматини биладиган бағоят ҳурматли азиз одамлар деб тушунарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Булбул сайрайди, хўроз қичиради, эшак ҳанграйди, от кишнайди. Буларнинг тирикчилиги шу-да. Бунда нима ҳикмат бор дейсиз? П. Турсун, Ҳикитувчи.*

3 кам қўлл. Фойдали томон; наф, фойда (иш, ҳаракат ҳақида). *Раҳмат Отабекка кулумсираб қаради-да, тоғасига жавоб берди. -Хотин кўпайтириб, улар орасида азобланишнинг нима ҳикмати бўлсин? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўғри, шоликорликда ҳикмат кўп бўлади. Ш. Фуломов, Ташаббус.*

4 Ҳикмати бор нарса, ҳикмат билдирувчи фикр, гап. *Қуриб кетманг! Кўчқор ёғи еб, энди бир ҳикмат кўрсатмоқчимидилар! М. Бобоев, Гўзаллик истаб. Қори, худди фавқулодда бир ҳикмат эшитгандай, оғзини ва кўзларини катта очиб, Тўпанисога қаради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ёш хотин қари эркакни яшартиради, деган гаплар бор; қариганда уйланадиган эркаклар ана шу ҳикматга амал қилар эмиш.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

5 эск. айн. **физика.** -Ҳа, ҳикмат кесакдан аланга чиқаргандек, сиз ҳам китобдан олган билимларингизни турмуш мактабида синовдан ўтказинг, — деди қиз. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

Илми ҳикмат Физика. *Мадраса — диний мактаб. Лекин риёзийет, илми ҳикмат, ҳандаса, кимё деган дарслар ҳам ўтилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

6 Ҳикмат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИКМАТЛИ Ҳикмати бор, ҳикмат ифодали; чуқур мазмунли; сирли. *Ҳикматли гапларга қулоқ солмоқ даркор, Қулоқ солмоқ даркор халқнинг сўзига. А. Орипов, Йиллар армони. Халқона ўткир иборалар, чуқур ҳикматли мақоллар унинг нутқининг жонли, ёрқин безаклари эди. Ойбек, Нур қидириб. Миллатни фақат илм-маърифатгина жаҳолат ботқоғидан олиб чиқади, деган фикр-ни ҳурматлайман. Бунда катта ҳикмат бор.. кўп табарруқ зотлар бу хусусда ҳикматли гаплар айтиб қолдирганлар. К. Яшин, Ҳамза. Ошпаз ер остига ҳикматли ўчоқ ясаб, қуённи пиширишга киришди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

ҲИКМАТОМУЗ [а. + ф. حکمت‌آمیز — ҳикмат ифодали, ҳикматли] Ҳикматли, ҳикматга бой, ҳикмат, панд-насиҳат тарзидаги. *Ҳикоятларнинг ҳар бирида қиссадан ҳисса тарзида ҳикматомуз хулосалар, танбеҳлар мавжуд. Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф алломалари.*

ҲИКОЯ [а. حکاية — гапириб, сўзлаб бериш; қисса; тарих] 1 Кимса, нарса ва у билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларнинг оғзаки тафсилий баёни. *Мулла Фазлидин.. ёш Бобурга Навоий ҳақида жуда кўп ажойиб ҳикоялар айтиб берган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ғойиб энди «студентликнинг олтин даври» ҳақида завқ-шавқ билан ҳикоя бошлади. Ж. Абдуллахонов, Орият. Чол бошлар умрининг ҳикоясини, Бир-бир сўйлаб чиқар бор-барчасини. Ҳ. Олимжон.*

Ҳикоя қилмоқ Баён қилмоқ, сўзлаб бермоқ. *У йўл-йўлақай бирталай латифалар айтди, ўз саргузаштларини ҳикоя қилди. Газетадан.*

2 Эпик турга мансуб кичик ҳажмли жанр; шу жанрда ёзилган асар (сюжет ва композициянинг нисбатан соддалиги, баённинг бир шахс томонидан олиб борилиши билан роман ва повестдан фарқланади; асосан насрий ифодага эга бўлади). *Ҳикоя ёзмоқ. Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикоялари. Ҳикоялар тўплами. ■ Ёзувчиларимиздан Саида Зун-*

нуова, Раҳмат Файзий оила масаласида анчагина ҳикоя ёзишган. «Муштум».

ҲИКОЯНАВИС [а. + ф. *حکايه نويس* — ҳикоя ёзувчи] Ҳикоя ёзувчи. Биринчи ўзбек ҳикоянависи Ойдин ижоди яни ўзбек адабиётининг тараққиётида муҳим ўрин тутади. С. Мамажонов, Ҳаёт куйчиси. Ёш ҳикоянавис У. Умарбековнинг.. «Солиа хола», «Чўлда бир кун» каби ҳикояларида кишининг юксак фазилатларини очиб беришга уриниш сезиладди. «Шарқ юлдузи».

ҲИКОЯНАВИСЛИК Ҳикоя ёзиш иши. Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик.. ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим. С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.

ҲИКОЯТ [а. *حكايت* — сўзлаб бериш; қисса; тарих] **1** эск. айн. **ҳикоя**. Мақолларга, эртакка, ҳикоятларга. Мен умримда жуда кўп қулоқ осибман. М. Шайхзода. *Мирза Баҳром ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган ҳикоятнинг ёзилиш тарихини сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Ҳикоятларнинг ҳар бирида қиссадан ҳисса тарзида ҳикматомуз хулосалар, танбеҳлар мавжуд.* Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф алломалари.

2 Ҳикоят (хотин-қизлар исми).

ҲИКОЯЧИ **1** Ҳикоя қилувчи, эртак ва ҳикояларни сўзлаб берувчи.

2 Ҳикоялар ёзувчи, ҳикоянавис.

ҲИКОЯЧИЛИК Ҳикоячининг машғулоти, ҳикоялар ёзиш иши. Бизда кичик жанрга — ҳикоячиликка етарли диққат қилинмагани менинг иззат-нафсимга тегади. Ф. Фулом, Талант ва маҳорат.

ҲИЛВА **1** Жуссаси ингичкадан келган, хипчабел, нозик. Ҳилвагина, оппоққина экан.. Ҳамиятли қизга ўхшайди. А. Муқимов, Келин.

2 шв. Ялпиз.

ҲИЛВИЛЛАМОҚ с.т. Ҳилвирамоқ.

ҲИЛВИРАМОҚ **1** Заиф, нимжон ҳолга келмоқ, заифлашмоқ. Бу жанговар воқеаларни эслар экан, кампирнинг ҳилвираган озғин танасида гўё ёшлик қони бирдан жўш урандай бўлди. С. Анорбоев, Дўстлар. - *Йиғламанг, буви, худонинг иродаси, — деди Фуломжон, бундай гаплар онасининг ҳилвираган қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз устоднинг салқиган қовоқларига.. ҳилвираган бармоқ-*

ларига разм солди. Унинг бармоқлари билинар-билимас титрарди. С. Сиёев, Аваз.

2 Эскириб, ночор ҳолга келмоқ, футури кетмоқ; тўзмоқ. *Ҳадемай дарчада Утар бобонинг ҳилвираган сариқ тўни кўринди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Эскириб, қирралари ҳилвираб кетган дафтарнинг муқовасига чиройли ҳарфлар билан «Холида» деб ёзилган эди.* У. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сирин.

3 с.т. Ҳилпирамоқ. Ҳа, атласларни кийиб олиб, Ҳилвираб келасиз-а бизга. «Кўшиқлар».

ҲИЛЛА **1** с.т. Ҳийла. Ургани йўқ моли билан тиллани, Бир аёл юрдирди макру ҳиллани. «Эрали ва Шерали».

ҲИЛЛА **II** [а. *حله* — сарпо, либос, кийим-бош] айн. **хулла**. Рўмолим бор ҳилладан, *Ғижимлари тилладан.* «Оқ олма, қизил олма».

ҲИЛОЛ [а. *هلال* — янги ой] **1** кт. Янги чиққан ой. Кўкка боқса, Зухро юлдуз қолар экан лол, Ҳасад қилар экан унинг қошига ҳилол. Т. Тўла. *Бу тун осмон ҳам нотинч. Нозик ҳилол бедор кеза-кеза, булутлар қаърига кетмоқда.* Газетадан.

2 Ҳилол (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИЛПИЛЛАМОҚ айн. **ҳилпирамоқ**. Ошхонанинг тўрида *ҳилпиллаб турган байроққа кўзимиз тушиди, бу — ёшларнинг ғолиблик нишони экан.* М. Жўра, Куёшдан нур эмганлар. *Қирғоқдаги ҳаворанг чодир аста ҳилпиллайди.* Газетадан.

ҲИЛПИРАМОҚ Силкиниб, тебраниб елпингансимон ҳаракатланмоқ; ҳилп-ҳилп қилмоқ (баъзи енгил, майин нарсалар ҳақида). Ҳамма деразалар ланг очик. Енгил шабададан дарпардалар ҳилпирайди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Унинг кичик, тиниқ зангори кўзларига тикилди, толалари шамолда ҳилпираган майин, олтин сочларини силади.* Ойбек, Куёш қораймас. *Қузатувчилар қўлида рўмолчалар ҳилпирайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲИЛПИРАТМОҚ Ҳилпирамоқ фл. орт. н. Юлдуз кўк шойи кўйлакчасини *ҳилпиратиб, айвонга югуртилади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *У ўгирилиб қараса, бир варақ қоғозни қўлда ҳилпиратиб, Зокир келяпти.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲИЛП-ҲИЛП: ҳилп-ҳилп қилмоқ Ҳилпирамоқ.

ХИЛ-ХИЛ: хил-хил пишмоқ Етилиб, юмшаб пишмоқ. *Хил-хил пишган шафтоли. Гўшт хил-хил пишди.* ■ *Хил-хил пишган юмшоқ кабобни пиёз қўшиб ея бошлади. Ойбек, Улуғ йўл. Чанқаб кетган Ҳайдар қовунни эгарга уриб, иккига бўлди-ю, шошганича хил-хил пишган босволдининг сувини шимирди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

ХИМ айн. **ҳимм.** *Ваъда.. Ҳим. Нодон. Хўжайин деган хизматкорни қизиқтириш учун ваъда қилаверади-да.. Ойбек, Танланган асарлар. -Келинойимга ўша совғадан насиба олиб келган эдим. -Ҳим.. - деди Бўтабой ўнғайсизланиб, — шунақами.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ХИМАРМОҚ 1 Эшиб ёки бураб йиғиш-тирмоқ, қайтармоқ; шимармоқ. *Абулзиё қўлтиғидан оғир шоҳи халтача чиқарди-да, халта оғзини ҳимариб, Маждиддин[нинг] олдига шарақлатиб қўйди. Ойбек, Навоий. Султонов кўзларини очиб, шимининг почасини аста ҳимариб, кўтара бошлади. М. Мансуров, Ёмби.*

2 Эшиб, бураб пишитмоқ. *Кампир қўлидаги нахтани ҳимариб, қорачироққа пиллик тайёрлади. «Эртақлар». У ин учини тишлаб узиб, бармоқлари билан ҳимариб, дурни ипга тизаркан, гапини лоқайд давом эттирди. Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно.*

3 Тўғрилаш, тартибга солиш ёки шунчаки эрмак тарзида бармоқлари орасида олиб бурамоқ, ўйнамоқ. *Тансиқ ҳаворанг рўмолчасининг учини ҳимариб, унинг ишидан кўз узмаганини пайқади. Ойбек, О.в. шабадалар. Лабини ялаб, соқолининг учини ҳимарганича, бир нафас индаёлмайд қолди. С. Зуннунова, Олов. Рассом дастурхон поугини ҳимарганча, Тоғанинг тоmidан кўз узмай ўтирар эди. Қ. Кенжа, Нотаниш гул.*

ХИММ унд.с. **1** Таажжуб, шубҳа, ишонмаслик, кесатиш, пичинг кабиларни билдиради. *-Сен аввал секин даромад қилсанг, яхши бўлар эди. -Ҳимм.. — деди Сорахон лабини буриб. А. Қаҳҳор, Сароб. -Ҳимм, — деди маҳдум, — қишлоғингизда оқсоқол йўқми? А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

2 Бир фикр билдиришда қийналишни, иккиланишни, тутилишни билдиради. *[Бақоев:] Турган гапки, Чеховнинг ижоди бошдан-оёқ, бутун моҳияти билан илк буржуазия реализми, яъни.. ҳимм. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.*

3 Бирор нарсани тушуниб етганликни, ундан қаноат ҳосил қилганликни, мамнун бўлганликни ифодалайди. *Мен касалнинг бошланиш жараёнини узоқ ҳикоя қила бошладим. У ора-чорада «ҳимм, яхши-яхши, ҳимм, безарар, ўтиб кетади», дея қўярди. Н. Аминов, Қалтис хато.*

ҲИММАТ [а. همت — ғайрат-шижоат, жўшқинлик; ҳаракат, ҳафсала, кунт; югур-югур, ташвиш] Одамгарчилик, мурувват юзасидан қилинадиган яхшилиқ, яхши иш, ёрдам; инсондаги шундай ишга бўлган туйғу, хислат, фазилат. *Элга хизмат — олий ҳиммат, дейди халқимиз. ■ Халқимизнинг бағри кенг, ҳиммати зўр. Ота-онасиз болаларни ўз бағрига олди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Уста миришкорлар билан қўлни қўлга бериб, далаларда жавлон ураётган шахарликлар ва студентлар ҳимматига балли. Газетадан. Элинг ғайратига ҳам, ҳимматига ҳам балли! Худди шу буйруқни кутиб тургандай, бирварақайига ишга ёпишиб кетди. Ойдин, Фарҳодлар. Кори хайр иши давлатга қарамайди, оғайни.. ҳимматга қарайди, ҳимматга. «Муштум».*

Ҳиммат камарини боғламоқ қ. камар 1.

ҲИММАТЛИ Ўзгалар манфаати йўлида ёрдамини, иш-меҳнатини аямайдиган, ҳиммати зўр. *Ҳимматли киши. ■ [Йўлчи] Пул берган ўртоқларини қучоқлаб ўнгиси келди, улар шу топда дунёда энг ҳимматли, энг қадрдон, энг меҳрибон одамлар бўлиб туюлди. Ойбек, Танланган асарлар. Қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводининг ҳимматли ёшлари.. агрегатлар ишлаб чиқаришни ҳозирнинг ўзидаёқ қизитиб юборишган. Газетадан.*

ҲИММАТСИЗ Бировга ёрдам қилмайдиган, ҳиммати йўқ. *-Ҳа, уялдим, лекин сени алдаганимдан эмас, ҳимматсиз ва қизғанчиқ одамдан ёрдам сўраганимдан уялдим, — дейди чол. «Эртақлар».*

ҲИМО 1 кам қўлл. Бирор иш-ҳаракатни бажаришда кимсага бериладиган жисмоний ёрдам; кўмак. *Турсунбой қанорни кўтаришиб, машинасининг тумшугига олишди. Сўнгра ҳимо билан Алижоннинг орқасига қўйди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Сени минган йигит кирар савашга. Авлиёча ҳимо бердинг йўлдошга, Ун тўрт сафар дучор бўлдинг Бектошга, Шу арабининг додин берган бевдовсан. «Хушкелди».*

ҲИМО II с.т. Имо. *Манови паканагина одам бир ҳимо билан ўзини хурмат ва қадр-қийматнинг энг баланд поғонасига кўтариб қўйишига имони комил!* А. Дилмурод, Фано дастадаги қуш.

ҲИМОЯ [а. *حمايه* — кимсанинг ҳомийлигида бўлиш; мудофаа, тўсиқ, гов; ҳомийлик] **1** Ҳаёт, иш-фаолиятда бўладиган ёрдам, қўллаб-қўлтиқлаш; ҳомийлик, паноҳ. *Подшоҳ ҳазратлари мени сизнинг ҳимоянгизга топширган эдилар!* Агар босқинчиларни топиб жазо бермасангиз, мен подшоҳ ҳазратларининг ҳузурларига паноҳ истаб кетишга мажбурмен! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *У ҳазратнинг укалари Бойсунқур мирзо отамларни ва устоз Қавомни ўз ҳимояларига олганлар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У Бобурнинг отаси ўрнига ҳукмдор бўлганини эшитиб, ундан ҳимоя сўраш ниятида аркка борган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Хавф-хатар, ҳужум кабилардан сақлаш, қўриқлаш иши; муҳофаза, мудофаа. *Ҳар куни бирор уйдан кимдир хайрлашгани кирарди. Қишлоқнинг сара йигитлари армияга — Ватан ҳимоясига кетдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳимояда ётган одамларга тунги ҳужум ва шовқин-сурон оғир таъсир қилишини Шайбонийхон яхши билар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Умуман, бирор хавфли, зарарли нарса-ҳодисадан сақлаш, сақланиш иши. *Реактор сув қатлами, темир ҳалқа ва бетон девордан ташкил топган кучли ҳимоя востаси билан ўралган.* «Фан ва турмуш». *Механизатор кабинадан тушиб, ҳимоя тўсиқларини яна бир қарра текишириб кўрдида, рулга ўтирди.* Газетадан.

4 спорт. Футбол, волейбол каби ўйинларда команданинг рақиб томон ҳужумини қайтариш вазифасини бажарувчи қисми. *Бу ўйин команданинг ҳимоясида етарли муаммолар борлигини кўрсатди.* ■ *Бундай команда билан ҳимояда туриб ўйнаш ҳазилми? Бирор хатога йўл қўйдинг — балога қолсан.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

5 ҳуқ. Судланувчи тарафини олиб қилинадиган хатти-ҳаракат, айтиладиган фикр-мулоҳаза; оқловчи томон.

6 Илмий кенгаш ёки махсус комиссия муҳокамасига тақдим этилган ишда (диссертация, лойиҳа ва ш.к. да) олға сурилган қарашлар, фикр-мулоҳазаларнинг эътироф

этилиши ва тегишли илмий даража ёки унвонни олишга ҳаракат қилиш иши. *Лойиҳани ҳимояга қўймоқ.* ■ *Пошиша холанинг кўнгли жойига тушди. Куёвининг кандидатлик ҳимояси куни олдинги қаторда савлат тўжиб ўтирди.* Д. Нурий, Осмон устун.

Ҳимоя қилмоқ **1)** ҳимоясига олмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ҳомийлик қилмоқ. *Подшолик ҳамма вақт юртнинг обрўли одамларини ҳимоя қилади.* Чўлпон, Кеча ва кундуз; **2)** хавф-хатар, ҳужум кабилардан қўриқламоқ. *Ватанни ҳимоя қилмоқ.* ■ *Юртни босқинчидан ҳимоя қилиш — ҳамманинг иши!* Мирмуҳсин, Меъмор; **3)** хавфли, зарарли нарса таъсирдан сақламоқ. *Асални мунтазам истеъмол қилиб туриш кишини кўп касалликлардан ҳимоя қилади, юқумли касалликлардан асрайди.* М. Тўйчиев, Асаларичилик; **4)** ҳимоя ишини бажармоқ, ҳимояда ўйнамоқ; ҳимояламоқ, ҳимояланмоқ. *Боксчимиз ҳужум билан бирга ҳимоя қилишни ҳам эздан чиқармайди;* **5)** судланувчи, айбланувчи тарафидан иш юритмоқ; **6)** диссертация, лойиҳа ва ш.к. нинг ҳимоясини ўтказмоқ. *Докторлик диссертациясини ҳимоя қилмоқ.*

ҲИМОЯСИЗ Ўзини ҳимоя қила олмайдиган ёки биров ҳимоя қилмайдиган, ҳимояси (ҳимоячиси) йўқ; қўриқланмайдиган. *Бойвачча ҳимоясиз Қудратнинг юз-кўзига, бурнига мушт ёғдира бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қумда, биздек ҳимоясиз одамлар орқасида юриши жуда таажжуб.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲИМОЯТ [а. *حمايت* — кимсанинг ҳомийлигида бўлиш; мудофаа; паноҳ; ҳомийлик] эск. кт. айн. **ҲИМОЯ** **1.** *Бугун маликанинг меҳри тушган, унинг ҳимоятидаги Оққиз бўлғуси куёви билан куч синашарди.* М. Маҳмудов, Мангу қуй излаб. *Бир хил ота-оналар касаллик ё қариллик натижасида болаларининг моддий ҳимоятларига муҳтож бўлсалар, бошқалар бунга эҳтиёж сезмайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳимоят қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) айн. **ҳимоя қилмоқ** **1** қ. **ҳимоя.** *Агар қилмади эл ҳимоят санга, Ўзингдан керакдир шикоят санга.* Алишер Навоий. *Ўз фарзандларига ҳимоят кўрсатишни билмаган тошбағир падар олдида бора-бора фарзанд ҳам юрак олдириб қўйиши, ундан совиб кетиши мумкин.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲИМОЯТЛИ Қўллаб-қувватлайдиган, ҳомий бўлувчи; ҳимоячиси бор, кимнингдир паноҳида бўлган. *Яхши кунларимда салтанатли онам, Ёмон кунларимда ҳимоятли онам.* «Оқ олма, қизил олма». *Оқ сут берган оналари Рози бўлсин, ёр-ёр. Ҳимоятли(к) оналари Қози бўлсин, ёр-ёр.* «Кўшиқлар». - *Гапингизга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни канда қилмайдиган муслмон бир косибнинг қизи экансиз, — деди Ойша ялачи Латифахонга.* *Ф. Фулом, Шум бола.*

ҲИМОЯЧИ 1 Қўллаб-қувватловчи, ёрдам берувчи; ҳомий. *Отахўжа аканинг гапида жон борлигини тушуниб, корандалар жим ўтирар, энди уларнинг ҳимоячиси борлиги далда берарди.* *С. Юнусов, Кутилмаган хази-на. Дарҳақиқат, ҳимоячи акалари туфайли унинг дўстиси доимо қайтоқи.* «Муштум».

2 Хужум, босқин ва ш.к. дан қўриқловчи, ҳимоя қилувчи. *Ватан ҳимоячилари.* ■ *Самарқанддан қайтган чопар Бобурнинг ҳаёт билан ўлим орасида беҳуш бўлиб ётганини айтиб бергандан кейин, қалъа ҳимоячиларининг бир қисми фитначилар томонга қочиб ўтиб кетди.* *П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Армия ҳарбий советининг.. мурожати, айниқса, кичик ер ҳимоячиларининг кучиса куч, ғайратиса ғайрат қўшди.* *Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

3 ҳқ. Судда айбланувчининг манфаатини ёқловчи, уни ҳимоя қилувчи. *Жамоат ҳимоячиси.* ■ *Тергов, суриштирув органлари томонидан олиб борилган тақдирда, ҳимоячининг ишда иштирок этиши ман этилади.* Газетадан.

4 *спрт.* Команданинг ҳимоя қисмида ўйновчи. *Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, копток тепишарди.. Икки томоннинг дарвозабони, ҳужумчию ҳимоячилари бор.* *Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Бу ўйинда ҳамшаҳарларимиз таркибида ҳимоячи Николай Маслов биринчи марта ўйинга тушди.* Газетадан.

5 Диссертация, лойиҳа ва ш.к. ни ҳимоя қилувчи, ёқловчи. *Ҳимоячи ўз қарашларини ишонарли далиллар билан асослаб, саволларга тўлиқ ва аниқ жавоб берди.* Газетадан.

ҲИНГИЛЛАМОҚ с.т. Ҳирингламоқ. - *Сизга ўша қурилишингиздаги ҳингиллаган қизлар бўлса. Бўлмаса, нега кунда ишдан кеч қайтасиз? — деди Ойниса Йигиталига.* *С. Ка-*

роматов, Бир томчи қон. [Икки синфдош] Ҳингиллаб кулишар, катталардек қўлларини ҳаракатга солиб гаплашишар ва яна кулиб қўйишарди. *Мирмуҳсин, Умид.*

ҲИНГИЛЛАШМОҚ Ҳингилламоқ фл. бирг. н. *Обиджон жуда кўпол ва беадаб бир топишмоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади, болаларга қўшилиб ҳингиллашган Нурига пичинг қилди.* *Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲИНГИР-ҲИНГИР айн. Ҳиринг-ҳиринг. *Ашир мастликдан юмилаётган кўзини йилтиратиби, ҳингир-ҳингир кула бошлади.* *С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲИНД 1 Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳолининг номи. *Ҳинд халқи (қ. Ҳиндлар).*

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Ҳинд чойи. Ҳинд аёли.* ■ *Мавсума қизлигида ҳар замонда бир — ҳинд фильмлари қўйилаётганда борарди кинога.* *А. Ибодинов, Бир томчи ёш.*

ҲИНДИ(Й) Ҳинд халқига мансуб шахс. *Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб қайтариқ қилдирасан.* *А. Қодирий, Ўтган кунлар. Палата эшиги олдида бизни ҳиндига ўхшаган қопқора, катта-катта кўзлари ёниб турган бир йигит.. камоли эҳтиром билан кутиб олди.* *А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

ҲИНДЛАР Миллатидан, динидан ва тоифасидан қатъи назар, Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли.

ҲИНДУЛАР қ. индейслар.

ҲИНДЧА с.т. Ҳинд халқи томонидан ишланган, яратилган. *Клубда ҳиндча кино кетаётган экан.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ҲИРИНГЛАМОҚ «Ҳиринг-ҳиринг» овоз чиқармоқ, шундай товуш чиқариб кулмоқ. *У. бир четда ҳиринглаб турган букри йигитга юзланди.* *С. Сиёев, Еруғлик. Аҳмад ҳам жилмайди. У бемаъни қаҳқаҳани, мунофиқона ҳиринглашларни ёмон кўрарди.* *Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Жамол кумуш тишларини кўрсатиб, ҳиринглаб кулди.* *Э. Усмонов, Ёлқин. Қўзибой қошини чимириб, ниманидир ўзича чамалаб турди-да, сўнг бирдан ҳиринглаб кулиб юборди.* *Ҳ. Назир, Сўнамас чақмоқлар.*

ҲИРИНГ-ҲИРИНГ тақл.с. Паст овозли кулги товушини билдиради. - *Гап-сўзда*

хам бир маъни бўлиши керак, — деди Гулшан, бўшдан-бўшга ҳиринг-ҳиринг; бундан кўра тинч ухлаган яхши. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Низомиддинов орқасидан эргашиб келаётган Турсунбой отага нималардир деб тушунтирар, ҳадеб ҳиринг-ҳиринг кулар эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бу.. мастона довдирашлар, бу беҳаё ҳиринг-ҳиринглар жонингга тегмадими? С. Сиеёв, Ёруғлик.

ҲИРОВУЛ [муф.] тар. Қўшиннинг олдинги сафи, авангард, илғор. Қўшин ичида энг иш кўрган.. баҳодирларни саралаб, ҳировул тузиб.. Арғунбекка топширди. Ойбек, Навоий.

ҲИРС [а. حرص — бирор нарсага қаттиқ берилиш, интилиш; тама, очкўзлик] 1 Етишиш, эришишга бўлган кучли интилиш, истак, майл. Мол-дунё тўплашга бўлган ҳирс. ■ Мерос олиш ҳирси билан ота-онангининг ўлимини асло истамагин. «Қобуснома».

Ҳирс қўймоқ Бирор нарсага ўта берилмоқ, ружу қилмоқ, кетидан қувмоқ. Пулга ҳирс қўймоқ. ■ Сарви холанинг ҳам суяги меҳнатда қотди. Аммо у мол-дунёга сира ҳирс қўймади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Отасининг феълени билган Таманно биринчи кундан бери ичкиликка ҳирс қўйган эрини туртиб уйғотди: -Туринг-э, уят бўлиб кетди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 салб. Жинсий ҳиссиёт, шундай ҳиссиётли майл. ..кўзлари сузук, лағча чўққа айланган қалби бетўхтов урар, шу чўғ туфайли аланга олаётган ҳирсни босишга қурби етмасди ҳатто. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. ..ўзига қайноқ ҳирс билан ёпишишини ҳам доимо истарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲИРСИЙ [а. حرصى — ҳирс, майл, очкўзликка оид] кам қўлл. Ҳирсга оид. Бунӣ [бу гапни] Аъзам ўзича тушунди: қиз унинг ҳирсий ниятини тушунди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҲИРСЛИ 1 Ҳирс қўйган; берилган. Мол-дунё орттиришга ҳирсли одам.

2 Жинсий ҳиссиётли, шундай ҳиссиёт акс этувчи (қ. **ҳирс 2**). Ортиқнинг ҳирсли кўзлари бунӣ ҳам авради. Ўзига қараб кўз уриштирмаса тура олмайдиган қилиб қўйди. Шуҳрат, Сайланма.

ҲИС(С) [а. حس — сезги, туйғу; идрок] 1 Ташқи таъсирни қабул қилиш қобилияти ва шу таъсирдан юзага келадиган ҳолат;

сезги, туйғу. *Ҳаёлим саҳрода кезади уйғоқ, Ҳиссимни тортганди поёнсиз қирғоқ.* Файрабий. *Бу қўшиқлар қизда ўзи ҳам нима эканини билмайдиган ҳислар уйғотар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сен чал бугун ялли ҳаёт куйини, Бутун сезги, ҳиссим билан тинглайин.* Файрабий. *Низомжон хатни кўрди-ю, қувончли, аламли, билиб бўлмайдиган бир ҳис вужудини қамраб олди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ҳис қилмоқ (ёки **этмоқ**) 1) ҳис, сезги қобилияти билан нарса, ҳаракат-ҳолат ва ш.к. ни билмоқ, илғамоқ; сезмоқ. *Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилар.. юраги ҳаяжондан гупиллаб урар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Мулла Фазлиддин ўз юзида Хонзода бегимнинг нафасини ҳис қилди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. *Манглайида совуқлик ҳис этиб, Кумуш кўзини очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шербек.. Нигорага қаттиқ боғланиб қолганини ҳис этди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бирор ҳолатда билмоқ; сезмоқ, туймоқ. *Ўзини енгил ҳис қилмоқ (этмоқ).* ■ *Адиба шу бир уй меҳмон орасида ҳам ўзини ёлғиздек ҳис қилди.* Газетадан. *Бу магазинда у ўзини ўз уйидадек ҳис этишини яна бир марта кўрсатиб қўйгиси келди.* Ф. Мусажонов, Нозик масала.

2 Киши руҳияти, қалбидаги бирор нарсани акс эттирувчи, у билан боғлиқ сезги, туйғу. *Севди деб атаган бу ҳислар баҳор ёмғиридек шарр этиб ўтиб кетмасмикан?* Мирмуҳсин, Умид. *Ёшликда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Қандай ҳислар, қандай фикрлар Қиз қалбини забт этиб олди? Уйғун. Унинг қарашида таҳлика, саросима ёки «ажаб бўлибди!» деган бир маъно, бир ҳис йўқ эди.* Ойбек, Навоий.

ҲИСЛАМОҚ кам қўлл. айн. **ҳис қилмоқ 2**. қ. **ҳис 1**. «Мен сеники», дея киргандай У ўзини хўжа ҳислайди. Ҳ. Олимжон.

ҲИСЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилиятига эга; сезгир; хушёр.

ҲИСОБ [а. حساب — ҳисоблаш, ҳисоблаб, санаб чиқиш; санок; ҳисоб-китоб; якун чиқариш, ҳисобот] 1 Сон, миқдорни белгилаш учун рақамлаб аташ; санок, санаш. *Оғзаки ҳисоб. Ҳисобда янглишмоқ.* ■ *Ясовулбоши ҳисобидан янглишмай, ўлим кал-*

тагини санайди. С. Сиёев, Ёруғлик. Қирмоқ-даман фашист ўғрини, Ҳисобимда ҳозир юз ўттиз. Р. Бобожон. Сенинг ҳисобинга тўғри келадими? Агар олган ҳисобимиз тўғри чиқса, бу гал унинг [Отабекнинг] Марғилонга қуруқ қатнаб юришининг еттинчи қайтаси эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳисобда бўлгани; миқдор, саноқ. Ҳашарда қатнашаётганларнинг ҳисоби. Фермадаги кўйларнинг ҳисоби. Оларда ҳисоби — тўққиз, Берарда саноғи — ўттиз. Мақол. ■ Рус шаҳарларига бориб савдо қилувчилар Туркистонда жуда оз ҳисобда бўлиб.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўрта ҳисобда Ўртача ҳисоб билан айтганда. Жамоа ўрта ҳисобда йигирма беш центнердан ҳосил олади. Ҳисобга олмоқ 1) ҳисобини, миқдорини белгиламоқ. Мажлис қатнашчиларини ҳисобга олдим; 2) ҳисобдагилар қаторига киритмоқ, ҳисобга кўшмоқ; ҳисобламоқ. Ака-ука Ҳасанбек, Ҳусанбек, томда ишлаётган гуржи ва настдаги икки йигитни ҳисобга олмаганда, қурилишда одам йўқ эди. Мирмуҳсин, Меъмор; 3) эътиборда тутмоқ, эътиборга олмоқ. Самарқанд ҳокими этиб тайинланган амирзоданинг ғоятда ёш эканини ҳисобга олиб.. шоҳ Малик Тархонни унга маслаҳатгўй ва ҳимоячи этиб тайинлади. Мирмуҳсин, Меъмор. ..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан «қарзи» борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди. Ў. Ҳошимов; Қалбингга кулоқ сол. Ҳисоби йўқ Сон-саногини белгилаб бўлмайдиган (белгилаш қийин) миқдорда, жуда ҳам кўп; беҳисоб, ҳисобсиз. Хизмат қилар ҳисоби йўқ сипойи.. «Баҳром ва Гуландом». ..бир томондан кириб келаётганларнинг ҳисоби йўқ. К. Яшин, Ҳамза. Ҳисобига етмоқ (асосан, бўлишсиз шаклда) Сон-миқдорини белгиламоқ. Қишлоқ қулбаларининг чети кўринмас, ҳовлиларнинг ҳисобига этиб бўлмасди. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 Кимса ёки нарсаларнинг мавжудлигини, миқдорини белгилаш рўйхатидаги, унда қайд этилувчи мажмуи; қайд этилувчилар (этилганлар), борлар гуруҳи, қатори. Инвентарь ҳисоби. Ҳисобга киритмоқ. Ҳисобдан чиқарилмоқ. ■ Ҳали бу ҳисобга фуқародан ўлдирилган бечоралар кирмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Боягиси ун битта-миди? Мана шу сўнгисини ҳисобга ёзинг.. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Ҳисоб дафтари 1) шахс, нарса ёки сон-миқдор қатори қайд этилувчи дафтар. У тирмашиб, хирмонга чиқа бошлади.. тарози ёнида турган Талъат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чошиб келди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; 2) сарф-харажат, тушум ва ш.к. лар қайд этилган дафтар. -Ҳай, майли.. менда одамгарчилик бор, — дейди-да, ҳисоб дафтари билан чўтти олади. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 айн. ҳисоб-китоб 5. У [Отабек] ўзининг душманларини ўлдириш учунгина Марғилонга қатнаб юрган экан, ҳисобини тугатди-да, бедарак кетди-қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳисоб қилмоқ айн. ҳисоб-китоб қилмоқ қ. Ҳисоб-китоб 1. У савдогарни ўз ҳузурингизга олиб келиб, ҳисобни ўзингиз қилганингиз хуброқдир. «Бўтақўз».

5 Ўзаро келишув, битимга кўра олинадиган улуш, ҳақ. Марғилондан арава миниб келувчи ёлланган киши бўлиб, Тошкентга келишининг эртаси куни ҳисобини олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 (асосан эғалик, ж.к. ва ч.к. қўшимчалари билан) Кимса, жамоа ва б. тасарруфида, унинг ихтиёрида бўлган нарса, моддий бойлик, озиқ-овқат, пул ва ш.к. Гапнинг қисқаси, ўза халқлар ҳисобида яшади. С. Кароматов, Олтин қум. Энди командировкага ҳам ўз ҳисобингиздан бориб келасизми? С. Нуров, Нарвон.

7 Кўпчиликка ёки кимсага қилинган, бўлган ишлар ҳақида берилдиган маълумот. Кейин қўли билан пешонасини сиқдида, ҳисоб беришга бошлади.. қалтираган кўллари билан чўт қоқди. Ойбек, Танланган асарлар. Отни бир оз совитдим, беда солдим, — Қобил, биров ундан: «Нима қилиб юрибсан?» деб сўраётгандай, ҳисоб берди. Ҳ. Фулом, Машғал. Меҳмонхоналардан бирида Мирзақаримбой ўз гумаштасардан ҳисоб олар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

8 кам қўлл. айн. ҳисобот. Раҳбарнинг ярим йиллик ҳисоби. ■ Менинг икки оёғимни бир этикка тиқиб, ҳисобимни кўйишлари мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

9 эск. айн. арифметика. Янги мактаблар очиб, Қуръони карим ва бошқа диний дарслар билан бирга, жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик. Ой-

бек, Танланган асарлар. *Иккинчи дарсда Зоҳидов деган ёшгина.. бир йигит ҳисобдан дарс берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

10 махс. Ҳисоблаш, ҳисоблаб чиқиш натижаси. *Баъзан у узундан-узоқ хандасавий ҳисобларни қоғозга ёзиб қолар, яна ўйчанлик билан қамиш қалам орқасини ғажий бошларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

11 Бирор нарса учун тўланадиган пул суммаси қайд этилган ҳужжат. *Ҳар бир студент-қурилиш отрядида иқтисод ва ҳамкорлик шахсий ҳисоблари очилган.* Газетадан.

12 бух. Бирор муассаса, ташкилот ва ш.к. да бухгалтерия иш-муомаласини олиб бориш (юритиш) учун хизмат қилувчи молиявий операция, шунингдек, ҳужжатлар.

13 Спорт ўйинида томонлар очкосини белгиловчи рақамлар (рақамларда ифодаланувчи сонлар) нисбати. *Ўйинда ҳисоб тенглашиди — 2:2. Бу гал 5:2 ҳисоби билан меҳмонлар ғалаба қилишди.*

Ҳисобни очмоқ Ўйинда биринчи бўлиб 1 рақами билан қайд этилувчи амални бажармоқ. Мас., биринчи тўпни киритмоқ. *Ўйиннинг ўттиз тўққизинчи минутида Боқи ҳисобни очган эди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

14 Гап охирида (кесим таркибида) «деса бўлгудек», «деярли» маъносини билдиради. *Газ қуриладиган саккизта насоснинг ҳаммаси монтаж қилиб бўлинди ҳисоб.* Газетадан. *На хотин, на бола-чақа.* Лунёдан тоқ ўтдик ҳисоб. Ойбек, Танланган асарлар. *Элчиев Рўзиев билан унчалик яқин эмас, ошқатиқ бўлган жойи ҳам йўқ ҳисоб.* Э. Аъзам, Жавоб.

15 Бирор иш, хатти-ҳаракатнинг қанотланарлигини, ўрнига ўтишини билдиради. *Оёғингизга қўй сўйсак арзийди, Юсуфжон ака.* Бу ҳисоб эмас, ҳовлига борамиз.. К. Яшин, Ҳамза.

16 с.т. Илож, чора; имконият. *Дарёдан ўтишининг ҳисоби борми? ■ Қайтай десам — қувади, ўтиб кетишининг сира ҳисоби йўқ..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Дардим ичимда. Бир олдингизга бориб, юрасимни ёзиб келаман дейман, сира ҳисобини қилолмайман.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

17 фольк. Нима қилиш, иш-фаолият режаси, иш олиб бориш йўли. *Бу сўзни қиз*

эшитиб, ақлини йитириб, ҳисобини йитириб, шошиб қолди. «Муродхон».

18 (3-ш. эгалик ва ж.к. шаклида — ҳисобиға) кўм. *взф.* Асос, сабаб, қарашлилик каби муносабатларни ифодалайди; эвазига, учун, туфайли. *Катта меҳнат ҳисобиға шундай натижаларга эришилди. ■ Бу йил узумдан биринчи мартаба давлат ҳисобиға ҳосил йиғиб олинди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Оғир минутларда биз фақат солдатларимизнинг мардлиги ва қатъийлиги ҳисобиға душманни тутиб турардик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Бир ҳисобда Бошқа томондан олиб қараганда; бир жиҳатдан. *Бир ҳисобда, айтмаганимиз дуруст бўлди. ■ Бир ҳисобда, дадамнинг ухлаб қолгани менга яхши бўлди.* «Победа»да бир ўзим маза қилиб кетаман.. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҲИСОБДА *айн.* **ҳисобли 1.** *Ҳозир тракторларнинг ҳар бир минути ҳисобда.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Сув ноёб, унинг ҳар томчиси ҳисобда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲИСОБДОН [а. + ф. حسابدان — ҳисобни (яхши) билувчи; аниқ, пухта ишловчи] *эск. кам қўл.* Ҳисобида адашмайдиган, ҳисобини яхши биладиган, тўғри ҳисоб юриладиган. *Ҳисобни ёлғиз бойлар биладилар деманг, — деди гапга қўшилмай.. ўтирган соқоли қирқиқ бир йигит, — ёлланиб ишловчилар ҳам ҳисобдон бўлган.* С. Айний, Қуллар. *Соат кундуз бирдан кечиксак, овқатимиз даладан қайтиб келади. Одамлар жуда ҳисобдон бўлиб қолган, ҳар бир дақиқасини ҳисоблаб юради.* И. Раҳим, Ҳилола. *Уни қилни қирқ ёрадиган ҳисобдон, деб таърифлашади.* М. Назаров, Жўш лочини.

ҲИСОБДОР [а. + ф. حسابدار — ҳисобга эга; ҳисоб берувчи; ҳисобчи; бухгалтер] *эск.* Ўз ишлари ҳақида бирор кимса ёки ташкилотга ҳисобот бериб турадиган. *Ҳисобдор шахс.*

ҲИСОБ-КИТОБ 1 Бажарилган иш, хизмат учун қилинган сарф-харажат ва тўланадиган ҳақнинг ҳисоби. *..шу кунгача баъзиларнинг ҳақиға хиёнат қилинди.* Ҳисоб-китобда улар ўз ҳақларини талаб этадилар. Мирмуҳсин, Меъмор. *Шартномани бажардик, хўжайин, энди ҳисоб-китоб.. — деди секингина.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қутбинисо бойнинг ҳисоб-китобини тинглаб..*

ниҳоят, беш қадоқча хашаки ўрик ундириб қайтади. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳисоб-китоб қилмоқ Шундай ҳисобни амалга оширмақ, ҳисобламақ. Қиз машинадан тушиб, шофер билан ҳисоб-китоб қилаётиб, кулиб қўйди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Қараса, кабобпаз йиғит: -Ҳисоб-китобни қилинг-у, улфатингиз билан даф бўлинг, — деб турибди. «Гулдаста».

2 Кирим-чиқим, даромад ва харажатлар ҳисобини қилиш; ҳисоблаш. *Мирҳосил дарё бўйидаги брезент чодирда ёлғиз чўт қоқар, ҳисоб-китоб билан машғул эди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Шундай ҳисоб ишларини олиб бориш ва қайд этиш, шунингдек, қайд этилган ҳужжат. *Ҳисоб-китоб ишларидаги чатоқликларни туфайли бухгалтер Маюсуф ишдан бушаб кетди.* «Муштум». *Жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришига сиздай ўқимшли кишилар керак.* Ҳ. Фулом, Машғал.

4 Умуман, бирор нарса ҳақида олиб борилган ишлар ҳисоби, ҳисоб натижалари. *Ҳисоб-китобларга кўра.. бундай чиқиндилар миқдори 1980 йилга бориб йилига 30 миллион тонна, Ўзбекистонда эса Олмалик, Самарқанд ва Қўқондаги ўғит заводлари чиқиндиси саккиз миллион тоннани ташкил этади.* «Фан ва турмуш».

5 кўчма Ўзаро муносабат, уни бир ёқли қилиш. *Рўҳингиз шод бўлсин, қурбон бўлганлар, Келди ёв-ла ҳисоб-китоб онимиз.* В. Зоҳидов, Ҳаётбахш бадият тароналари. *Большевиклар билан ҳисоб-китобни тугатамиз!* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Ҳисоб-китоб қилмоқ 1) бир ёқли қилмоқ, ҳисоблашмоқ. *Душман билан ҳисоб-китоб қиладиган вақт етди;* 2) ишдан бўшамоқ. *Мунира туғуруқхонадалигида Аҳмад ишхонасига бориб, узил-кесил ҳисоб-китоб қилиб келди.* Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат. **Ҳисоб-китобини олмақ айн.** **ҳисоб-китоб қилмоқ** **2.** *Маҳмамовнинг отпускази тугаши билан унга «ҳисоб-китобингни ол», дейиши.* «Муштум».

ҲИСОБЛАМОҚ 1 Санаб, миқдорини аниқламоқ, санамоқ. *Пулни ҳисобламоқ. Минутларни ҳисобламоқ. Бармоқ билан ҳисобламоқ. Экилган кўчатларни ҳисоблаб, яна 20 туп экиш кераклигини айтди.*

2 Номаълум бир миқдорни ҳисоб йўли билан аниқламоқ, ҳисоблаб топмоқ. *Ҳозир бир центнер пахта неча меҳнат кунига*

тушади? Ўрмонжон буни ҳеч қачон ҳисоблаб кўрмаган бўлса керак, жавоб бера олмай илжайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *..ўз имкониятларини ҳисоблаб чиқиб, яна давлатга қўшимча «кумуш тола» етказиб беришга аҳд қилиши.* Газетадан. *..ҳисоблаб қарашса, йиғитчанинг гарданига пирасант [процент] билан роса саккиз юз сўм пул тушибди..* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ҳисобга олмақ, ҳисобланувчи нарсалар қаторига қўшмоқ. *Табиатимни ланж қилган баъзи нуқсонларни ҳисобламасам, мен сафаримдан хурсандман..* «Муштум». *Овқат, кийимни эмас, сувни ҳам ҳисоблайди у қизиталоқ [бой].* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёғга ҳисоблаб, 35 минг 500 сўмга сут сотиб олиб топширганмиз дегин..* «Муштум».

4 Бирор тарзда баҳоламоқ, маълум бир хулоса чиқармоқ; -деб билмоқ, ўйламоқ. *Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. *..шу мактубни олган кунингиздан бошлаб ўзингизни менадан бегона ва никоҳимдан ташқари ҳисобласангиз бўладир..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Операция пайтида хирург энг яқин одамими ҳам бегона ҳисоблайди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Аёлни камситган кимсани одам ҳисобланган.* Газетадан.

5 махс. Номаълум сонни ҳисоблаб чиқармоқ, шу мақсадда ҳисоблаш иши олиб бормоқ. *Бу формулалар шамолнинг тезлигини ҳисоблаш имконини беради.*

ҲИСОБЛАНМОҚ 1 **Ҳисобламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Тарозида тортиш натижаларига қараб, тухумнинг вазни ўрта ҳисобда неча грамм ва неча процент камайганлиги ҳисобланади.* «Ўзбекистон паррандачилиги». *Суиқасдга алоқадор ҳисобланиб, ҳибсга олинганлар ичида машҳур меъмор Нажмиддин Бухорийнинг ўғли Низомиддин ҳам бор эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Боғлама вазифасини бажаради (қ. **боғлама**). *Кислород ҳавонинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.* Газетадан. *Ўтар бобонинг отаси.. ҳам хон табиби эди, сарой одамларидан ҳисобланарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Беғаразлик билан қилинган яхшилик — ҳар икки киши учун ҳам катта бойлик ҳисобланади.* Газетадан.

ҲИСОБЛАШ 1 **айн.** **ҳисобламоқ.** *Бу ишга қанча вақт ва маблағ кетишини ҳисоблаш*

қийин эмас. ■ ..дафтардан бошини кўтармай, ниманидир ҳисоблашга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ҳисобловчи, ҳисоблаб чиқарадиган. Ҳисоблаш машинаси. Ҳисоблаш техникаси.

ҲИСОБЛАШМОҚ 1 Ҳисобламоқ фл. бирг. н. Анови кун Маражаббек билан ҳисоблашиб кўрсак, Қўқоннинг ўзидан икки йилнинг ичида етмиш саккиз бек ўлдирилибдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзилар Саудийнинг бу шошқалоқлигига, ўзини тутолмаслигига катта аҳамият бериб, унинг гапда иштирок этишини ҳам хавфли ҳисоблашар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ўзаро ҳисоб-китоб қилмоқ, ора очиқ қилмоқ.

3 («билан» кўмакчиси ёрдамида) Иш-фаолият, муомала ва ш.к. да ҳисобга олиб иш тутмоқ; ҳисобга олмақ. *Шароит билан ҳисоблашмоқ. Қонун билан ҳисоблашмоқ.* ■ *Козимбек ўқитувчилар у ёқда турсин, ҳатто илмий мудир билан ҳам ҳисоблашмади.* А. Иброҳимов, Сўнгги нур. *Уша йиллари Уйғур актёр сифатида танилган эди. Шунинг учун ҳам ёш театр ишқибозлари унинг фикри, маслаҳати билан ҳисоблашардилар.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ҲИСОБЛИ 1 Ҳисоби, сони, миқдори белгили. *Омонатин ахир бир кун олади, Ҳисобли кун ахир бориб тўлади..* «Эрали ва Шерали».

2 Ҳисобга олинган, ҳисобда бор; ўлчовли. *Ўрмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Ҳар бир қултум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..вақтинги кўп олиб ўтирмай. ҳар минутинг ҳисобли.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

3 Унча кўп эмас, чекланган миқдордаги, санокли. *Янги йилга ҳисобли кун қолди.*

4 Ўзаро ҳисоби, ҳисоб-китоби жойида бўлган. *Ҳисобли дўст айрилмас.* Мақол.

ҲИСОБОТ [a. حسابات — «ҳисоб» с. нинг кўпл] **1** Ўз ишлари, топшириқнинг бажаралиши ва ш.к. ҳақида тегишли масъул шахс, ташкилот кабиларга бериладиган (берилган) оғзаки ёки ёзма тарздаги расмий ахборот. *Йиллик ишлар ҳисоботи. Командировка ҳисоботи. Депутатнинг сайловчилар олдидаги ҳисоботи.* ■ *Йиғим-терим даврида айрим бригадаларнинг ҳисоботи эшитиб турилди.* Газетадан. *Мана бу ҳисоботларни институт илмий секретарига*

топшириб, кейин «Фан»га ўтасиз.. С. Нуоров, Нарвон.

2 Шундай ахборотни эшитиш учун бўладиган йиғин. *Йиллик ҳисоботга уч кун қолганда «Галаба» колхозининг раиси Маҳмуд Бекмирзаевни райкомга чақирди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Ҳисоботдан сўнг Султонов райондан келган икки вакилни капасига таклиф этди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Ҳисобот даври Ҳисоботда қайд этиладиган ахборот, маълумотларни ўз ичига оладиган давр. *Ҳисобот даврида асосий эътибор пахтачиликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратилди.* Газетадан.

ҲИСОБСИЗ 1 кам қўлл. Ҳисоби йўқ, ҳисобга олинмаган.

2 Ниҳоят кўп, сон-саноксиз, чегарасиз, беҳад. *Ҳисобсиз бойлик. Ҳисобсиз имконият.* ■ *Нима кўп — деҳқон кўп. Кўшни қишлоқларда санқиб юрганлар, очлар ҳисобсиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Раёно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлар билан уни кўмиб ташларди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲИСОБЧИ 1 Муассаса, корхона ва ш.к. да молия операциясини, ҳисоб-китоб ишларини олиб боровчи ходим. *Ҳисобчи Қамбарали Мадиев бу йилги дала ишлари учун қанча маблағ ажратилганини, ундан қандай фойдаланиш зарурлигини билмайди.* Газетадан. *Раис мовун [муовин] айлади битта божасин, Ҳисобчига танлади катта поччасин.* Э. Охунова, Қулгоингизга гапим бор.

2 Сарфланган нарсани, мас., меҳнатни ҳисоблаб боровчи шахс; табелчи. *Трактор бригадасининг ҳисобчиси.* ■ *Бригадир ҳам, ҳисобчи ҳам бошқаларга гапиргани кўрқинишади. Сенинг тилинг бир чиқмасин экан, деб ҳамма менга ёпишади.* «Ёшлик».

ҲИСОБЧИЛИК 1 Ҳисобчи, ҳисоб-китоб иши, ҳисобчи вазифаси (қ. **ҳисобчи 1**). *Бундай қараганда, ҳисобчилик шунчаки енгил-елпи юмушдек туюлади. Бироқ бу иш мураккаб.* С. Қодиров, Минг бир бўстон бағрида.

2 Ҳисобчи, табелчи иши, вазифаси (қ. **ҳисобчи 2**). *Ўскинбой далада кетмон чопди, ер суғорди, пахта терди, бригадага ҳисобчилик қилди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲИСОРИ(Й) [ф. حصاری < a. حصار — ўраб олиш; қуршов, қамал; мустаҳкам

қалъа] Тожикистон Республикасининг Ҳиссор ҳудудига оид; шу ҳудудда етиштирилган, ишлаб чиқарилган. *Алиқул дарҳол бозорга жўнади, бўрдоқ қилинган ҳисори қўй келтириб, шу куниёқ сўйди-да..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *..вақти чоғ — бугун қозонга бутун бир ҳисорий қўчқорнинг гўшит-ёғи солинган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бўриев бўғжомадан ҳисори беқасамдан тикилган бир тўнни олиб, мулла Обидни чақиради.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ҲИССА [а. *حصة* — бўлак, қисм; улуш; фойданинг бир қисми] 1 Маълум мақсад билан бўлинган, қисмларга ажратилган нарсанинг ҳар бир бўлаги, қисми; қисм, бўлак. *Ҳосилнинг тўртдан уч ҳиссаси.* ■ *Кейин лойқа сувда балиқ тутиб, ўзига катта ҳиссани қўпоради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Муайян шахс ёки нарсанинг ҳақ-хуқуқи, имкони; тан, чек. *Маждиддин.. ўз ҳиссасига тушган туманларни санаб чиқди.* Ойбек, Навоӣй.

3 *айн. улуш* 1. *Ўз ҳиссасини ортиғи билан олди.* ■ *Илгарига, ҳеч бўлмаса, ҳар кимга ўз ҳиссаси тушади, деган умид бор эди. Энди уч хотинга бир ҳовучдан ер, қолган ҳаммаси Зебихонга..* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *..мадраса вақфидан кутубхонадор учун ҳам ҳисса тайин қилганлар.* С. Айний, Эсдалиқлар.

4 Бирор нарса, умумий иш ва ш.к. ни ташкил этувчи қисм; унга қўшиладиган қисм; улуш. *Бу ишда менинг ҳам муносиб ҳиссам бор.* ■ *Ислол маданиятини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган муҳтарам зотларнинг номлари бутун оламга машҳур.* Газетадан. *Ушбу наирга Лутфийнинг ўзбек классик шеърятни тараққиётига залворли ҳисса бўлиб қўшилган ажойиб шеърӣй меросидан намуналар киритилди.* Газетадан.

5 *эск.* Бирор ташкилот ёки тўдага қўшилиш, шерик бўлиш ёки аъзо бўлиш учун кириш ҳақи сифатида тўланадиган ҳақ, пай.

6 Марта, баробар. *Уч ҳисса ортиқ. Даромад ўтган йилгига нисбатан икки ҳисса кўпайди.* ■ *Бурноғи йили.. саноат корхоналари икки ярим ҳисса маҳсулот етказиб берди.* Газетадан. *..шундай воқеалар содир бўлдики, булар даҳшатли афсонадан минг*

ҳисса ёмонроқ бўлиб, уларни даф қилишга суфиларнинг азони ҳам кор қилмай қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИССАДАН ҲИССА қ. **ҲИССА** 3. **ҲИССАСИНИ ЧИҚАРМОҚ** Йўл қўйилган хато-камчилик, йўқотилган нарса, имконият ва ш.к. нинг ўрнини тўлдирмоқ, уни қоплайдиган, ўрнини босадиган иш қилмоқ. *-Кун шундай исиб турса, июлда мўлжалга етиб олиш мумкин. Куз ҳам баҳорнинг ҳиссасини чиқармай иложи йўқ эди, — деди Холмирза.* И. Раҳим, Ҳилола. *Сидиқжон, худди кеч келганимнинг ҳиссасини чиқараман дегандай, дарров ишга тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲИССАДОР [а. + ф. *حصة دار* — ҳиссаси бор; ҳиссага эга; шерик, пайчи] *эск.* Ҳисса қўшган, пай киритган, шерик. *Уша кунларда бир ҳиссадор ширкатга оз сармоя билан бўлса ҳам шерик бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ҲИССИЁТ [а. *حسبَات* — ҳис-туйғулар ва уларга берилганлик; ҳиссий ҳолатлар] Киши руҳиятида юзага келган ҳиссий ҳолат; шахснинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларга, кишиларга ҳамда ўз-ўзига бўлган муносабатларидан келиб чиқадиган кечинмалари. *Ҳулкарнинг Роҳила холага раҳми келди, уни алақандай бир ҳиссиёт ҳаяжонга солди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. *У ширин, оромбахш ҳиссиётлар қуршовида туннинг қандай ўтганини ҳам билимай қолди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бугунги кун ёзувчиси замонамиз кишисининг ўй-хаёллари ва ҳиссиётларини ўз қалбида туйган ижодкордир. «ЎТА». Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб оловчи Ислолхўжа қизидидаги аламизтиробнинг изларини дарҳол сизди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИССИЁТЛИ 1 Ҳис этиш қобилияти кучли. *Ҳанифа Мавлонова ниҳоят баланд овозли, лирик ҳиссиётли артистка.* Ю. Ҳамдам, Дўстлик қўшиқлари.

2 Ҳиссиёт ифодали. *Бердақ нафис ҳиссиётли, теран ижтимоӣ мазмунли лирик шеърлар яратди.* В. Зоҳидов, Ҳақиқат жарчиси.

ҲИССИЁТЧИ с.т. Ички кечинмаларга, ҳис-туйғуларга ғоят берилувчи.

ҲИССИЙ [а. *حسّى* — сезгига, ҳис-туйғуга оид; сезиб, билиб бўладиган; сезиларли] 1 Ҳис, сезгига оид. *Дунёга келган чақалоқлар*

улгайгани сайин, уларда ҳиссий аъзолар аста-секин шакллана боради. «Фан ва турмуш».

2 Ҳис-туйғу билан боғлиқ, ҳиссиётни ифодаловчи. *Ҳиссий ҳолат. Ҳиссий кечинмалар.* ■ Қитъа тили учун газалга хос бўлган ҳиссий бўёқлар ёлқинида сўзларни жилвалантириш тамойили характер касб этмайди. «ЎТА». *Ўзида юксак ҳиссий-ахлоқий маданиятни мужассамлантирган тарбиячигина бола кайфиятига мос воситаларни танлай билади.* «Фан ва турмуш».

ҲИССИЗ 1 Сезиш, ҳис этиш қобилиятидан маҳрум, сезмайдиган; хушсиз. *Наҳот жумҳурият матбуоти Кенжалар сингари бадхоҳ, жоҳил, ҳиссиз, кишининг камолотини кўролмай турганлар қўлида бўлса! А. Қаҳҳор, Сароб. Шоирни ҳеч таниганими ҳиссиз димоғдор.. А. Орипов, Йиллар армони.*

2 Ҳиссиёт, ҳис-туйғудан холи; бирор ҳис-туйғу уйғотмайдиган. *Очеркда қаҳрамон ҳақида фақат унинг планни ортиғи билан бажариши ҳиссиз баён этилган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. -Бўлди.. йиғламанг, — унинг овози негадир ҳиссиз, совуқ эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ҲИС-ТУЙҒУ Ҳис ва туйғу; ҳислар, ҳиссиёт. *Ҳаёт воқеаларининг кучли таъсири остида кўзгалган ҳис-туйғу, ички кечинма, фикрларни ифода этувчи асарларга лирик асар дейилади.* «Адабиёт назарияси». *Учиндан ҳам Муҳаммаджонни ва ўзининг у ҳақидаги ҳис-туйғуларини яхши билмас эди. П. Кодиров, Уч илдиз. Йиллар ўтган сари шоир ижодидида фикрлар уфқи кенгайиб, ҳис-туйғулар тобора сержило бўлиб боради. У. Норматов, Кўнгилларга кўчган шеърият.*

ҲИФЗ [а. *حفظ* — сақлаш; сақланиш, муҳофаза; эсда тутиш] эск. Сақлаш, сақланиш; муҳофаза, паноҳ. *Парвардигор! Жисгарбандларимни ўз ҳифзинга олишингни сўрайман! Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.*

Ҳифзи сиҳҳат эск. 1) киши саломатлигини ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш; 2) тозалик, гигиена. *Ҳифзи сиҳҳатга риоя қилмоқ.* ■ *Аввал бозорига бориб, савдо-сотик қилаётган эркак-аёлларга ҳам ҳифзи сиҳҳат, покизаликнинг фойдасини қайта-қайта тушунтирар эди. К. Яшин, Ҳамза. Ҳифзи ҳимоят* эск. Ҳимоя, паноҳ. *..биз дуоғуй падарингиз, муштипар онангиз ва яқин дустларингиз мунда ҳақ толонинг ҳифзи ҳи-*

моятида сиҳат-саломат бўлиб.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИҚ тақл.с. Ҳиқичоқ тутганда, нафас тикилганда ҳосил бўладиган узук, қисқа товушни билдиради (қ. **ҲИҚИЧОҚ**). *Элмурод фақат Маъмуржоннинг «ҳиқ» этган товушини эшитиб қолди, холос. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲИҚИЛДОҚ 1 Нафас йўлининг (бурун бўшлиғидан кейин) иккинчи қисми; овоз ҳосил қилувчи аъзо (кекирдакка ҳаво ўтишини таъминлайди ва унга қаттиқ, суюқ моддалар тушишига тўсқинлик қилади).

2 Бўйиннинг олд қисми; бўғиз, томоқ. *Шу вақт унинг [Муталнинг] қўлиғи остидан узатилган қўл ҳиқилдоғидан омбир каби сиқиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

(Жони) ҲИҚИЛДОҒИГА КЕЛМОҚ (ёки етмоқ) қ. **жон 1.** *Бу «ахборотчи» амаки Ҳалиманинг ҳиқилдоғига келган. У пок-у бошқалар суюғ-оёқ, у билимдон-у бошқалар нодон.. «Ўзбекистон кўриқлари». У вақтда машина яхши, тоза термас эди. Шермат аканинг эса жони ҳиқилдоғига келар эди. А. Ҳайитметов, Шонли авлод. Ниҳоят, сен айтгандек, жоним ҳиқилдоғимга етди-да, ўғлингни.. йўлдан қайтариб қолгувчи ҳам мен ўзим бўлдим.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲИҚИЛЛАМОҚ 1 «Ҳиқ-ҳиқ» этган овоз чиқармоқ. *Ҳиқиллаб йиғламоқ.* ■ *Нурхон ҳиқиллаб, кўзларини арта бошлади. О. Ёқубов, Ларза. Низомжон кўп гапирмоқчи эди, ўпкаси тўлиб, гапи томоғидан чиқмай, ҳиқиллаб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. У ҳиқичоқ тутган каби ҳиқиллаб, ютина-ютина ташқарига чиқди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

2 Етишиш, эришиш талабида бўлмоқ, шу мақсадда қаттиқ сўранмоқ, зорланмоқ. *Мен шаҳарни ҳеч кўрган эмас эдим. Шунинг учун, онам қаёққа борса, шу ёққа кетидан эргашиб, ҳиқиллаб борардим. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. Қумринисо ўлгур «Бурушган, тиришган башарамизни кўргани ким ҳиқиллаб турган экан», деб қочиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҲИҚИЧОҚ Диафрагманинг тортишиб қисқариши натижасида нафас йўлидан тўсатдан, ғайриинхтиёрий чиқадиغان товуш ва шу жараённинг ўзи (қорин бўшлиғининг баъзи касалликларида ва бош ёки орқа мия шикастланганда рўй беради). *Мадорсиз одам овоз чиқариб йиғламас экан.*

Унинг йигиси бориб-бориб, ҳиқичоққа айлан-ди. Н. Фозилов, Қуш – қаноти билан.

ҲИҚИЧОҚ ТУТМОҚ Ҳиқичоқ ҳолати юз бермоқ. Боғланган қўлим билан оғзимни пана қила-қила, нонни туширдим. Бирдан ҳиқичоқ тугиб қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Эрининг пойма-пой алжирашидан кўра тинмай ҳиқичоқ тугиб ҳиқиллаши унинг ғашига тегмоқда эди. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ҲИ-ҲИ тақл.с. Файритабий кулгида чиқадиган товушни билдиради. Радио қўшинларимиз Киевни ташлаб чиққани ҳақида хабар берди. Бу одам, ҳаммадан олдинда, ҳовучини қулоғига қўйиб тингламоқда эди, бирдан баланд овоз билан: -Оббо! Ҳи-ҳи.. – деди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. «Енгилтак», деб сўқинди Саидғози ичида. Бўлмаса, қаламнинг учи синса ҳам ҳи-ҳи-ҳими!.. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИҲИЛАМОҚ «Ҳи-ҳи» деган товуш чиқармоқ (енгил кулгида). Нега ҳиҳилайсан?! ■ Бу гап мулла Аброрга таъсир қилди шеклли, ҳиҳилаб кулиб юборди. «Муштум».

ҲММ айн. ҳимм. Элмурод ҳаёл ичида аста-секин одимлар экан, гапирди: -Ҳмм.. Ҳали гап шунақа денг, мен эшитмаган эканман. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳмм... биламан, дардингизни учуруқсиз айтаверинг. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲО I унд. с. I Чақириқ, мурожаатни билдиради; ҳой, ҳей, эй. -Болалар, ҳо болалар! – деб чақириб қолди Боқи, звеносининг ерларини айланаркан. Р. Азизўжаев, Яшил чайла. -Қани, ҳо йигитлар! Ишга! Ишга, азаматлар! – деган товуш эшитилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Чақириққа жавоб тарзида «ҳа», «ҳа, нима дейсиз», «эшитаман» каби маъноларда ишлатилади. Биров чақиряпти, «ҳо» деб қўй.

3 («о» – чўзиқ) Таажжубланиш, ишонмаслик, кесатиш каби маъноларни билдиради. -Энг баланд чўққига чиқдик. -Ҳо, шунақами? ■ -Ҳо, ҳали шундай денг. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

4 бол. Рози эмаслик, рад этиш каби маъноларни ифодалайди. -Ўйинчоғингни бериб тур! -Ҳо!.. (бермайман).

5 Суюнч, ҳаяжон ифодалайди (чўзиброқ талаффуз этилади). [Юсуфбек ҳожи] Ҳасаналини кўриши ҳамони: -Ҳо-о-о, бизнинг

Ҳасанали-ку! – деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲО II айн. ҳов I 1. Чўпон қарши томондаги тоғнинг осмонга тегай деб турган чўққисини кўрсатди: -Ҳо, кўрдингми, бургут кўниб турган чўққини? П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲО III [ф. خواه – хоҳловчи, истовчи; истак, ният]: **ҳою ҳавас** Кўнгилда бўлган, амалга ошириш кўзда тутилган орзу-истак, эзгу ниятлар. Яқиндагина автомобиль юрдошларимиз учун ҳою ҳавас ҳисобланган бўлса, бугунги кунда у одатдаги транспорт воситасига айланди. Газетадан. Менимча, ақл-лиқнинг нишонаси шуки, оқил киши ўз нафси устидан ҳукмрон бўлади, сабр ва чидамга эга бўлади, ҳою ҳавасни ўзидан узоқлаштириб, ақл доирасидан четга чиқмайди. Газетадан.

ҲОВ I I Узоқдаги кимса ёки нарсага ишорани билдиради. Ҳов тепаликдаги оқ тошни кўрясанми? -Сигирлар қани? -Ҳов ана, тепаликда ўтлаб юрипти. ■ Боринг, ҳов сой бўйига муздек жой қилинг! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бирваракайига одамлар орасида гап тарқалди: -Ҳасанова келяпти, қаранглар, ҳов ана. Ш. Тошматов, Эрк куши.

2 Анча илгариги нарса, ҳодисага ишорани билдиради. Албатта, ёдингизда бўлса керак, ҳов, биз Сарибойнинг дўқонида чой ичишиб ўтирган эдик-ку, ёдингизга тушди-ми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳов бирда с.т. Бир неча вақт илгари, аллақачон, кунлардан бир кунда. Агар руҳсат берсангиз, ҳов бирда сизга кўрсатган мактубни ўртоқларга ўқиб эшиттирсам. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ҲОВ II унд.с., с.т. айн. **ҳо** I I. [Ёрмат] Йўлчига буюрди: -Ҳов йигит, кечаги чопиқни битириб қўйинг! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВ III тақл. с. Ит хургандаги овозни ифодалайди; вов. Лекин кучук кескин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб, яна ётди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВВА шв. Жавобда розилик, тасдиқ маъноларини билдиради; ҳа. -«Кофир» Аваз шул йигит экан-да? -Ҳовва. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲОВЛИ I Бирор оила, хўжалик, ташкилот ва ш.к. га тегишли жойнинг иморат

қурилмаган, одатда, атрофи ўралган қисми. Қўшинининг ҳовлиси. Мактаб ҳовлиси. Ҳовлига сув селмоқ. Ҳовлига гул экмоқ. ■ Туйга келганларнинг бари шовқин-сурон билан охири ҳовлидаги столларга бир-бир жойлашиб ўтиришиди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Чап соҳилда эса, қадимий чинор тагида чойхона, унинг ҳовлисида биллурдек тиниқ чаשמалар қайнаб ётади. Газетадан. Шу лаҳза карвонсарой ҳовлисида ўзининг саман йўрға байталида Ҳожи табиб пайдо бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бирор оила, хонадон яшайдиган уй (шу уйга қарашли саҳн ва ер майдони билан бирга); ҳовли-жой, уй-жой. Ҳовли сотиб олмоқ. Ҳовлидан кўчиб кетмоқ. Ҳовли тўйи. Ҳовли олма, қўшини ол. Мақол. ■ Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Дала ҳовли, далаҳовли Шаҳарликларнинг ёзда дам олиш учун шаҳардан четда жойлашган ҳовлиси. Дала ҳовлининг олди-дан катта сой оқиб ўтади. Газетадан. Ички (ёки ичкари) ҳовли айн. ичкари 2. Бойбува ичкари ҳовлидан ҳассасини тўқиллатиб чиқиб келди. «Эртақлар».

3 Хонадон, оила. Мирзо Анвар уч-тўрт кундан бери менинг ҳовлимда қўниб юрар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Аҳмаджон «урушга кириб кетдим», деганича икки ой хат қилмагани учун ҳовлидагилар не-не хаёлларга боришган эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲОВЛИ-ЖОЙ айн. ҳовли 2. Орадан кўп ўтмай Меъморнинг ҳовли-жойларини сотиб, шаҳардан чиқиб кетганини эшитди. Мирмуҳсин, Меъмор. -Пулни беҳуда сарфламанг, мулла, уч-тўртта гилам, бир-иккита сизир олиб қўйинг, ҳовли-жой қилинг. Ёлғиз беданага ҳам дон керак, ҳам сув, — деди Олахўжа. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ҲОВЛИҚМА 1 Иш-ҳаркатда ўйламадан, ўта шошма-шошарлик қиладиган, ҳовлиқаверадиган. Мирсаид аканинг ўғли.. енгил табиат, ҳовлиқма, асабий бир йигит эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Шу ишнинг шундай бўлишига ҳам Бўтанинг ўзи айбли, ўлгудек ҳовлиқма. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Иш-фаолиятда, муомалада ўзини қўлга ололмайдиган, ўзича пала-партиш иш тутадиган. Биласизлар, жамоатчи бўлиб сай-

ланса, боши осмонга етиб, ҳеч кимни писанд қилмайдиган ҳовлиқмалар бор. П. Қодиров, Уч илдиш. Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи. Амалга минган ҳовлиқма одамдек бурнини кўтарган, юзи маънисиз жиддий ва мағрур. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВЛИҚМАЛИК 1 Ҳовлиқиб иш тутиш. Бу ишда ҳовлиқмалик кетмайди. ■ Ҳовлиқмалик сендан ўтиб, менга келгани йўқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Ҳовлиқма эканлик. Нури бир оз ўйлади, онасининг ҳовлиқмалигидан ва бу сирни эркакка ҳам, аёлга ҳам ёйишга тайёрлигидан чўчиди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўронбек унинг ҳовлиқмалигини билар эди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲОВЛИҚМАЧИ с.т. айн. ҳовлиқма. -Ишдан, қийинчиликдан қочмайман, деб қасам ёд қилганман, — Тожиқўзи шу гапларни айтди-ю, унинг эсига бир нарса тушиди. Кеча тоғам ҳовлиқмачи билан гап талашганда, шу фикрларини унга айтмабди-да. Газетадан.

ҲОВЛИҚМОҚ 1 Шошиб-пишиб, шошма-шошарлик, шошқалоқлик билан ҳаркат қилмоқ, иш тутмоқ. Ҳовлиқиб гапирмоқ. Ҳовлиқиб ташқарига чиқиб кетди. Ҳовлиқмай секин келавер. ■ [Элмурод] Жилгадан жилгага париллаб учган какликларга ўқ узар, каклик гандираклиб тушган ерга қоқилақоқила, ҳовлиқиб югурар эди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Барзанги зинғиллаб арава ёнига борди-ю, боягидан бешбаттар ҳовлиқиб қайтиб келди. С. Сиёев, Ёруғлик. Киши ёшликда кўп ҳовлиқади, хато қилганини билмай қолади. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Безовта, ҳаяжонли ҳолатга тушмоқ, шундай ҳолатда бўлмоқ. У вазмин, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини тутиб туради, унча-мунчага ҳовлиқиб кетмайди. Мирмуҳсин, Сураг. -Нима қилди опамга, аяжон, бундоқ тушунтириб айтсангиз-чи, ахир! — деди ҳовлиқиб. К. Яшин, Ҳамза. Ҳовлиққанимдан ҳаллослаб, ўпкам тиқилиб қолган экан, бувим жон ҳолатда дивандан туриб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ҲОВОНЧА [а. حاون — ўғир(ча), кели(ча)] Уриб янчиш, туйиш учун ишлатиладиган, ёғоч ёки металлдан ясалган махсус идиш; келича, ўғирча. Ҳовонча дастаси. Ҳовончада мурч янчмоқ. ■ ..бангидевона, бўригул, кам-

пирчопон сингари доривор гиёҳларни топиб келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб, туяр. эди. К. Яшин, Ҳамза.

ҲОВР айн. **ҳовур**. ..сурув из қувиб келяпти. Ундан оппоқ тумандай ҳовр кўтариларди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲОВРИҚМОҚ с.т. **ҳовлиқмоқ**. Дилора кулиб юборди, бўласининг ҳовриқиб, шошилиб берган саволларига эмас, йўқ, у ўзини танимаганга соляпти, деб кулди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОВУЗ [а. حوض — сув тўпланган жой, чуқурлик; бассейн; сув идиши] 1 Сув сақлаш учун хизмат қиладиган, махсус қазилган чуқурлик. *Чуқур ҳовуз. Саёз ҳовуз. Ҳовуз ковламоқ. Ҳовуз суви.* ■ *Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Агарда сардоба ичини яна ҳам чуқурлаштириб ҳовуз қилинса, бу ерда доимо сув бўлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат; ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз, сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Уй шипига ишланадиган чуқур нақш-безак.

Ҳовуздан ҳўплам Жуда оз, арзимаган даражада. *Мухторнинг сандиғдаги олтинлар олдиди Бекнинг червонлари ҳовуздан ҳўплам, холос.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲОВУЗЧА 1 Ҳовуз 1 с. кичр. У[сув] қайнама бетон ҳовузчалар орқали ерости қувурларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

2 *тех.* Деталнинг ўйма жойи, чуқурлик, чуқурча.

ҲОВУЛЛАМОҚ 1 кам қўлл. айн. **вовилламоқ**. *Ҳазабланган кучуқларнинг ҳовуллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. *Ғоят аччиқланмоқ, ўта даражада ғазабланмоқ.*

ҲОВУР 1 Иссиқликдан кўтарилган кучсиз, енгил буғ. *Кунлар ярақлаб кетган, шудгор бетидан жимир-жимир ҳовур кўтарилади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Дастурхон устидаги косалардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Иссиқлик таъсири; ҳарорат, тафт. *Қизилқум ва Қорақум барханлари қуёш қаҳрғазаб билан сочган бутун ҳовурини инсонга пуркаб, бағрига ҳеч кимни йўлатмаган.* С. Кароматов, Аму-Бухоро. *Қуёш тиккайган сайин ҳаво кучлироқ қизийди. Соч толасини елпирга шамол йўқ. Ердан иссиқ ҳовур уради.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Асфальт йўллар, шифер ва тунука томлардан қайноқ ҳовур кўтарилади.* С. Нуоров, Нарвон.

3 *кўчма* Кишининг қизишган ҳолати. *Асло менинг ҳовурим босилмайди, Бетингдан тишлаб олиб қонатмасам.* «Оқ олма, қизил олма».

Ҳов(у)рини босмоқ 1) ўзига келмоқ; тинчланмоқ. *Бир пиёла чой бер, болам, ҳовуримни босиб олай, кейин айтаман.* «Муштум». *Тўрабек баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-пўписа қилар, шу билан ҳовурини босар эди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) қизишган ҳолатдан қайтармоқ; тинчлантирмоқ. *Расулжон қизишиб бораётган чолнинг ҳовурини босишга уринди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Ҳовурини олмақ** Нохуш, лоҳас ҳолатдан чиқармоқ. *Иш овутган бўлса, ёру дўстлари кўнглини кўтарди, ҳовурини олди.* Шухрат, Умр поғоналари. **Ҳовурига ош пишади (ёки ош дамласа бўлади)** Ўзини жуда юқори тутиб, ҳаддидан ошганликни билдиради. ..*ҳовурига иккита ош пишадиган бошлиқ бурнига қўнган пашшага дағдаға қилиб, мушти билан қўриб ҳайдади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. ..*чек берувчи Файзи Раҳимов ҳаддан чунон ошганки, ҳовурига ош дамласа бўлади.* «Муштум». **Ҳовур(и)дан тушмоқ 1)** қизишиш, жаҳдан қайтмоқ. *Султонов чўнтагини титкилаб, калитини тонди шекилли, сал ҳовуридан тушди.* М. Мансуров, Ёмби. «Универсал».. *бир текисда ишлаётганини қўриб, Умарали ҳовурдан тушди.* И. Раҳим, Ихлос; 2) манманлик, ўзини юқори тутиш ҳолати йўқолмоқ; попуги пасаймоқ. *Холмат ийғилишдан кейин анча ҳовуридан тушди, пасайиб қолди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Йигит-яланнинг арзини эшитдим.. Ёдгорхўжа ушқириб келиб эди, қаматиб қўйдим. Жиндек ҳовуридан тушмаса бўлмайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҲОВУРЛИ Ҳовури кўтарилиб, буғланиб турган. *Ялтираб кўринади қуёш шуғлалари-*

да Сирдарёнинг қўрғошиндай ҳовурли сувлари. Миртемир.

ҲОВУЧ 1 Бир қўл бармоқларини букиб, шунингдек, икки қўлнинг кафт ва бармоқларини ёнма-ён бирлаштириб, бармоқларни букиб, чуқурча қилинган ҳолати. «Ҳи-ҳи», яна радио карнайи остида ҳовучини қулоғига қўйиб тинглайди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. Хўжайин соқолини бир нафас ҳовучига олиб туриб, кинояли жилмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Далавой катта-катта қўлларини ҳовуч қиланча, Бекка чўзди. «Ёшлик». Муздай сувдан ҳовучини тўлдириб-тўлдириб ичди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Булоқ лабига ўтириб, ҳовучини очганда, кафтида гижимлаиб ётган ҳўл рўмолга кўзи тушди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Ҳовучга сифарли миқдорни билдиради. Икки ҳовуч сув. ■ Тушга яқин Аваз бозордан патир, яхна эт, кўкат, бир ҳовучдан ширинлик олиб келиб, дастурхон тузади. С. Сиёев, Аваз. У икки-уч ҳовуч тутни оғзига тикди-ю, яна бир ҳовуч териб, жувонга ўғирилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Бир ҳовуч Миқдори, ҳажми жуда оз бўлган. Бир ҳовуч ердаги полиз ҳам лағнати бўрондан соғ қолмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Чўнтагингизда бир ҳовуч сўзингиз бор, шу сўзларни шу қадар кўп ишлатасиз.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Уйлаб қаранг: бир томонда бир ҳовуч бойлар ҳамма нарсага эга; ҳисобсиз, китобсиз фуқаро-чи? Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВУЧЛАБ Ҳовуч билан, ҳовучга олиб. Ҳовучлаб сув ичмоқ. Ҳовучлаб ўлчamoқ. ■ Зиёдахон.. қопнинг оғзини аста очиб, челака ҳовучлаб ун солди.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Сув топиш керак. Ҳовучлаб бўлса ҳам сугорамиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Жон(ни) [ёки юрак(ни)] ҳовучлаб Кўркувга тушиб, ваҳима босиб. Одамлар жон қафаслари бўлган уйларида, аждарнинг оғзидан қочган каби, жон ҳовучлаб югурадилар. Ойбек, Куёш қораймас. Бу жойлардан кундуз кунни юрган киши жонини ҳовучлаб ўтарди. С. Аҳмад, Уфқ. Бир оз вақт.. ҳозир автоматчи ўққа тутиб қолади, деб юрагини ҳовучлаб ётди. Шухрат, Умр погоналари.

ҲОДИС [a. حادث — воқеа, ҳодиса, мо-жаро; бахтсиз воқеа; ҳол, ҳолат]: **олам ҳодис** эск. Башарти, мабодо; эҳтимол; тасодифан. [Ҳомид Содиққа:] Олам ҳодис қўлга

тушиб қолсанг, сўроқ кезида айбни фақат ўз бўйнингга олиб, орага мени қотиштирмайсан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОДИСА [a. حادثه — воқеа; можаро; бахтсиз воқеа; ҳолат] **1** Табиатда, жамият ҳаётида юз берадиган ўзгариш. Мудҳиш ҳодиса. Қувончли ҳодиса. Бахтсиз ҳодиса. Кутилмаган ҳодиса. ■ Ҳодиса рўй берган жойга зудлик билан етиб борган оператив гуруҳ айбдорларни топмади. Газетадан. «Бобурнома»ни варақлар экансиз.. табиий ҳодисалар тасвирига дуч келасиз. «Фан ва турмуш». Ёши йигирма иккига қадам қўйганда, Берунийни ҳам ҳодисалар сели юмалатиб, ўзи билан бирга жанубга олиб кетди. М. Осим, Жайхун устида булутлар. Булар энди бир ҳовлида туриш эмас, бир уйда ётиб қолишни ҳам бировнинг эътиборини жалб қиладиган ҳодиса деб билишмас эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлар.

2 Бирор нарсанинг воқеланиши, воқеланиш факти. Қишдан кейин баҳорнинг келиши объектив ҳодиса. ■ Сўз бўғинларидан бирининг ёки гапдаги сўзлардан бирининг ажратиб, кучли талаффуз этилиши ҳодисаси ургу дейилади. «Ўзбек тили» дарслиги. Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб, тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси деб аталади. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ҲОЖАТ [a. حاجت — эҳтиёж, талаб, зарурат; истак-хоҳиш; зарур, керакли буюм] **1** Кераклик, зарурлик, зарурият. Бу гапнинг нима ҳожати бор. ■ Иш тамом, вассалом. Бундай кўз ёши томизиб ўтиришининг ҳеч ҳожати йўқ. С. Айний, Қуллар. Кўрмана ҳожат бўлса, унга ҳам тайёрмиз! А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бирор нарсага бўлган талаб; эҳтиёж. Ҳасан сўфи билан Алим бува.. ўз дардларига тушунгучи дардманд, ҳожатларини англовчи ҳожатманд излардилар. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Унинг олдига кимки бирор ҳожат билан келса, ноумид қайтмаган. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Шудир насихатим: кечикмай еткар, Рустамдай кўзимнинг ҳожатин биткар. «Муродхон».

Ҳожати раво бўлмоқ кам қўлл. айн. ҳожати чиқмоқ ёки ҳожатини чиқармоқ. Отамнинг ўлимида ҳам у «ҳожатимизни раво қилиб».. бизни юз танга — 15 сўм қарздор қилди. С. Айний, Эсдаликлар. **Ҳожати чиқмоқ**

ёки ҳожатини чиқармоқ Эҳтиёжи, талаби битмоқ, амалга ошмоқ (эҳтиёжини битирмоқ, қондирмоқ). *Жамоа идораси айвонида юрган бир-икки киши, ҳожатлари тезда чиқмагани учун бўлса керак, асабийланар ва болохонадан кўчага зўр бериб нос ту-пурардилар. Ҳ. Шамс, Душман. Умирзоқ ота бир неча пуд бугдойни оқлаб, беш-олти кишининг ҳожатини чиқарди. Д. Нурий, Осмон устунни. ..қурилиш материаллари комбинати цемент ва бетонлар етказиб, бинокорлар ҳожатини чиқармоқда. Газетадан.*

3 кўчма Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш. *Хосият биби, тўй қувончи қувват бўлдими, ўз ҳожатиغا ўзи юриб чиқа бошлади. С. Анорбоев, Меҳр. Ҳали бу ҳолва. Занг урганда, ўрнингдан туриб, занг урганда, ҳожатга борасан.. С. Аҳмад, Хукм.*

ҲОЖАТБАРОР [а. + ф. حاجتبرار – кимсанинг ҳожатини чиқарувчи, раво қилувчи; маж. оллоҳ, худо] Кишининг ҳожатини чиқарувчи. *Қишлоқнинг тую маъракаси усиз ўтмас, ёр-дўстларнинг хизматига тай-ёр, жафокаш, ҳожатбарор одам эди. Ҳ. Назир, Васият. Илоё, назр қилган қўйингиз пулсиротда ҳожатбарорингиз бўлсин! А. Муқимов, Қопқон.*

ҲОЖАТБАРОРЛИК Ҳожат чиқариш (иши). *Шу ҳожатбарорлик фазилати билан у, ёш бўлса-да, эл оғзига тушган эди. Н. Сафаров, Наврўз.*

ҲОЖАТМАНД [а. + ф. حاجتمند – эҳтиёжли, муҳтож] Эҳтиёжи, талаби бор (одам). *Бугун жума ҳамма ҳунарманд, ҳожатмандларни тирикчилик ғами бозорга қувган эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. [Абу Сирож] Ҳар куни эртадан кечгача кўчама-кўча изғиб, ҳожатмандларнинг хизматини қилиб, чойчақа топади. Р. Раҳмонов, Ўлик балиқ.*

ҲОЖАТРАВО [а. + ф. حاجتروا – ҳожатини чиқарувчи] айн. **ҳожатбарор**. *Зориққанга, толиққанга ҳожатраво ўзингсан. «Кўшиқлар».*

ҲОЖАТХОНА [ҳожат + хона] Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш учун қилинган махсус жой. *Саройнинг ғулхонаси су-пурилиб, у ерга сув идишлари қўйилди. Ҳатто ҳожатхоналарда кесак ушатиб қўйиш ҳам эрдан чиқарилмади. С. Айний, Қуллар.*

ҲОЖИ [а. حاجى < حاج – ҳаж қилувчи] 1 Каъбани зиёрат этган, ҳаж қилган одам. *Маъсума бека шогирдлар юзидаги мамну-*

ниятни кўриб, гап ташлади: -Маккадан ҳожи келганда ҳам бунчалик қилинмайди. Мирмуҳсин, Меъмор. ..Фуод афанди бандалик қилгандан кейин, ҳаждан келаётган бир ўзбек ҳожига тегдим. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Ҳаж қилиб, Каъбани зиёрат қилиб келган кишининг фахрий унвони, лақаби. *Ҳожи бува. Ҳожи ака. ■ -Саройда на гап, ҳожи ота? – деб сўради Аваз пиёлада чой узатиб. С. Сиёев, Ёруғлик. Абдурасулнинг отаси Пиримқул ҳожига қарол бўлган экан. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲОЖИБ [а. حاجب – хизматкор; дарвозабон, эшик қоровули] 1 эск. Дарвозабон, эшик олдидаги қоровул.

2 тар. Хон эшигидаги ходим, маҳрам.

ҲОЖИДЎППИ Ҳаждан қайтганлар совға тариқасида олиб келган, асосан Туркияда одат бўлган, қизил рангли, ичи чуқур, попукли бош кийими; фас. *Қаршидаги деворда икки кишининг сурати кўзга ташланади: ..иккисининг ҳам бошида «ҳожидўппи», бири серсоқол. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОЖИХОНА [ҳожи + хона] Ҳаж йўлидаги шаҳарларда ҳожилар кўниб дам оладиган махсус жой, меҳмонхона. -*Отам ҳар кун Истамбулдаги ҳожихоналарга қатнаб, таниш ахтарар, кетишига ёрдам излар эди, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Хайриятки, ҳожихонанинг эгаси Фуод афанди бизга меҳрибончилик қилиб, овқатимизга қарашиб турди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҲОЗИР [а. حاضر – бор, мавжуд (бўлган); қатнашаётган, иштирок этаётган; ҳозирги, жорий; нақд, шай] 1 Бирор иш, вазифа учун тайёр; шай. *Машиналар теримга ҳозир. Уроқда йўқ, машоқда йўқ – хирмонда ҳозир. Мақол. ■ -Жавоб беришга ҳозирмиз, – деди Ойқиз раиснинг сўзларини бўлиб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Нимаики маслаҳат ёки ёрдам керак бўлса.. биз хизматингизга ҳозирмиз. Шухрат, Жаннат қидирганлар. -На десангиз – шу, ёшулли, – деди Аваз, – қўлимдан келган барча ишга ҳозирман. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Ҳозир бўлмоқ Бирон жойда пайдо бўлмоқ. бирон жойга келмоқ. *Ҳа, мен керак вақтда инс-жинсдек ҳозир бўламан. К. Яшин, Ҳамза. Кўп ўтмай кенг кўчада ҳозир бўлдик.*

О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. **Ҳозир қилмоқ айн. ҳозирламоқ.** *Керакли анжомларни ҳозир қилмоқ.*

2 Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақт; шу он, шу пайт, шу давр. *Ҳозир чиқиб кетди. Ҳозир келиб қолади. Отам ҳозир нафақадалар. Ҳозир шароит тамомила бошқача. Ҳозир айна йиғим-терим мавсуми.* ■ *Ҳозир туриб кетган бўлса керак, столада коньяк шишаси, апельсин тўла ваза турар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай, рани учиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бекмирзаевага ҳозир чойдан кўра ҳам муздеккина сув яхши эди.. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ҳозир кеч куз, ҳадемай қиш-қировли кунлар бошланади. Газетадан. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 Чақриқ, мурожат ва ш. к. га. жавоб сифатида ишнинг тезда, шу онда амалга оширилишини билдиради. *-Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўйинг! -Ҳозир, ҳозир.. - Йўлчи.. кетмон олиб югурди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ўғлингизни чиқариб юборинг! -Ҳозир. «Гулдаста». Кўрпача ёзиб, уни ўтқазгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди. С. Кароматов, Олтин қум. Кейин «ҳозир, бойваччам», деди-да, кетаётганларга қуллуқ қилиб, изига қайтди. К. Яшин, Ҳамза.*

ҲОЗИРГАЧА *рвш.* Шу пайтгача, шу дамгача. *Бу буйруқ ҳозиргача амалга ошмаган эди ва бундан кейин ҳам амалга ошмайдиган бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҲОЗИРГИ Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақтга (ҳозирга) оид; шу ондаги, шу пайтдаги, шу даврдаги; ҳозирда мавжуд бўлган; амалдаги. *Унинг ҳозирги гаплари кўпчиликка маъқул бўлди. Ҳозирги ёшлар. Илм-фаннинг ҳозирги тараққиёти. Унинг ўтмиши ва ҳозирги ҳаёти. Ҳозирги ўзбек адабиёти. Ҳозирги алифбо. Мактабимизнинг ҳозирги директори.* ■ *Набиғулнинг ҳозирги ҳолатини кўрганда, ҳар кимнинг ҳам раҳми келар эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Амалдаги дарслиklarимизнинг кўпчилиги ҳозирги талабларга тўла жавоб бера олмайди. Газетадан.*

ҲОЗИРГИДАЙ Сўзловчининг кўз ўнгиди, ҳозир бўлаётган ёки кўришиб турган каби. *У ишлар ҳозиргидай эсимда.*

ҲОЗИРДАН *рвш.* Шу пайтнинг ўзидан; олдиндан. *Олиб чиқишимиз душанба кечасининг қайси пайтига тўғри келишини ҳам ҳозирдан айтиб бўлмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЗИРЖАВОБ [*а. حاضر جواب* — билагон; гап, суҳбатда ўзини йўқотмайдиган] 1 Савол, луқма ва ш.к. гап-сўзларга ўринли тарзда ва тезда жавоб қайтариш қобилиятига эга. *Унинг.. серғайрат, ҳозиржавоб, фикри ўткир эканлигини ўқитувчилар билишар эди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳожатхонага кирганлар калга ҳазил қилиб, уни уялтирмоқчи бўлар, лекин сурбет ва ҳозиржавоб кал, бўш келмай, ҳар бир гапга ун гап билан жавоб қиларди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. У ниҳоятда серҳаракат, ҳозиржавоб — гап билан енгиб бўлмайдиган кимса эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Ҳаёт, давр талабига ўз иш-амали билан тезда жавоб берувчи. *Устознинг публицистик асарлари билан танишар экансиз, у бениҳоя ҳозиржавоб, фаол ижод қилганлигига амин бўласиз. Газетадан. Улкан адабиётимизнинг дангалчи.. ҳозиржавоб қисми бўлган сатира-юморнинг вазифаси Тияншан тоғидан ҳам баланд. «Муштум».*

ҲОЗИРЖАВОБЛИК Ҳозиржавоб бўлиш, ҳозиржавоб шахсга хос хислат, муомала, хатти-ҳаракат (**ҳозиржавоб** — ҳар икки маъносиди). *Дилшоднинг ҳозиржавоблиги меҳмонни ҳайрон қолдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Меъмор.. ўзгал қизи Бадиани кичиклигидан эркаларди, у ўзининг сезгир ва ҳозиржавоблиги билан отасига тортган. Мирмуҳсин, Меъмор. Ташаббускорларга ҳозиржавоблик, ўзаро ёрдам.. — мана бугунги кунимизнинг қиёфаси. Газетадан.*

ҲОЗИРЛАМОҚ 1 Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. учун тайёр ҳолга келтирмоқ; тайёрламоқ. *Сафарга отларни ҳозирламоқ. Машиналарни теримга ҳозирламоқ.* ■ *Келин ишқом тагига ўрнатилган чорпоя сўрига жой ҳозирлашга тутинди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Отабек тушга яқин уйғонгач, Ҳасанали чой ҳозирлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Буюрсангиз, йўлга керакли нарсаларни ҳозирласалар. «Олтин бешик».*

ҲОЗИРЛАНМОҚ Ҳозирламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Катта кўчадаги икки туп тол кесилиб, ўтин ҳозирланди. И. Раҳим, Ихлос. Учала меҳмон ва табиғга том шийпониди*

жой ҳозирланди. С. Абдулла, Кувғунда. Анвар кечқурун ўрдадан қайтишга ҳозирланар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОЗИРЛИК 1 Ҳозир, тайёр эканлик. *Машиналарнинг ишга ҳозирлигини текшириш.*

2 Тайёрланиш ишлари; тайёрланиш, тайёргарлик. *Азизбек фотиҳа берди. Халқ уруш ҳозирлигига киришди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баҳорга ҳозирлик ишларининг катта-кичиги, майда-чуйдаси бўлмайди.* Газетадан. *Йўл ҳозирликлари битиб, Ўзбек ойимнинг қутидор ва Офтоб ойим ҳамда Ойша кампирга атаб тиктирган саруполари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳозирлик кўрмоқ Ҳозирлик, тайёргарлик ишларини бажармоқ, қилмоқ; тайёргарлик кўрмоқ. *Имтиҳонларга ҳозирлик кўраётган Содиқжон эрталаб поччасини кузатиб қўйди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Душман ўз ҳолатини англаб, фронтнинг бу участкасида ўз мавқеини тиклашга баҳор бўйи ҳозирлик кўрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 (эгаллик ва ў.-п. к. шаклида ёки «билан» кўмакчиси ёрдамида — ҳозирлигида, ҳозирлиги билан) кам қўлл. «Иштирок» маъносини билдиради. *Олти гувоҳнинг ҳозирлиги билан мажлис очилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲОЗИРЧА 1 Ҳозирга қадар. *Мен сизларга барча гапларни айтдим. Ҳозирча шу. Ҳозирча ҳеч нарса дегани йўқ.* ■ *Ҳозирча гуруҳимизда санокли одам бор.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ҳозирдан маълум вақтга қадар, маълум вақт ўтгунча. *Бу хабар ҳозирча сир тутилмоғи керак эди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. *Раис унамай турибди-да, ҳозирча машинани ҳайдаб тур, ука, деб қўймапти.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *..ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаши лозимлигини айтди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОЗИРЧАЛИК айн. **ҳозирча 2.** *Ҳозирчалик Ойшахон билан яшаб турибман.* «Муштум».

ҲОЗИҚ [а. حاذق — уста, маҳоратли, моҳир, билимдон] эск. кт. Энг тажрибали, маҳоратли, моҳир, ўткир. *Ҳозиқ ҳаким бошини ожизона чайқади, холос.* Ойбек, Навоий.

Табиби (ёки ҳакими) **ҳозиқ** Энг тажрибали, моҳир, ўткир табиб. *Подшо, девон маъмури бўлган марҳум Абдуллонинг ўғли Ҳусайн табиби ҳозиқ бўлибди, деган хабар-*

ни эшитиб, уни дарҳол ҳузурига чорлатди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ҳоқон, яралик кўнгишларнинг шифоси учун сиз ҳакими ҳозиқ бўлишингиз керак.* Ойбек, Навоий.

ҲОЙ унд.с. Чақириш ёки мурожаатни билдиради. *Ҳой, аравакаш бола, отингни торт.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳой чол, манави ер ўлеурга.. озгина сабзи сениб қўйсангиз-чи?!* «Гулдаста». *Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўйинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ҳой, кўпчиликдан юз ўгирманг. Бунинг хосияти бўлмайди, — дейишди одамлар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЙНАҲОЙ қриш. с. Сўзловчининг тахминий ўй-мулоҳазасини билдиради; ҳар ҳолда, -са керак. *Ҳойнаҳой, ўша Зеби ишлайдиган катта яслига кетган, деб ўйладим.* Ҳ. Назир, Кўктерақ шабадаси. *Толиб ака, ҳойнаҳой, Аҳмаднинг устидан шикоят қилиб кирган.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *«Бу суҳбатда гапирадиганлар, ҳойнаҳой, мени тилга олишади», деган ташвиш билан бошини кўтарди* Авзам. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҲОЙҲОЙЛАМОҚ 1 «Ҳой», «ҳой-ҳой» деб чақирмоқ.

2 Шундай товуш чиқариб ҳайдамоқ, йўлга бурмоқ, тартибга чақирмоқ; тергамоқ; огоҳлантирмоқ. *Чол тутга чиққан болаларга ҳойҳойлаб турарди. Ҳойҳойлаб чуғурчуқларни қочирмоқ.*

ҲОЙ-ҲУЙ: **ҳой-ҳуй қилмоқ** «Эй», «ҳей», «ҳой» каби сўзларни ишлатиб чақирмоқ, ундамоқ.

ҲОЙҲУЙЛАМОҚ «Эй», «ҳей», «ҳой» сўзлари билан чақирмоқ, ундамоқ; ҳой-ҳуй қилмоқ. *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳойҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОКАЗО [а. هكازو — шунақа, худди шундай; шундай қилиб, шу тарзда] (одатда «ва» боғловчиси билан) Шу сингари, шунга ўхшаган(лар), бошқалар. *Аёл урушга кетган эри, ўзининг иши, турмуши ва ҳоказолар ҳақида гапирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Тулаганнинг эсига алиф, вентилятор, Абдуманнофнинг эсига мурч, цемент можаролари тушди ва ҳоказо.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

ҲОКИМ [а. حاكم — ҳукмдор; бошқарувчи; бошлиқ; судья, ҳакам] **1 тар.** Ўрта Осиё хонликларида белгили бир шаҳар ва унинг атрофидаги қишлоқлар устидан хону

бек амрини ўтказиш учун белгилаб қўйилган амалдор. *Ҳолвани ҳоким ер, калтакни — етим*. Мақол. ■ *Бу ҳукмишимиз ижро этгувчи, Тошкент ҳокими Нормухаммад қушбегига марҳамати шоҳонамиз шулдир*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани сабабли катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик*. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 тар. Собиқ Туркистон ўлкасидаги айрим шаҳар ёки музофотларда чор ҳукуматининг сиёсатини ўтказиш учун белгилаб қўйилган юқори мансабли амалдор. *Маҳкама биносига кетган ўт обдан авжига чиққан бир пайтда шаҳар ҳокими Мединский ва подполковник Китаевлар икки взвод жазо отряди билан майдонга кириб келди*. К. Яшин, Ҳамза. *Аёёнлар супада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчигандан кейин, ҳоким одатдагича тилмоч орқали халқни огоҳлантирди*. И. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳокими мутлақ Маълум бир ҳудудда чексиз ҳокимликка эга бўлган мансабдор (подшоҳ, амир ва ш.к.).

3 Умуман, ҳукмини, буйруғини ўтказувчи (шахс, синф ва ш.к.) **Ҳоким синф**. ■ *Улардан [амалдорлардан] ҳеч бир кишига ёмонлик келмайди, улар ёлғиз тартибни.. талаб қилишади. Чунки улар — ҳоким, биз — фуқаро*. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар ва туманларнинг биринчи раҳбарлик лавозимидаги шахс; ҳокимликнинг биринчи раҳбари. *Бу муҳим масаланинг муҳокамаси учун кенгаши вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари таклиф этилди*. Газетадан.

5 кўчама Ўз ихтиёрига олган, эгаллаган нарса ҳақида; «хукмрон». *Мункиллаган кампирлар жим шам ёқади мозорларда, Саратоннинг иси ҳоким мудраб ётган бозорларда*. Х. Даврон, Тунги боғлар. *Туни бўйи кўк юзининг ҳокими бўлган ой ётоғига отланаётган.. шу палладаи салқин, мусаффо шабада.. роҳат бахш этарди*. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Ўз-ўзимни тутдим саволга, Ҳоким эди қалбда бир туйғу*. Н. Нарзуллаев.

Ҳоким бўлак тлш. Синтактик алоқалда тобе бўлган қисмни бошқарувчи, унга нисбатан ҳоким вазиятдаги бўлак. Мас., *Бизни*

суҳбатга таклиф этди гапида таклиф этди — ҳоким бўлак.

6 Ҳоким (эркаклар исми).

ҲОКИМИЯТ [а. حاکمیت — давлатчилик; бошқарув; ҳокимлик] **1** Давлатни бошқариш ҳуқуқи; сиёсий ҳукмронлик; давлат органларининг ҳуқуқ ва ваколати. *Ҳокимиятни қўлга олмақ. Ижро этувчи ҳокимият. Қонун чиқарувчи ҳокимият.* ■ *Бу орада февраль инқилоби бўлиб, Николай подшоҳ тахтдан ағдарилди. Ҳокимият муваққат ҳукумат қўлига ўтди*. К. Яшин, Ҳамза. *Райшбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Давлат бошқармаси ва унинг органлари; ҳукумат. *Қўш ҳокимият узоқ муддат давом этди.*

3 Бошқариш, буйруқ бериш ва ш.к. ҳуқуқи, имкони. *Ҳокимият жуда ширин нарса экан. «Шарқ юлдузи». Одамнинг пуч, сараси ҳокимият қўлига теккандан дарров ажрайдди-қолади*. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ҲОКИМЛИК 1 Ҳоким иши, вазифаси; шу вазифага мансуб, тегишли. *Ҳокимлик либоси.* ■ *Юсуфбек ҳожи: -Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум халқ тилидан бўладир; бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмағур одам қўйилмасин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Темурбек, мулозимлари қуршовида бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди*. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Ҳоким, ҳукмрон ҳолати; ҳукмронлик (тўғри ва кўчма маънода). *Замон ишчи, деҳқон замони бўлиб, чиновникларнинг ҳокимлиги, ерлик халқнинг маҳкумлиги битган*. Газетадан. *Рашкли алам ўйи ҳокимликни ўз қўлига олди*. М. Каримов, Сени дейман, жоним.

3 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар, туман бошқарув органлари ва улар ўрнашган жой. *Шаҳар ҳокимлигидан вакиллар келди.*

Ҳокимлик қилмоқ 1) ҳоким лавозимида ишламоқ, ҳоким вазифасини бажармоқ. *Хуллас, ҳар қайсиси ўзи ҳокимлик қилаётган ўлкада фан ва санъат, ободончилик ишларига эътибор берардилар*. Мирмуҳсин, Меъмор; **2)** ҳоким, ҳукмрон ҳолатида бўлмоқ (қ. **ҳокимлик 2**). *Уйдан чиққанидан бери танига ҳокимлик қилиб келаётган қарахлик шу оннинг ўзидаёқ ғойиб бўлди-қолди*. С. Аҳмад, Уфқ.

4 тли. Ўзаро алоқа (боғланиш)да бирор қисмнинг ҳоким вазияти; *зид. тобелик.* Мас., кенг кўча, бешинчи хона бирикмаларидаги кўча, хона сўзларининг вазияти.

ХОКИМОНА [а. + ф. حاکمانه — ҳокимлардай, ҳоким каби; буйруқ тарзида] *кам қўлл.* **1 рви.** Бошқалардан устун турадиган, ўз ҳукмини ўтказадиган кишиларга хос, ҳокимларга ўхшаб.

2 Буйруқ тарзидаги. *Бир оз сукунатдан сўнг Ботиралининг ҳокимона командаси янгради.* Х. Фулом, Машғал.

ҲОЛ [а. حال — ҳолат, равиш] **1** Ҳаётдаги муайян бир ҳолат, вазият; аҳвол. *Умидли, изланувчан ёшларимизнинг кўплиги қувончли ҳолдир.* Газетадан. *Шунақа, бу чўлни осонликча енгмаганмиз, қурбонлар бериб, жон фидо қилиб, шу ҳолга келтирганмиз.* «Ўзбекистон кўриқлари». ...мактабда ўқиш-ўқитиш ишлари мустақкам изга тушиб кетди. Бу ҳол қишлоқда сезилмай қолмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дарвозалар ёнида сарбозлар юриб туриши.. душманга қарши тадбир-чоралар кўрилаётганини ҳисобга олмаганда, шаҳар ўлик ҳолда эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳолига вой Кишининг иши, аҳволи ёмон бўлишини, ачинарли аҳволга тушишини билдиради. *Ўз пирини беобрў қилган, юзига оёқ тираб кетган банданинг ҳолига вой!* «Муштум».

2 Кимса ёки нарса жисмида юзага келган муайян ҳолат. *Автор яна ўз савлатли ҳолига қайтди.* Қаддини ғоз тутганича, оёғини кериб, йирик-йирик қадам ташлаб чиқиб кетди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ўзимку, ғўзаларни шу ҳолга етказгунча лабларимни(нг) уч марта пўсти тушди.* С. Нуров, Нарвон.

3 Кишининг жисмоний ва руҳий жиҳатдан ўзини сезиши; жисмоний ва руҳий ҳолат; кайфият, авзо, кўриниш. *Меъморнинг хаёл суриб, гиёҳвандлардек қотиб қолганини кўрган Ҳорунбек.. устод баъзан шундай ҳолга тушиб қолармикан, бу, эҳтимол, аччиқ аламининг оқибатидир.. деб ўйларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тешабой, бир томондан, кооперативчининг ҳолига ачинди, иккинчи томондан, гитлерчиларга хизмат қилаётганидан ғазабланди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

4 (ў.-п. к. шаклида — ҳолда) Ҳолат билдирувчи (*ғамгин, маъюс* каби) баъзи сўзлар, шунингдек, *-ган* аффиксли феъл билан қўлланиб, бирор ҳаракат-ҳолатнинг шу сўз билдирган ҳолатда юз бериши, бажарилишини билдиради. *Хусайннинг дадаси маъюс ҳолда, билинар-билимас бош чайқаб қўйди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Суюм оға гаранг, дардли, оч ҳолда тепа устига чиққач, яна боягидек, орқа-олдига қаради.* Н. Фозилов, Дийдор. *Хусайн Бойқаро.. қийиқ, тез ўйнайдиган кўзларини шоирга тикиб, ғамгин ҳолда деди..* Ойбек, Навоий. *Имом ерга қараган ҳолда бошини қимирлатиб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, руҳий ёки жисмоний имконият, куч-қувват маъносини билдиради. *Унинг оҳ дегани ҳоли йўқ.* С. Сиеёв, Аваз. *Боланинг йиғлашга ҳам ҳоли қолмаган эди.* Газетадан. *Ҳосият хола бир хўпдан чой ичган бўлди-ю, ҳоли келмай, ётиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

6 тли. Иш-ҳаракатнинг қай тарзда бажарилишини, унинг бажарилиш сабаби, мақсади, ўрни, пайти ва ш.к белгиларини билдирадиган иккинчи даражали бўлак. Қандай белгини билдиришига кўра ҳолнинг *сабаб ҳоли, ўрин ҳоли, пайт ҳоли, тарз ҳоли* каби турлари фарқланади. *Кеча кўрдим (кеча — пайт ҳоли). Кўчада учрашдик (кўчада — ўрин ҳоли) ва б.*

Акс ҳолда қ. акс. **Арзи ҳол айламоқ** (ёки **қилмоқ**) Ўз аҳволини ва истагини изҳор қилмоқ, шикоят қилмоқ. **Аҳли ҳол эск. кт.** Раҳмдил, кимса учун қайғурувчи, жонкуяр одам(лар). **Илми ҳол эск. кт.** Илмининг, илм ишларининг ҳолати, аҳволи. *Мадрасаларда илми ҳол ўғай ўғил ҳолатига тушиб қолди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Таржимаи ҳол қ. таржима.** **У ҳолда** Ундай бўлса, шундай бўлган тақдирда. *Хайр, кетмаган ҳам бўлсин. У ҳолда, ўзингиз айтгандек қилиб, тўппатўғри эртага Салим шарбатдорнинг олдига бораман-да, ўғлинени Мирзакарим аканинг тошкентлик куёви ўлдирди, мен ўз кўзим билан кўрдим, дейман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўз ҳолига** Ўз эрки-ихтиёрига. *Шундай қилиб, «бечора» Содиқни ўз ҳолига қўймай, кўчадан анчагина нарига сураб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меъморни ўз ҳолига қўйиб бериш керак. У шуни хоҳларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бошини кўтариб, елка-*

ларини ўз ҳолига қўйди, оёқларини ҳам узатди. С. Кароматов, Олтин қум. **Ўз ҳолича** Бировнинг аралашувисиз; ўз билгича, ўзича. *Уйда ўз ҳолича ивирсиб юриб, темир-терсақлар йиғди, асбоблар топди, ишлай бошлади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Ҳол тили** эск. кт. Ҳол-аҳволдан сўзловчи, уни билдирувчи хатти-ҳаракат, белги ва ш.к.; шундай «тил». *Бу икки ёш орасида севги алоқаси ҳалигача тилга олинмаган ва ҳар иккалалари ҳам бир-бировларига ўз ички кечинмаларини ёлғиз ҳол тили билан изҳор қилмоқда эдилар.* С. Айний, Дохунда. *Нариги уват билан буниси бир-бирига нисбатан фарқини ҳол тили билан сўзлаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАНКИ [a. + ф. حال آنکه – гап шундаки, ҳақиқатда эса, ҳолбуки] кам қўлл. айн. **вахоланки.** *Сиз ўқиган китоб бир-икки ойда ҳам сув кўрмайтурсан иқлимлар учун ёзилган; ҳоланки, бизнинг бу жойларда, шукур, ҳамма вақт оқар сув тайёр.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАТ [a. حالت – ҳол, аҳвол; тузилиш] **1** Юзага келган, мавжуд бўлган вазият, аҳвол. *Жанговор ҳолат. Ҳарбий ҳолат. Шаҳар қамал ҳолатда.* ■ *Ишлаётган одамлар уни [Олаҳўжани] бу ҳолатда кўриб, жуда ҳайрон бўлиб, ишдан тўхтаб қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамма сергак тортиди, унга қулғини тутиб жим қолди. Бу ҳолатдан фойдаланган шайх сўзига пардоз бериб, давом этди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шерали ҳам бу тўқнашувдан Тўлғоной билан ёлғиз қолгандаги ҳолатга тушди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Жисмоний ёки руҳий жиҳатдан бўлган ифода, кўриниш; қиёфа, авзо. *Асабий ҳолат. Кулгили ҳолат. Аянчли ҳолат.* ■ *Мен унинг ҳолатидан нимадир ичини куйдираётганини.. билиб турардим.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Унинг.. мажакланиб, таниб бўлмас ҳолатга келган юзини оқ шоҳи билан ёпиб қўйдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бир ҳолатда Ачинарли, ночор, путурдан кетган аҳволда. *Қандолат биби бир ҳолатда бўлиб чўкиб қолган, ранги зағфарон..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Энди букчайиб қопти. Кийимлари ҳам бир ҳолатда.* С. Аҳмад, Уфқ. **Жон ҳолатда** қ. жон.

3 шв. Куч-қувват, дармон, малор; қудрат. *Ҳознинг бир оёғи синган, бир қаноти майиб бўлган, ўқ тегиб ҳолати кетиб, шу ерга йиқилган.* «Алпомиш». Энди мендан ҳолат

кетди, бек Шакар, Бу чўлларда энди қолдим хору зор. «Ширин билан Шакар».

ҲОЛ-АҲВОЛ [ҳол + a. احوال – «ҳол» с.нинг кўпл.] Одамнинг руҳий ва жисмоний ҳолати; соғ-саломатлик. *Эшон билан қассоб тиз чўкишди-да, қўлларини фотиҳага очишди.* Сўнгра Элмуроддан ҳол-аҳвол сўрадилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛ(И)-БАҚУДРАТ қ. бақадриҳол. *Ишингни айтавер, ҳол-бақудрат қила берамиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ушанда Кўпайсинхон онасига эргашиб, далага чиқар.. ишлаётганларга чой қайнатиб берар, ҳоли-бақудрат пахта терарди.* А. Абдукаримов, Чўл бургути.

ҲОЛБУКИ зидл. боғл. Маъноси (мазмунни) бир-бирига қарама-қарши (зид) бўлган қўшма гап таркибидаги гапларни боғлаш учун хизмат қилади; аслида эса, бироқ. *Ўқувчи «биз кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди», деб ўйлайди.* Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билиб туради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Гўё биз бир-биримизни кам биладигандай.* Ҳолбуки, сиз мени мактабга келган кунимдан биласиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛВА [a. حلواء – ширинлик; қандолат маҳсулоти] **1** Ун, шакар ва ёғдан, баъзан кунжут, мағиз қўшиб тайёрланган ширинлик, қандолат. *Пашмак ҳолва.* ■ *Арава-арава ун, гуруч, қоп-қоп бодом, pista, кажаваларда ҳолвалар, қирқ-эллик катта-кичик яшиқда ҳар хил мевалар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Айланиб, уйда қолган жу-жуқларига қанд-қурс, ҳолва, пуфак олмоқчи бўлди.* Н. Аминов, Қалтис хато.

2 кўчма Қиёс мазмунли гапларда фикр юритилаётган нарса, иш, воқеа-ҳодисанинг бошқасига (қиёсланаётганига) нисбатан ёмон (ҳеч гап) эмаслиги, ундан дуруст, чидаса бўладиган эканлиги каби маъноларни билдиради. *Ҳали бу-ку ҳолва, қамоқхонадаги – якка камерадаги ёлғизликдан худонинг ўзи асрасин!* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Менинг гуноҳим олдида сизники ҳолва-ку.. «Муштум».* Наманган вилоятига ўтдим. *Фарғонадаги машмашалар ҳолва экан.* «Муштум». *Трассадаги шовқин-сурон бунинг олдида ҳолва экан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон

Сувдан ҳолва ясамоқ Бўлмайдиган ишга уринмоқ, бекорга уринмоқ. *Мамлакатдан*

чет эл капитални ситиб чиқармасдан туриб.. халқни қаттиқ оёққа бостириш — сувдан ҳолва ясайман, дейиш билан баравар. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. **Ўғилми, ҳолва?** этн. Ўғилми-қизми? — янги туғилган бола ҳақида бериладиган савол (қиз унашилганда, куёв томондан қиз томонга юбориладиган совгаларга ҳолва кўшиб юбориш одат бўлгани учун шундай дейилади). *Ҳасанали ҳам улжайиб, ёнчиқ ковлашга тутинди ва: -Ўғилми, ҳолва? — деб сўради хотинидан. -Ўғил! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳолва деган билан оғиз чучимаиди Курук гап билан мақсад амалга ошмайди. Дарҳақиқат, ҳолва деган билан оғиз чучимаиди-да.. Халқ — оми.. бизнинг маърифат ҳақидаги гапларимиз уларнинг қулоғига киришига унча ишонмайман. К. Яшин, Ҳамза.*

ҲОЛВАГАР [а. + ф. حلواگار — ҳолва қилувчи, ҳолвапаз] айн. **ҳолвачи**.

ҲОЛВАЙТАР [а. + ф. حلوائى تر — ҳўл (нам), сувли ҳолва] Доғ қилинган ёққа ун солиб, сал қизаргунча қовуриб, устидан шакар эритилган сув қуйиб тайёрланадиган ширин таом. *Бола чинни товоқда ҳолвайтар кўтариб кирди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. ..ҳолвайтардан эҳтиёт бўлинг. Ёғу шакарминан пишганданми, билмадим, иссиқ нарса бўлади. Газетадан.*

ҲОЛВАПАЗ [а. + ф. حلواپاز — ҳолва пиширувчи, тайёрловчи] айн. **ҳолвачи**. *Оғзим чучисин десанг, ҳолвапазнинг ёнига бор. Мақол.*

ҲОЛВАФУРУШ [а. + ф. حلوافروش — ҳолва сотувчи] Ҳолва сотувчи; ҳолвачи. *Бир томонда ҳолвафурушлар бақаришиб, кунжут ҳолва, мағиз ҳолва, пашмак, «от нон» сотмоқдалар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ҲОЛВАЧИ 1 Ҳолва тайёрловчи уста; ҳолвагар, ҳолвапаз. *Сайил кунларида шаҳардан ҳолвачию шакарпазлар.. аравада бу жойга келишарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Ҳолва сотувчи; ҳолвафуруш.

Ҳолвачининг тешасидай қ. **теша**.

ҲОЛ-ЖОН: ҳол(и)-жонига қўймаслик Унамаганига қарамаслик; кўярда-қўймаслик. *Лекин Улжаев ёпишган еридан узиб ўрганган, елим қошиқ одам экан, келавериб, ҳол-жонимизга қўймади.. «Муштум». Рўзивой мени ҳол-жонимга қўймай ўтирғизди-да, ўзи буфетчининг олдига кетди. «Гулдаста». Унинг*

мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳол-жонига қўймаслиги ҳерак эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲОЛСИЗ Ҳолдан кетган, мадори қуриган; дармонсиз, заиф. *Арча сандиқ ёнидаги намат устида ҳолсиз чўзилиб ётган бу одамнинг юз-кўзию уст-боши қандай — билиб бўлмас.. эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Йигитали ҳолсиз оёқларини судраб, эмаклаётгандай, яна олдинга интилди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

ҲОЛСИЗЛАНМОҚ Мадори қуримоқ, ҳолдан кетмоқ; дармонсизланмоқ, заифлашмоқ. *Пошша хола ҳолсизлангандай, стулга ўзини ташлаб ўтириб олди. Д. Нурий, Осмон устунни. ..йигитча қорларни ғарч-ғурч босиб келди-да, сувдаги киши қўлидан ҳолсизланиб, қолган қизни олди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Қусиб чарчаган Кумуш ҳолсизланиб, бошини ёстиққа ташлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲОЛСИЗЛИК Куч-мадори йўқ, ҳолсиз ҳолат. *Ранги оқарган, ҳолсизликдан кўзларини юмиб ётган бу аёл Набижоннинг хаёлида алақачон ўрнидан турган.. у билан болашиб юрарди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Йигиталининг бутун вужудини тер босган, ҳолсизликдан гандираклаб, қалин буталар орасидан кетаётганини биларди, холос. Д. Нурий, Осмон устунни.*

ҲОЛ-ҚУДРАТ айн. **бақадриҳол, баҳоли қудрат**. -*Оббо, ношукур бандалар-эй, шунча неъматни [дастурхонга] тўкиб ташлади-ю, яна нолигани нимаси? Ҳамма нарса ҳол-қудратга қараб-да!.. — деди Хўжаназар ака Моҳидилга. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Қирда лўлилар қишлоғи бунёдга келди. Ҳар бир ошла ҳол-қудрат уй қуриб олди. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.*

ҲОМИЗ [а. حامض — аччиқ, нордон; кислота]: **ҳомизи қорбун** эск. Карбонгази; карбонат ангидрид.

ҲОМИЙ [а. حامى — ҳимоя қилувчи] 1 Қўллаб-қувватлаб, тарафини олувчи; ёрдам берувчи, ҳимоя қилувчи шахс. *Шариат ҳомийси. Миллат ҳомийси. ■ Ислохўжа юртнинг бойлари, пулдорлари.. ўртасида кундан-кунга обрў қозониб, уларнинг ҳомийсига айлана борди. Ж. Шарипов, Хоразм. Мирзо Улуғбек.. биргина илмнинг эмас, балки санъатнинг ҳам ҳомийси эди. К. Яшин,*

Ҳамза. *Участканинг қаҳрамонини эшакка ўтқазиб, кеча келган ўғри-безорилар ҳомийсини мансабга кўтарибсиз.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 иқт. Бирон тadbир ёки фаолиятни амалга оширишда молиявий ёрдам кўрсатувчи, молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватловчи жисмоний ёки юридик шахс.

ҲОМИЙЛИК 1 Ҳимоя этиш, тарафини олиш; ёрдам бериш; қўллаб-қувватлаш. *Косонда.. техникага меҳр-муҳаббати, эътиқоди зўр хотин-қизлар оз эмас. Аммо уларга ҳомийлик етишмаётир.* Газетадан.

2 Бирор тadbир ёки фаолиятни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, молиявий ёрдам.

Ҳомийлик қилмоқ 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ, тарафини олмоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. **ҳомий 1**, **ҳомийлик 1**). - *Ёшларга ҳомийлик қилиш, йўл-йўриқ кўрсатиш исломнинг, уламоларнинг ишидир, — деди қалтираб, бўзариб, мунофиқлардан бири.* Ойбек, Нур қидириб; 2) молиявий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқламоқ, ёрдам бермоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. **ҳомий 2**, **ҳомийлик 2**). *Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган.. одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲОМИЙСИЗ Ҳимоя этувчиси, тарафдори йўқ, ҳимоясиз; ёрдам берувчиси йўқ, ёлғиз. *Ота-онадан етим, ҳомийсиз қолгани етмагандек, мусофир юртда у мафосил касалига мубтало бўлиб қолди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ҲОМИЛА [а. *حامله* — иккиқат хотин] Она қорнида 2-ойнинг охиридан (9-ҳафта) бошлаб туғилиш вақтигача (40-ҳафта) ривожланаётган пушт (эмбрион). *Ҳомиланинг мўъжизали ривожланиши жараёни биологлар олдидан турган энг мураккаб муаммолардан биридир.* «Фан ва турмуш». *Алпомиш кетган вақтда Барчиннинг бўйида ҳомила, гумона қолган эди.* «Алпомиш». *Бобур.. ҳомиланинг неча ойлик бўлганини билгиси келди, аммо рўйирост сўрашга тили бормай, гапни айлантирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲОМИЛАДОР [а. + ф. *حامله دار* — ҳомиласи бор] Қорнида ҳомиласи бор; иккиқат. *Гулнор бирдан чўчиб кетди, қорнида бир ниманинг анча сезиларли равишда ургангани*

туйди.. Дарров англади — у ҳомиладор! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОМИЛАДОРЛИК Қорнида ҳомиласи бор ҳолат; уруғланган тухум ҳужайраининг она организмда ривожланиб, етуқ ҳомиллага айланишидан иборат физиологик жараён. *Биринчи марта юзларига доғ оралаб, ҳомиладорликнинг нишониси сезилган кезларда эшикдан кирарди-ю, Валини маҳкам қучоқлаб, юзларидан чўпиллатиб ўпарди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

ҲОМИЛАЛИ айн. **ҳомиладор**.

ҲОМУЗА [ф. *خمیزه* — бир оз тортиш; эснаш, эсноқ]: **ҳомуза тортмоқ** айн. **ҳамёза тортмоқ** қ. **ҳамёза**. *Болалар бирин-кетин ҳомуза тортиб, ўринларидан эринчоқлик билан туришиди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҲОПИТМОҚ шв. Чўмилмоқ.

ҲОРДИҚ 1 Иш-меҳнат, ҳаракат қилиб чарчаган, толган ҳолат; ҳорғинлик, чарчоқ. *Мулоим, дилнавоз садолар унинг [Йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиқни суғургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болаларнинг «заказ»ини бажаришга кетган дам олиш соатларининг ҳордиғи бирваракай ёзилгандай, кўкрагини тўлдириб нафас олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эркин меҳнат қўшиқларининг басталаб, Яхшилаб чал, ҳордиқларим тўкайин.* Файрабий.

Ҳордиқдан чиқмоқ айн. **ҳордиғи чиқмоқ**

2. *У ўшанда яна бир ҳордиқдан чиқди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Шунча коммунистларнинг бошини кестириб ҳордиқдан чиқмаган Бадрий афанди энди менинг ҳам бошимни мўлжалга оляпти.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Ҳордиғи чиқмоқ** 1) чарчоғи ёзилмоқ, тарқалмоқ; шу тарзда дам олмоқ. *Келинг, қизим, қўлингизни ювинг. Жиндак наҳори қилайлик, шояд ҳордиқларингиз чиқса.* Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) алами тарқамоқ, кўнгли жойига тушмоқ. *Ҳозир кенгаш чақириб қўймаганида, жиянининг таъзирини бериб, ҳордиғи чиққан бўларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Дам олиш; дам. *Куй берар юракка ҳордиқ ва дармон..* Ҳ. Олимжон. *Отақўзининг раис бўлганига йигирма йилдан ошди. Йигирма йил ҳордиқ нима, ҳузур-ҳаловат нима — билмайди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Тушлик ўтиб, икки соатлик мажбурий ҳордиқ тамом бўлгандан кейин, касалхона гавжум бўлиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Тонг гира-ширасида ухлаб, ҳордиқ олган аравакаш отларни суғориб, араваларга қўшди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 с. т. Дам олиш кунни. У ҳордиқ оқшоми ҳаммомга тушди-ю, ходмигарлардан бирига ҳалиги сўроғини берди. А. Қаҳҳор, Мирзо.

ҲОРДИҚ КУНИ айн. **ҳордиқ** 3. Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳида] картина қўйиб берар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲОРДИҚХОНА с. т. Ишдан сўнг кириб дам олинадиган махсус бино, хона. [Улар] Клубда яқинда ташкил қилинган ҳордиқхонага кириб, музика эшитишди, Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҲОРИБ-ТОЛИБ Чарчаб, толиқиб. Узоқ пиёда сафардан ҳориб-толиб келган киши ҳолатида эшикка қараб юрди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Шоввозлар, яқинлашиб қолдик, бардам бўлинглар, — деди Пирнафас ака. Яна ҳориб-толиб қадам ташлашарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲОРИБ-ЧАРЧАБ айн. **ҳориб-толиб**. [Икромжон] Ҳориб-чарчаб, чодирни олдида якка ўзи чой ичиб ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲОРИМОҚ Иш, меҳнат қилиб толиқмоқ; чарчамоқ. Озиқли от ҳоримас. Мақол. ■ Ёрмат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлғудай ҳоригани учун, ҳамма отларга Йўлчи қаради. Ойбек, Танланган асарлар. Бош муҳаррир анчайин ҳориган кўринар, лекин сир бой бермай, ўзини тетик тутушга ҳаракат қиларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲОРМА(НГ) унд. с. Ишлаётган ёки ишлаб келган (ишдан чиққан) кишидан ҳол сўраш, унга мадад тилашни билдиради (жавоби — **бор бўл(инг)**). -Ҳорманг энди, отам! — деди аёл, қотма узун қўллари билан Элмуроднинг елкаларидан силаб. П. Турсун, Ўқитувчи. -Ҳорма, йигит, ўтир-чи, — Йўлчига бошдан-оёқ тикилиб деди бойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. «Ҳорма — бор бўл»-дан кейин Жўра қамчисини токчага ташлади-да, ўтга келиб исинди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲОРМОҚ айн. **ҳоримоқ**. -Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин тоза кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди, — деди генерал. Ойбек, Куёш қораймас.

ҲОРҒИН Ҳориган, чарчаган ҳолатли; шундай ҳолатни ифодаловчи. *Ғамгин ва ҳорғин Абдулвоҳид боғдан астагина чиқди.* Ойбек, Нур қидириб. *Шунданми ёки чар-*

чоқнинг зўриданми, Ҳотам ҳорғин хаёл суриб келарди. М. Ҳазратқулов, Журъат. *Муттар эрининг ҳорғин юзига тикилди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Ниҳоят, Сардорнинг ҳорғин овози эшитилди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҲОРҒИНЛИК Ҳориган, чарчаган ҳолат; ҳорғин эканлик. *Йигитали вужудини чарчоқ, ҳорғинлик қоплай бошлади, ўзини кўрпачага ташлади.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Кўк чой ичиб, Эркиннинг ҳорғинлиги чекиниб, вужуди бардамлашди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Ўрина ётганда, тезроқ тонг отишини кутиб, ҳорғинлигига қарамай, уйқуси ўчди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОСИД [а. حاسد — ҳасад қилувчи, бадхоҳ] эск. кт. Ҳасад қилувчи; ҳасадчи, бахил. *Даричалари ёпиқ машҳонанинг ичи ҳосидлар юрагидек қоп-қоронғи, даромад ҳам ёпилгандан сўнг, уй гўё лаҳад тусига кирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОСИЛ [а. حاصل — натижа, оқибат; якун, самара; мазмун, моҳият] I Экин, дарахт кабилардан етиштириладиган, олинадиган дон, сабзавот ва ш.к. *Халқим етиштирган ҳосил чўғига Баланд тоғлар ҳайрон қараб турибди.* А. Орипов, Йиллар армони. *..тарвузнинг энг қимматли навлари экилиб, мўл ҳосил олинди.* Газетадан. *Самарқанд атрофидаги боғларда мевали дарахтларнинг шохлари, етилган ҳосидан эгилиб, ерга салом беради.* «Саодат». *Бу йил ҳосил миқдоридан ташқари тола сифатига алоҳида эътибор берилади.* Газетадан.

Ишонч ҳосил қилмоқ қ. ишонч. **Мурод ҳосил бўлмоқ** Мақсад амалга ошмоқ, орзу ушалмоқ. *Бу билан мурод ҳосил бўлмайди: каттароқ миқёсдаги ишни ўйлаш керак.* К. Яшин, Ҳамза. *Сен йўлиқиб ҳосил бўлди муродим.* «Нурали». **Қаноат ҳосил қилмоқ қ. қаноат.** **Ҳосил бўлмоқ** Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Тўғон битиб, жар ўрнига катта кўл ҳосил бўлди.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. *Реакторда ҳосил бўладиган иссиқликни чиқариб ташлаш учун икки контурли система қўлланади.* «Фан ва турмуш». *Ёш йигитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган севги тобора чуқурлаша берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳосилга кирмоқ** Ҳосил бера бошламоқ (асосан мева, мевали дарахт ҳақида). *Ҳовлиларда ҳосилга кирган нок, олмалар кўзга ташланади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Ҳосил (эркаклар исми).

ҲОСИЛА [a. حاصله – натижа, оқибат; самара] 1 Бирор иш, амал, ҳаракат ёки нарсадан келиб чиққан, келтириб чиқарилган, ҳосил қилинган натижа, нарса. *Гарчанд, инсон онги, тафаккури моддий олам ҳосиласи эса-да.. «ЎТА».*

2 *мат.* Дифференциал ҳисобда: функциянинг ўзгариш тезлигини ифодаловчи асосий тушунча.

3 Ҳосила (хотин-қизлар исми).

ҲОСИЛДОР [a. + ф. حاصلدار – ҳосили бор, ҳосилга эга] Кўп ҳосил берадиган; серҳосил, унумдор. *Беш туп ҳосилдор тутни қирқтириб, Хўжаободда турувчи онасига саржин қилиб берди. «Муштум». Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲОСИЛДОРЛИК 1 Ўсимлик (экин) ёки ернинг ҳосил етказиш, ҳосил бериш имконияти, хусусияти, ҳолати. *Пахта ҳосилдорлигини оширмақ. ■ Қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини оширишда микроэлементларнинг ҳам роли катта. Газетадан.*

2 Муайян ҳажмдаги ердан олинадиган ҳосилнинг миқдори. *Ҳосилдорлик гектаридан 40 центнерга етказилди. ■ Пахта ҳосили 20 центнердан 30 центнергача етди. Бу – ҳосилдорликнинг ортиши. Ялли ҳосилчи? «Ўзбекистон қўриқлари».*

ҲОСИЛЛИ Ҳосил берадиган. *Ҳосилли боғ. ■ Умаралининг бригадаси юқори ҳосилли бригада ҳисобланади. И. Раҳим, Ихлос.*

ҲОСИЛОТ [a. حاصلات – «ҳосил» с. нинг кўпл.] *эск. айн. ҳосил* 1. *Кўрдингиз-ку, қанча ерга экин экканман.. Ҳар йил хўжайинга арава-арава ҳосилот бераман. Ойбек, Танланган асарлар. Биз топширган ҳосилот Сизга ширин ош бўлсин. 3. Диёр.*

Ҳосилот совети (ёки кенгаши) *тар.* Колхозларда деҳқончилик ҳосилини ошириш тадбирларини амалга ошириш мақсадида тажрибакор деҳқонлардан тузилган ҳайъат. *Колхоз правлениеси Ўрмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тайинлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 *тар. с. т.* Ҳосилот кенгашининг раиси. *У [Пирназар] узоқ йиллар колхозда раҳбарлик ўринларида ишлаган, бригадир бўлган,*

ҳосилот бўлган, беш-олти йил раислик ҳам қилган. Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ҲОСИЛОТЛИК *тар.* Ҳосилот вазифаси (қ. *ҳосилот* 2). *У.. правление шундай одамни ҳосилотликдан олиб, чорвачилик фермасига қўйганлиги ва унинг ўрнига пахтами фақат китобда кўрган Иброҳимовни тайинлагани чакки бўлганлиги туғрисида гапирди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҲОСИЛОТХОНА [ҳосилот + хона] *тар.* Ерларнинг тупроқлари таркибини текшириш, ердан олинган ҳосил, ўсимлик намуналарини сақлаш учун қилинган лаборатория ва унинг биноси.

ҲОСИЛСИЗ Ҳосил бермайдиган ёки камҳосил. *Ҳосилсиз ер. Ҳосилсиз дарахт.*

ҲОТАМ [a. حاتم – киши номи] 1 *айн. ҳотамтой.* *У.. вақти келса қаттиққўл, вақтида сахий, одамохун ва ҳотам киши эди. Ф. Фулом, Қаҳрамонлар ўлмади. Катталикни билмас бир яхши одам, Сахийликда ўлда қолибди ҳотам. Фозил Йўлдош ўғли.*

2 Ҳотам (эркаклар исми).

ҲОТАМЛИК *айн. ҳотамтойлик.* *Унинг ҳотамлиги тугиб кетди. ■ У бу нотаниш йигитнинг ҳотамлигидан жуда ҳайратда эди. Ф. Насриддинов, Кўнгил.*

ҲОТАМТОЙ [a. حاتمطائي – тойлик (той қабиласидан бўлган) Ҳотам] Сахий, саховатли, олийжаноб (Той шаҳрида яшаб ўтган, ўзининг ўта сахийлиги билан машҳур бўлган Ҳотам номли афсонавий арабнинг исми-лақабидан). *Одамларнинг бир кун давлатга, олти кун ўзига терсин бошоқни. Йигитали ҳотамтойнинг даврида даврони ни сурсин. Т. Малик, Ажаб дунё. Бу ердагилар эса ўзларини «танти», балки «ҳотамтой» деб ҳисоблар эдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОТАМТОЙЛИК Ҳотамтойга хос иш, хислат, фазилат; ҳотамтой эканлик. *Чархчининг.. ҳотамтойлиги қассобни ғижинтирди, кўзлари олайиб кетди унинг. А. Муқимов, Ғалати одамлар. У Миробиднинг топиш-тутишини, ҳотамтойлигини, тантилигини оғиз кўпиртириб мақтарди, В. Ғофуров, Вафодор.*

ҲОФИЗ [a. حافظ – сақловчи, муҳофаза қилувчи; ёдда сақловчи; қуръонни ёдлаб олган киши] Уста, етук ашулачи. *Халқ ҳофиз.* ■ *Ногоҳ жимжит ва қизгин ҳавони янграиб, ҳофизнинг таъсирли овози кўта-*

рилди.. Ойбек, Танланган асарлар. *Олим илми билан ҳурмат топура, ҳофиз хуш овози билан одамларнинг дилини хуш қилур, хунарманд эса кишиларнинг ҳожатини чиқарур..* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳофиз йигит ҳали ўн саккиз-ўн тўққиз ёшда бўлса-да, овози ширали, юракларни сел қилиб, тингловчини ерга қаратиб кўярди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲОФИЗА [а. حافظе — хотира; эсда сақлаш қуввати] Эсда сақлаш қобилияти (қ. хотира 1). *Сенинг ҳофизанг кучли. ■ Зокир ота ҳозир ҳам тетик ва бардам, ҳофизаси бақувват, гапи ва қиёфасидан кулги аримайди. М. Қодирова, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа усталари. Муқимий ҳофизаси яхши ва сермахсул шоирлардан эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Кошки эди сиздаги ҳофиза қувватининг ўндан бири менда бўлса! М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

ҲОШИЯ [а. حاشيه — бирор нарсанинг чети, айланаси, зихи; китоб, дафтар четидаги ёзувлар, изоҳлар] 1 Кийим, мато ва ш. к. нинг айланаси, чети. *Белида ҳошиясига ғазал битилган қийиқ, оёғида кўнжи тор ағдарма этик.. К. Яшин, Ҳамза. Мен кетдим, деб.. ҳошиялари титилган қалин портфелни қўлтиқлаганча хонадан чиқди. С. Кароматов, Олтин кум. Қамчи янги қизил тўн кийган. Ҳошиясига аллақандай живир-живир гул нақшланган бу тўн унинг наст бўйига, қотма гавдасига жуда ярашиб тушибди. Ҳ. Фулом, Машъал.*

2 Кийим, мато кабиларнинг четига, айланасига тортилган, солинган нарса (лента, нақш ва ш.к.). *Уларнинг кўзлари Пулатжоннинг кўкрагидаги орден, медаллар, елкасидаги погон, енгидеги ялтираган.. сариқ ва ҳаворанг ҳошияларда эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. Оқ тунука нарчаси текис қилиб қирқилган.. атрофларига усталик билан болганинг учидега нозик жимжима ҳошия солинган эди. И. Раҳим, Ихлос. Чеккасига қора ҳошия тутилган байроқ олдидега хомушлик билан силкиниб, ҳилпираб борарди. С. Зуннунова, Гулхан.*

3 Китоб ёки дафтар варағи атрофидаги хат ёзилмай очиқ қолдирилган қисм. *..кўксини ўртаётган укинчи, алам, ҳақорат патқаламни бир дам тўхтамайди, варақнинг икки бети ҳошиялари ажи-бужи майда ҳарфлар билан тўлаверади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

4 тар. Араб тили грамматикасидан мадраса талабалари учун тузилган қўлланма (лексик ва грамматик хусусиятларга доир изоҳлар мажмуи). *Соҳиб ўғли.. мадрасада «Ҳошия» гача ўқиган, янги усулда таълим-тарбия курсини тугатган. Газетадан. Уларнинг [толиби илмларнинг] қай бири «Қофия»да, қай бири «Ҳошия»да, қай бири «Шамсия»да. Ойбек, Навоий.*

5 Ҳошия (хотин-қизлар исми).

ҲОШИЯЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг четида ҳошия ҳосил этмоқ; ҳошия ажратмоқ. *Гиламни ҳошияламоқ. Дафтарни ҳошияламоқ.*

2 Ҳошия қадамоқ, ўтказмоқ, туширмоқ. *Байроқни ҳошияламоқ.*

ҲОШИЯЛИ Ҳошияси бор, ҳошия чиқарилган. *Ҳошияли газмол. Ҳошияли дафтар. Ҳошияли байроқ. ■ Оддий кўкракбурма ҳаворанг батис кўйлақдаги, бошига яшил ҳошияли оқ шоҳи дурра танғиган.. Ойниса.. Хондайлиқ қишлоғидан. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Пиёзи чакмонининг барини тақимиға қисиб, қора бахмал ҳошияли оқ қалпоғини бостириб олган хушрўй йигит баланд нахсадан осилиб тушган беҳи шоҳига қараб борар эди, М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲОШО [а. حاشا — бошқа, -дан ташқари, -дан бошқа, мустасно қилганда] эск. кт. Худо сакласин, худо ҳақи; асло. *Ҳошо, бу гапни мен айтганим йўқ. ■ -Талоқ хати ёзғувчи Отабек эмасми? -Ҳошо.. Отабек мундай гаплардан хабарсиз. Унинг отидан талоқ хати ёзган ҳам шу бадбахт Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲО-ҲО айн. ҳо 1. [Жамила:] *Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо, мен сендай қорин бойларни тахти-бахтинг билан ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҲУ 1 айн. ҳов 1. *Ҳу, қорайиб кўринган нима? Ҳу, дарёда чўмилганларимиз эсингда борми? Ҳу анави кунги гап нима бўлди? ■ Ҳу ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳу бир вақтда юборган ҳикоям энди чиқибди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲУ 2 унд. с. Қарғиш, сўкиш ифодаловчи сўз-иборалар билан бирга қўлланиб, кучли қаҳр, ғазаб, нафрат ҳис-туйғусини билдиради. *Ҳу, ер ютсин сени! ■ Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз*

девордан кесак кўчириб олиб, мулла Норқўзига ўқталди: -Ху, ўл, турқинг қурсин! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ХУ III унд. с. дин. Илоҳий кучга ёрдам сўраб муружаат қўлганда айтиладиган нидо. *Ҳасан «ҳақ» деб, «ху!» деди, Ғиркўк отини чу деди.* «Равшан». *Бу мудҳиш, машғум базмга ҳалиги ялмоғиз фолбиннинг хаста овоз билан вайсаши кўшилди: -Ё султон! Ё чилтан! Ху, ху, ху! Ойбек, Танланган асарлар.*

ХУ IV тақл. с. Кумри, ғуррак каби қушларнинг сайрашидаги товушни билдиради. *Мусича, ғурраклар ғуруллаб, ху тортиб.. боққа оройиш бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди.* «Равшан».

ХУБУЛМАЛИК [a. حب الملوك - шоҳлар уруғи, донаси] эск. Бир нав сурги дори (эски табобатда қўлланган).

ХУВ I айн. ҳов I. *Хув анави катта иморат олдида автобуслар тўхтайтиди.* ■ *Хув оқ ерни қирқ йил экдим даҳякка.* Ғ. Ғулом. *Хув ана икки пақир, Қани, дарров олингиз.* Қ. Муҳаммадий.

ХУВ II унд. с. I айн. ху II. *Хув, кўзингни ел есин, бир даста парингни Ёқут опангдан айисанми, буларни мен ёвга олиб бораманми?* Ғ. Ғулом, Соялар.

2 (одатда, хотин-қизлар нутқида) Кимсанинг чақирғига жавоб сифатида қўлланади. -*Салимаҳон, ҳо Салимаҳон!* -*Хув, келаверинг.*

ХУВ III айн. ху III. *Назари чўлга тушди, Хув, дея йўлга тушди.* Ҳ. Олимжон. *Қораҳон подшо.. пайти саҳар, хув, деб шаҳардан чиқиб кетди.* «Эрали билан Шерали».

ХУВ IV: хув этмоқ айн. хувулламоқ II. -*У кетди-ю, уйимиз хув этиб бўшади-қолди, кўнглимизга ғам-ҳижрон чўкди, - деди Зумрад ўртоғига.* Ойбек, Улуғ йўл.

ХУВАЙДО [ф. هويدا - очиқ-ошкор, равшан, аниқ кўриниб турадиган] **I эск. кт.** Аниқ кўриниб турадиган; аниқ; равшан. *Сени, болалигим, мен кўрдим боя Баҳор дийдориди равшан - хувайдо.* Миртемир.

2 Хувайдо (хотин-қизлар ва эркаклар исми).

ХУВУЛЛАМОҚ I Майин овоз чиқариб эсмоқ (совуқ шамол, изгирич ҳақида). *Шамол, ўчакишгандек, хувуллаганча дақиқа сайин кучаяр.. ҳали-вери тинадиганга ўхшамасди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Кейин*

хувуллаб, боягидан кучлироқ шамол эсиб ўтди. М. Мансуров, Ёмби.

ХУВУЛЛАМОҚ II Кимсасиз, бўм-бўш ҳолатда бўлмоқ. *У [Самандаров] кетгандан кейин, худди бутун ҳовлини тўлдириб, хандон-хушон сўхбат қилиб ўтиргани бир таллай меҳмон бирдан чиқиб кетгандай, ҳовли хувуллаб қолди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Кўчалар алланечук хувуллаган. Босилмаган қор отларнинг тиззасига чиқади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Маҳкам ака эшикдан кирибоқ икки катта ўғлининг ўрни хувуллаб турганини пайқади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Ҳозир хувуллаб турган чўл уни ютаман деяётганга ўхшарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХУВУЛЛАТМОҚ **Хувулламоқ II** фл. орт. н. *Бувиси бўлса, буларникида бир ҳафта аза тутди-ю, уйни хувуллаптиб, қариндошлар қатори жўнаб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХУВ-ХУВ **Хув III с. нинг тақр.** Қаландарлар анчагина йиғилиб қолган халойиқнинг олдида саф бойладилар. *Ҳаммалари узун-қисқа ҳассаларига таяниб, «хув-хув» деб, тебраниб турар эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ХУВХУВЛАМОҚ «Хув-хув» деган овоз чиқариб сайрамоқ (қумри, ғуррак каби қушлар ҳақида).

ХУДА-БЕХУДА (ГА) [ф. هدهديه - фойдали-фойдасиз, керакли-кераксиз] Бекордан-бекорга, керак бўлса-бўлмаса; ўринсиз. *Тошев келгандан бери Маҳкам деканатга ҳуда-беҳуда киришдан жуда тортинарди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Кўшнилари ташвишланманг.. ҳуда-беҳуда шовқин қилиша бермайди.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари. *Ҳуда-беҳудага ўзингни койитма..* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ХУДАЙЧИ тар. Хон ва амирнинг хузурига иш ва арз билан келганлар ҳақида хон, амирга хабар берувчи ва хон, амирнинг жавобини уларга етказувчи амалдор. *Анвар, ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қарсақ товушига худайчи кирди. -Келтир! - деди хон унга ияк қоқиб.* *Ҳудайчи лип этиб чиқиб кетди.* С. Сиёев, Аваз.

ХУДУД [a. حدود - «ҳадд» с. нинг кўпл. - чегаралар] **кт. I** Чегара, ҳад. *Худуддан ўтганда фашист - олчоқ ёв, Ободон шаҳарлар*

ёганда лов-лов.. Шухрат, Сенинг севгинг. *Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг худудиди турардик..* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Маълум чек-чегарасига эга бўлган, шундай чегара билан ўралган (ажралган) ер; маълум давлат, вилоят ва ш. к. га тегишли бўлган ер, майдон. *Туманимиз худудидаги шаҳар ва қишлоқлар.*

ҲУДУДСИЗ *к.т.* Чек-чегараси йўқ; чексиз, поёнсиз. *Бектемир ҳозир ўзини бутун борлиғи билан ўз қишлоғида, кенг дала, худудсиз қирларда кўрарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Худудсиз осмон остида, сариқ қумлар, юлғунзор орасида танҳо хаёл суриб ўтиришни тусаб қоларди.* С. Сиёев, Аваз.

ҲУДУД [а. *هدهد* – попишак; сассиқ-попишак] *шв.* Попишак. *Нурга чўмган бир водийда кенгаш қуриб ўтирган тўти, худхуд, қумри, товус, булбул, лочин ва бошқа паррандалар Семурғ қушини ўзларига бошлиқ қилиб олишга қарор қилиб, уни топиб келтириш учун парвоз қиладилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҲУЖАЙРА [а. *حجيره* – кичкина хона, ҳужрача; катакча] *биол.* Ўсимлик ва ҳайвон организмнинг такомиллашиши, тузилиш ва яшаш жараёнларининг асоси бўлган элементар тирик система (Моддалар алмашинувида иштирок этиши, янги ҳужайра ҳосил қилиши ва доимо янгиланиб туриши ҳужайранинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади). *Ҳужайра девори. Ҳужайра маркази. Ҳужайра назарияси.* ■ *Олимларнинг яқдиллик билан айтишларича, марказий нерв системаси ниҳоятда нозик нерв ҳужайраларидан иборат.* «Саодат».

ҲУЖАЙРАВИЙ [а. *حجيره‌وى* – ҳужайрага оид; ҳужайрадан иборат] Ҳужайраларга хос, ҳужайралардан таркиб топган. *Организмларнинг ҳужайравий тузилиши.* ■ *19-асрнинг 30-йиллари охирида ўсимликларнинг деярли барча органлари ҳужайравий тузилишга эга эканлиги аниқланди..* «ЎЗМЭ».

ҲУЖАЙРАЛИ Ҳужайраси бор, ҳужайралардан иборат. *Бир ҳужайрали микроблар. Кўп ҳужайрали организмлар.*

ҲУЖЖАТ [а. *حجت* – далил, исбот; сабаб, баҳона] **I** Кимсанинг кимлигини (шахсиятини), машғулотини, бирор ташкилотга аъзолигини тасдиқловчи гувоҳнома (паспорт, гувоҳнома, талабалик билети, аъзо-

лик билети ва ш. к.). *Эркак киши ичкарига кирди ва соат чўнтагидан ҳужжатини олиб кўрсатди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Муҳиддиннинг ўрта мактабни кумуш медаль билан тамомлагани, агрономия мактабида ўқигани ҳақидаги ҳужжатларни кўздан кечириб, бир чеккага суриб қўйди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Инспектор ҳужжатларимни синчиқлаб текширди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бирор иш-фаолият ёки нарсага ҳақ-ҳуқуқ ва ш.к. ни кўрсатувчи, тасдиқловчи иш қоғози. *Эрталаб бориб, жўнаш учун керакли ҳужжатларни олди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Қумқишлоққа ишга борасиз. Мен ҳужжат ёзиб бераман.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ҳўжабеков – раис, Саидғози – унинг қўл остида юрган кичик бир одам.. барча ҳужжатларда Ҳўжабековнинг қўли.* С. Анорбоев, Оқсой. *Улар савдо-сотиқ ҳужжатини расмийлаштиргач, ҳақиқий зиёфат бошланиб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Илмий, ижтимоий ёки тарихий аҳамиятга эга бўлган ёзувлар, суратлар, асар ёки адабиётлар. *Ўрхун-Енисей ёзувлари энг қимматли тарихий ҳужжатлардир.* ■ *Умид келибоқ.. профессорнинг мақоласини ёзишга киришиб кетди. Китоблар титди, газеталарда босилган ҳужжатларни ўқиб чиқди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳозир шаҳримизда ана шу муҳим ҳужжат катта қизиқиш билан муҳокама этилмоқда.* Газетадан.

ҲУЖЖАТЛАМОҚ *эск.* Ҳужжат билан (ҳужжат қилиб) расмийлаштирмақ (мол-мулк ва ш. к. ни). *Тўғри, бой отам мол-мулкни ҳужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим газабланди, болалик қилиб вакиллади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲУЖЖАТЛАШТИРМОҚ Ҳужжатлар билан асосламоқ, ҳужжатли ҳолга келтирмақ. *Тураржойини ҳужжатлаштирмақ.*

ҲУЖЖАТЛИ I Ҳужжати бор, ҳужжатга эга бўлган. *Ҳужжатли шахсий автомобиль. Ҳужжатли ҳовли.*

2 Маълум ҳужжатларга, ҳақиқий воқеаларга асосланган; воқеий. *Ҳужжатли фильм.* ■ *Ўзбекистонда биринчи ҳужжатли фильмни Худойберган Девонов суратга олган.* «ЎЗМЭ». *Ҳужжатли қиссанинг ёзилишига устозларнинг сўнмас хотираси ундади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ҲУЖЖАТЧИ с. т. I Ҳужжат(лар)ни тайёрловчи, расмийлаштирувчи.

2 Хужжат(лар) асосида фильм, асар ва ш. к. лар устида ишловчи. *Бу таланти фильм Ўзбекистон кино хужжатчиларини ўз ижодларига янгича назар билан, атрофимизда юз бераётган воқеаларга чуқурроқ ёндашишга даъват этади.* Газетадан.

ХУЖЖАТЧИЛИК 1 Хужжат ишлари.

2 Бирор нарсани хужжат билан асослаш, хужжатлар билан иш олиб бориш. *Кейинги вақтларда драматургияда хужжатчилик анча кенг расм бўлди.* Газетадан.

ХУЖРА [а. حجره — хона, бўлма; каюта]

1 Киши яшайдиган кичкина хона, уйча. *Равно шу сўзни айтиб, орқасига қайта берди, эшикни боягича ёниб, хужрадан йироқлашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Чўлда мен ўзимга кичкинагина хужра қуриб олганман. «Ўзбекистон кўриқлари». Давлатёр қайтди. Элмурод чий тўсиқлик айвон олди-дан аста одимлаб, ўз хужрасига ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 тар. Мадраса, қорихона ва масжидда шогирдлар, домуллалар яшаши учун ажратилган кичик хона(лар). *Бу хужраларнинг кўпчилиги бир эшикли ва олди равоқли бўлиб, одам ҳам, ҳаво ҳам, зиё ҳам ўша бир эшикдан кирарди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Мадраса хужраси сочади зиё, Асрлар қаврига зулматни қувиб.* А. Шер.

ХУЖРАБАЗМ [хужра + базм] Уй ичи, хона(хужра)да бўладиган ўйин-кулги, базм. *Машиоқлар чоғуларни қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин хужрабазм садоси оқа кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУЖРАДОР [а. + ф. حجره دار — хужра эгаси] тар. Хужра эгаси, хужраларни бошқарувчи (қ. **хужра 2**). - *Тўхтанг, — деб имомнинг сўзини бўлди янги хужрадор, — мен «мақбуз» деган гапни тушунмадим. Марҳамат қилиб тушунтириб берсангиз.* С. Айний, Куллар.

ХУЖРАДОШ тар. Бир хужрада турувчи шахс (бири иккинчисига нисбатан; қ. **хужра 2**). *Мадрасанинг катта мударриси мени бир қирғиз хатмкардага хужрадош қилиб қўйди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ХУЖУМ [а. هجوم — ҳамла, тажовуз, босқин; касалик хуружи] **1** Эгаллаш, йўқ қилиш, қайтариш ва ш. к. мақсадда ҳаракат қилиш; шундай мақсаддаги ҳаракат, ури-

ниш; ҳамла. *Аёллар тош, ғишт парчаларини кўтариб, эшик ва деразаларга хужум қила кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу пайт кўққисдан иккинчи буреут ҳам хужумга ўтди. Оқсоқ тўнғизча анчагача чийиллаб турди, сўнг овози тинди. «Фан ва турмуш». Раҳим итининг олғирлиги, кўй подасини қандай қилиб бўрининг хужумидан қутқаргани ҳақида мақтана кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 ҳарб. Бирор ҳудудни забт этиш, душманни йўқ қилиш учун техника ва ш. к. билан ҳаракат қилиш, ташланиш. *Хужумга ўтмоқ. Душман хужумини қайтармоқ. Ҳаво хужуми. ■ Бомбардимончиларнинг хужуми ўн беш минут давом этди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Душман қанчалик гангитилса.. хужумнинг муваффақияти шунчалик муқаррар бўлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ўрмон яқинида шох-шабба билан яширилган иккита душман танки хужумга шай турганлиги ҳақида хабар келтиришди.* Газетадан.

3 спорт. Қарама-қарши томонли спорт ўйинларида рақибнинг ҳимоясини енгиш, ҳимоя нуқтасини ишғол этиш учун ташланиш ҳаракати. *Кетма-кет бўлган хужумлар ўз натижасини берди: футболчиларимиз рақиб дарвозасига жавобсиз икки тўп киритдилар. Боксда хужум билан бирга ҳимояни ҳам эсдан чиқармаслик керак. ■ Унинг рақибни шохни хужумдан мудофаа қилиш учун узоқ ўйланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Танбеҳ, ҳақорат қилиш, сўкиш ва ш. к. билан кимсага ташланиш; ҳамла. *Хушрўй чодирдан чиқмасданоқ, чой ташиб, хизмат қилиб юрган кундошига кесатик билан хужум бошлайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шунинг учун Убайдулла ака ҳар бир масалада куёвининг ёнини олар, хотини сал ғинший бошласа, дарҳол хужумга ўтарди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

5 кўчма Бирор катта иш ёки тадбирни амалга оширишга қаратилган умумхалқ ҳаракати. *Саводсизликка қарши хужум. Паранжига қарши хужум. ■ Машиналар ишлаётган жойда чўлга қудратли хужум бошланганлиги сезилиб турибди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ХУЖУМКОР [а. + ф. هجومكار — хужум қилувчи] **1** Хужум қилувчи, хужум билан ҳаракатланувчи (**хужум** — тўғри ва кўчма

маънода). *Хуррамов бўлинмаси ҳужумкор группалар билан душманнинг ўқ олмас жойларини портлатиши керак эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Ҳужумкорлар қанча кўпайса, чўл шунча тез чекинади. Газетадан. Душман жанг билан чекинади, лекин бирон маррада ҳужумкорларимизни тўхта-тиб қолишдан оғиз эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Ҳужумга асосланган, ҳужум билан характерланувчи (иш-фаолият кабилар ҳақида). *Командалар ўтган давр мобайнида кўпгина қизиқарли, ҳужумкор футбол ўйинини намойиш қилиб, мухлислар қалбига олам-олам қувонч бағишладилар. Газетадан.*

ҲУЖУМКОРЛИК Ҳужумкор ҳаракат; иш-ҳаракатдаги ҳужумкор руҳ. *Баъзи футбол жамоалари ўйинида ҳужумкорлик этишмайди. Айрим жамоат ташиқотлари.. жамиятга зарарли хатти-ҳаракатларга қарши ҳақиқий ҳужумкорлик кураши олиб бормаяптилар. Газетадан.*

ҲУЖУМЧИ 1 ҳарб. Душман устига бос-тириб боровчи, ҳужум қилувчи. *Ҳужумчи танкчилар. Ҳужумчи учувчилар. Комилов ротадан ўттиз жангчини танлаб олдида, ҳар бири ўн кишидан учта ҳужумчи группа тuzди. «Гулистон».*

2 *спрт.* Команданинг ҳужум чизигида ўйновчи спортчи; *зид. ҳимоячи.* *Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, тўп тепишарди. Улар тарафма-тараф бўлиб олишган, икки томоннинг дарвозабони, ҳужумчию ҳимоячилари бор. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Бу тўпни олтинчи минутда ҳужумчи Б. Иброҳимов киритди. Газетадан.*

ҲУЗН [а. *حزن* — гам-ғусса; мотам; қайғу, ҳасрат] *эск. кт.* Гам, қайғу. *Унинг [Кумушининг] кўзларида доимий бир маъюсият, аримас бир ҳузн, ҳар онда бир энтикиб чайқалиш эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нашъалардан ҳаёлингга маржон тиз, Кипригинга асло ҳузн кўнмасин. Ойбек.*

ҲУЗНЛИ *эск. кт.* Фамли, қайғули. *Ўзбек қизларининг юрак дардлари Нақадар ҳуззли бу олти ҳарфда! Х. Расул.*

ҲУЗУР 1 [а. *حضور* — бор, мавжуд бўлиш, ҳозир бўлиш; келиш, кўриниш, намоён бўлиш] Юқори даражадаги қаноат, қониқиш ҳисси, киши вужуди, аъзоларининг яйраш ҳолати; роҳат. *Ўз меҳнатининг ҳузурини кўрмоқ. Канал суви қирғоққа*

бир маромда ел пуркаб, саратонда одамга ҳузур бағишлайди. «Ўзбекистон кўриқлари». Пахтачиликнинг азоби ҳам, ҳузур ҳам бор.. Газетадан. Латофат.. гуллар ичида юрган-дек, ҳузур билан нафас олди. С. Зуннунова, Янги директор.

ҲУЗУР ҚИЛМОҚ Ҳузур, роҳат ҳиссини туймоқ; ҳузурланмоқ. *Ҳузур қилиб нафас олмоқ. Совуқ сувда ҳузур қилиб ювинмоқ. Баҳор ҳавосидан кўнгилар ҳузур қиладди. Ойбек, Улуғ йўл. Умид югуриб чиқиб, қўлини совунлаб ювиб келди, овқатни ҳузур қилиб ичди. Мирмуҳсин, Умид. Мирвалиев ўз гапидан ўзи ҳузур қилиб кулди. «Муштум».*

ҲУЗУР 2 [а. *حضور*] (ж.к., ў.-п.к. *ёки ч.к. да* — ҳузурига, ҳузурда, ҳузурдан) кўм. *взф.* Макон муносабатларини билдиради. *Азимжон ишдан қайтаётиб, бугун яна она-сининг ҳузурига кирди. «Саодат». Тошпўлатов раис билан.. мактаб ҳузурда курс очши учун махсус жой ажратиш режалари ҳақида узоқ суҳбатлашди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ташаббускор қурувчилар ҳузурдан қайтар эканмиз, улар амалга ошираётган ишлар ва белгилаётган режалар ҳақида ўйладик. Газетадан.*

ҲУЗУРБАХШ [а. + ф. *حضوربخش* — ҳузур бағишловчи] Ҳузур бағишлайдиган. *Бог қанчалик чиройли, салқин, ҳузурбахш бўлса ҳам, ёлғиз одамни тез зериктирар экан. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.*

ҲУЗУРЛАНМОҚ кам қўлл. *айн. ҳузур қилмоқ қ. ҳузур 1.* *Кўқон дарбозасига тўлган халқ Азизбекнинг от оёқлари остида судралиб кетишига ҳузурланиб томоша қилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Каримжон.. азбаройи ҳузурланганидан, қоронғиликда ўз-ўзича жилмайиб кўяди. О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб. Чавандоз.. ҳузурланганидан кўзларини юмиб олган. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. Фотима яна бояғидай ҳузурланиб, табассум қилди. Т. Ҳайит, Вафо маликаси.*

ҲУЗУР-ҲАЛОВАТ Ҳузур ва ҳаловат, роҳат ва фароғат, ором. *Шундай қилиб, раис ҳузур-ҳаловатда яшарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҲУЙТ 1 *унд. с.* Кушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қўлланади.

2 *тақл. с.* Саъва, булбул каби кушларнинг сайраш овозига тақлидни билдиради.

ҲУЙТҲУЙТЛАМОҚ «Ҳуйт-хуйт» деган овоз чиқариб сайрамоқ. *Чол боши билан*

булбул хүйтхүйтлаётган томонга ишора қилиб давом этди. П. Турсун, Ҳқитувчи.

ХҲЙЯ, хүйя-хүй *шв.* Ота томондан айтиладиган алла. Хүйя, улим, хүйя-хүй; Жоним улим, хүйя-хүй. «Фольклор». Жоним болан от чопсин, Отига бахмал ёнсин, Хүйя солсин отаси. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ХҲКАМО [а. حكاماء — «ҳақим» с. нинг кўпл.] **1** *эск. кт.* Ҳақимлар, табиблар. Қазо етганда, барча ҳукамо ожиз қолдиларким, одам тангри хоҳиши билан бўлган қазога қарши нима қила олади? Ойбек, Навоий.

2 Донишмандлар, файласуфлар. Хусайн ҳар куни ярим кечагача ўтириб, юнон ва араб ҳукамарининг тиб ва фалсафага доир китобларини ўқир эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ХҲКМ [а. حكم — ҳукмронлик: ҳоқимият, бошқариш; тузум; қарор, тўхтам, буйруқ; фикр, тушунча] **1** *ҳук.* Суд, ҳуқуқий маҳкама ёки шахснинг жиноий иш юзасидан чиқарган узил-кесил, қатъий қарори; шунингдек, бирор иш юзасидан бўлган ажрим хулосаси, қарори. *Ижобий ҳукм.* Салбий ҳукм. *Қатъий ҳукм.* Қозининг ҳукми. *Ҳукмини ижро этмоқ.* ■ *Сидиқжон суднинг ҳукмидан жуда хурсанд бўлди-ю, лекин Шарофатнинг шикоят қила олиш ҳуқуқидан хавотирга тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳозир Николайнинг фуқаросиман, хонингнинг ҳукми ўтмайди менга..* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Бизни кимнинг ҳукми билан ўлдирмоқчи бўлаётирсиз? — деди хатирчилик банди миршаб одамиеа.* С. Айний, Куллар. *Фақат айблов ҳукми билан судланувчи айбдор деб топилади ва жазога тортилади.* «ЎЗМЭ».

Ҳукм қилмоқ (*ёки этмоқ*) Жиноий жазо ёки бирор иш ҳақидаги қарорни белгиламоқ, суд қарори билан жиноий жазони белгиламоқ. *..халқ суди Собир Сайдаровни ўн беш йил, Мирзажоновни ўн йил қамоқ жазосига ҳукм қилди.* Газетадан. *Суд Насибалини Сидиқжон Соҳибжоновга ҳукм қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Умуман, бир иш, масала юзасидан бўлган, хулоса тарзидаги фикр; қарор. *Баротнинг ҳаққоний сўзи, ҳукми мингбошини ерга кирегиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отанинг ҳукми вожиб, унинг иродасига бўйсунмай иложи йўқ.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Эргаш Соттининг бугунги кирди-корини кўнчилик ҳукмига ташламоқчи бўлса*

ҳам, гапни нимадан бошлашни билмай ўйла-ниб қолди. И. Раҳим. *Чин муҳаббат.*

Ҳукм юритмоқ айн. ҳукм қилмоқ (*қ. ҳукм 1*). *Эҳтимолки, унинг топган давлати ўғрилик орқасидадир, кишининг давлатига қараб ҳукм юритиш қийин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳукм қилмоқ** Хулоса тарзидаги фикр билдирмоқ, қарорга келмоқ. *«Бу ҳам ўшалардан бўлса керак» — ҳукм қилди ўзича чол.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Бу нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас.. ҳар бир иш оллонинг буйруғи билан бўлади.* Ойбек. *Танланган асарлар.*

3 Киши ёки нарсанинг бирор иш қилиш изм-ихтиёри (тўғри ва кўчма маънода). *У ҳозир жувоннинг ҳукмида бўлиб, унинг хоҳишига қарши ҳеч нарса деёлмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сенга зулм қилган шу икки оғанг сенинг ҳукмингда!* «Олтин бешик». *Ер-сув, бошқа моддий бойликлар бир тўда бойлар ҳукмида бўлган..* Н. Сафаров, Оловли излар. *Оёқдан ажралган пайтимда, умр йўлдошим мени тақдирнинг аччиқ ҳукмига ташлаб жўнаб қолганда, мен нима қилмоғим керак?* С. Кароматов, Бир томчи қон.

Одат ҳукмига кирмоқ Одатга айланмоқ, одат тусини олмоқ. *Уйқу ва ҳаловатнинг баҳридан кечиб, ҳар бир туп ғўзани хатосиз ундириб олиш Қурбонали полвон звеносида одат ҳукмига кириб қолди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

4 кўчма Буйруқ, амр. *Сенинг ҳукминг ўтмайди.* ■ *Шу кемачи кўрқиб, бўзариб Деди Омон ёнига бориб: -Дарё теран, таёв етмайди, Сувга, ўғлим, ҳукм кетмайди.* Э. Раҳим. *Дин ва олтин ҳукми-ла, Кўп уй бузилди. Ҳисобсиз маъсум бошлар Тандан узилди.* Файратий.

Ҳукм сурмоқ 1) ҳукмронлик қилмоқ. *Бобурнинг Туркистон ва Афғонистонда яшаган ва ҳукм сурган вақтида ёзган шеърлари Париждаги миллий кутубхонада мавжуд экани аниқланди.* «ЎТА»; **2)** бирор ҳолат чулғамоқ, эгалламоқ. *Бемор кўзини очган маҳал.. хонада сокинлик ҳукм сурарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Уйда ғалати бир тантана ҳукм сурарди.* С. Зуннунова, Янги директор. **Ҳукмини ўтказмоқ** Ўз айтганини қилдирмоқ, ўз хоҳишига бўйсундирмоқ (тўғри ва кўчма маънода). *«Мен валийман», деб подшоҳларга ҳукмини ўтказиб, жуда катта бойлик орт-*

тирган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳозир энг қизгин палла бошланмоқда — баҳор ўз ҳукмини ўтказишга киришмоқда. Газетадан.

5 мнт. Нарса ва унинг белгиси ҳақидаги тасдиқ ёки инкор мазмунли фикр.

6 эск. айн. кесим 3.

ҲУКМДОР [а. + ф. حکمدار — ҳукм қилиш ҳуқуқи бўлган, ҳокимият эгаси] тар. Бирор худуд ёки мамлакатнинг ҳуқуқи чекланмаган ҳокими; хон, подшо. Сугд мамлакатининг ҳукмдори. Қабила ҳукмдорининг мақбараси. ■ Жаллод айтар: — Амр қилди ҳукмдор, Булар учун тиклангандир тилла дор. «Эрали ва Шерали». Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ Ҳиндистоннинг ғарбига ҳужум қилди. С. Кароматов, Олтин қум. Тангада Қорахонийлар сулоласининг ўша даврдаги ҳукмдорлари кўрсатилган. «Фан ва турмуш».

ҲУКМДОРЛИК Ҳукмдор ҳолати, ҳукмдор эканлик. Ҳукмдорлик удумига биноан, унинг фақат баъзи тунларни хотини билан ўтказиши расм-русумга хилоф ҳисобланмас, Бобурнинг отаси Умаршайх мирзо ҳам шундай қиларди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Темурийзодалар ўзларига ён босган зотларнинг бошидан тилло сочарди-ю, аммо уларнинг ҳукмдорлигига қиттаққина мункир келган кимсани асло кечирмасдилар.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲУКМИКУШ [а. + ф. حکمکش — ўлим (ўлдириш) ҳукми] эск. Ўлим жазосига ҳукм қилиш; ўлим ҳукми. Арзимиз шулки, бугун ҳукмикушга буюрган одам жуда ёш бола экан. «Равшан».

ҲУКМНОМА [ҳукм + нома] Суднинг ҳукми ёзилган қоғоз; суд ҳукми. Ниёз қушбеги менга йигит қўшиб, бу ҳукмнома ни ижро қилишда бекка ёрдам бермак учун жўнатди! А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҲУКМРОН [а. + ф. حکمران — ҳукмдор, ҳоким; бошқарувчи] 1 Уз ҳукмини ўтказадиган шахс; ҳукмдор, ҳоким. [Худоёр] Астойдил Мусулмонқулнинг оталиғидан қутулишни ва мустақил равишда ҳукмрон бўлишни орзу этган. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Ахсининг ҳукмрони Умаршайх мирзо бу кеча ҳарамда ўн саккиз ёшли Қорақўз бегимнинг хобгоҳида ухлаб ётибди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Ҳукмини ўтказиш ҳуқуқига эга бўлган; ҳукмдор. Миллий тилнинг сақлани-

ши ва ривожланиши ҳамма вақт ижтимоий тузумнинг, ҳукмрон синфнинг одиллигига боғлиқ. «Фан ва турмуш».

3 кўчма Ҳукм сурган, забт этган, эгаллаган ҳолатли. Мана энди дафъатан фикрсиз, ўйсиз қолди, юраги бўм-бўш, бунда фақат гашилик ва оғриқ ҳукмрон. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Тонг ёришди, юлдузлар учди, Яна офтоб кўжда ҳукмрон. Р. Бобожон.

ҲУКМРОНЛИК 1 Ҳукмрон бўлиш, ҳукм юритиш. Хонларнинг ҳукмронлик даври. ■ Ўрта Осиёда икки асрлик араблар ҳукмронлиги даври бир қатор туркий тилларда, шу қатори, ўзбек тилида белгили из қолдириди. «ЎТА».

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ; ҳукм сурмоқ; ҳукм юритмоқ. Ривоят қилишларича, Деҳлида, шоҳ Акбар ҳукмронлик қилган замонда, бир савдогар яшар экан. Газетадан. Бу мамлакатда Нодиршоҳ деган ҳукмронлик қилар экан. «Олтин бешик».

2 Ҳукмини ўтказиш ҳуқуқига эгалик; ҳукмини ўтказиш. Мўғуллар ҳукмронлиги. ■ Бу [1555 йил 27 майдаги] ғалаба Шимолий Ҳиндистонда иккинчи марта бобурийлар сулоласи ҳукмронлигининг ўрнатилишини таъминлаган. «ЎЗМЭ».

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ, ҳукмини ўтказмоқ. Чоризм ҳукмронлик қилган даврда меҳнаткаш инсон қадри тупроқ билан тенг эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўчма Ҳукм сурган, эгаллаган ҳолат. Бечора ошиқ-маъшуқлар қочишмоқчи! Ҳали бу ерда ўз ҳукмронлигини зимдан давом эттираётган жаҳолатдан қочишмоқчи.. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳукмронлик қилмоқ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ, ҳукм сурмоқ. 1916 йил охири, ўлка хароб, очарчилик ҳукмронлик қилмоқда. Газетадан.

ҲУКМФАРМО [а. + ф. حکمفرما — ҳукмронлик, ҳокимлик қилувчи; ҳукм қилувчи] эск. кт. айн. ҳукмдор.

ҲУКУМАТ [а. حکومت — бошқариш, бошқарув; ҳукумат, бошқарув маҳкамаси] 1 Давлат ҳокимиятининг давлат бошқарувини бевосита амалга оширувчи, фармойиш берувчи ва ижро этувчи олий органи. 1954 йил январида кўриқ ерларни ўзлаштириш ҳақида ҳукуматнинг қарори эълон қилинди. «Ўзбекистон кўриқлари». Мамлакат қонун-

қоидасига мувофиқ сайланиб, барпо этилган Туркистон мусулмонлари ҳукуматига ҳурмат шуми? К. Яшин, Ҳамза. Солиқни одатда қонуний ҳукумат солади. Фуқаро тўлайди.. Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳукуматнинг қарори бор.. фронтвикларнинг оиласига зудлик билан ёрдам берилсин, деган. Уйғун, Танланган асарлар.

2 с. т. Давлат. Ер одамга қараб экилади-ган бўлса, Ҳукумат тракторни, машина ўроқни нимага чиқариб қўйпти? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уруш пайтларида Люблин Польша ҳукуматининг пойтахти эди. Т. Рустамов, Мангу жасонат.

ҲУКУМАТДОР [а. + ф. حکومتدار — ҳукумат эгаси; ҳоким, ҳукмдор] эск. Ҳукумат марказий органларидан бирининг бошлиғи, юқори мансабли амалдор. Абдураҳмон.. айниқса, орада хонга тегишли ҳукуматдор беклардан кўриниб қолса, жаннат ва жаҳаннам устидаги масалани дарҳол хонга итоат, бекларга ҳурмат билан айрибошлаб олар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲУЛКАР 1 айн. сурайё 1. Ҳулкарга боқиб, Қоратойникига боришга ҳали вақт эрта эканини билди. Ойбек, Танланган асарлар. Шимол томондан кўтарилган Ҳулкар кўзни қамаштириб, порлаб турарди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Ҳулкар (хотин-қизлар исми).

ҲУЛЛА [а. حله — сарпо, либос, кийим-бош] Нозик ва нафис мато, шундай матодан тикилган кийим. Ҳуллага ўралган кекса ўрмонлар, Нечун инграшади, қандай мунги бор? Миртемир. Олисдан мен кўрдим, мангалайнинг ёзиқ, Кийганинг ҳуладир, белларинг нозик. «Оқ олма, қизил олма».

ҲУМО [ф. همای — эзулик рамзи бўлган афсонавий қуш номи] Кимнинг бошига кўнса ёки сояси тушса, у киши энг бахтли бўлади, давлат ва салтанатга эришади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш; бахт қуши, «давлат қуши». Ҳумо қуши қўнган бошингда, Учиб юрди фалоқат қушлар. Жихоз тўла санъат уйдан Уғирланди олтин, кумушлар. Т. Тўла. Ўзбекистон ҳудудидаги меъморий ёдгорликларда, амалий безак санъати буюмларида ҳумо тасвири қадимдан кўп учрайди. «ЎЗМЭ».

ҲУМОЮН [ф. همایون — қутлуғ, муборак; бахту омадли; равнақли; худо сийлаган] эск. кт. 1 «Буюк подшоларга хос»,

«олий даражадаги», «энг муқаддас» каби маъноларни билдиради. Фармони ҳумоюн. Зоти ҳумоюн. ■ Мен жаноби олийнинг ҳумоюн ҳузурларига бориб, ишорат билан бу масалани арз қиламан. С. Айний, Эсдаликлар. -Қани, омин, амиралмўъминининг давлати ҳумоюнлари кам бўлмасин, ғанимлари хокпой бўлсин, — деган овоздан сўнг ҳамма кўлини фотиҳага кўтарди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 айн. ҳумо. Жонивор, Қўнғирот элдан келдингми? Ҳумоюндай менга соя солдингми? «Алпомиш». Ҳумоюн овлайди шошмас мерганлар. Ф. Фулом.

3 Ҳумоюн (эркаклар исми).

ҲУНАР [а. هنر — санъат; билим, кўникма, маҳорат, усталик; касб] 1 Муайян кўникма, маҳорат талаб қиладиган, тирикчиликнинг асосий манбаи ҳисобланувчи иш, машғулот; касб. Ҳунар, ҳунардан унар. Мақол. Йигит кишига етмиш ҳунар оз. Мақол. ■ Онам ҳам ўқитувчи, Бир ҳунари — туқувчи, Мен-чи аёло ўқувчи.. Қ. Муҳаммадий. Йигитнинг кўлида гулдай ҳунари бор. Ойбек, Танланган асарлар. Отасининг ҳунарини яхши эгаллаб олган бу йигитча учун қишлоқда иш кўп эди. С. Аҳмад, Хукм. -Бошқа бир ҳунарга берсак бўлмайди-ми? — дадамнинг сартарошликка ҳеч кўнгиллари йўқ эди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Бирор ишдаги маҳорат, санъат; моҳирлик, усталик талаб этувчи иш, хатти-ҳаракат ..Ҳунарининг борин унда билдирган, Кунгурасин пўлатдан қип эндирган. «Муродхон». Конференсье «иккинчи номерда хоҳлаган киши хоҳлаган ҳунарини кўрсатиши мумкин», деб ҳаммани қулдирди.. А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. Чекиниш учун ҳам ҳунар керак.. бу ҳам санъат талаб қилади.. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Одат тусидаги иш, ҳаракат. Аммо эски ҳунарингизни қилиб, отамга чақсангиз, мендан шафқат кутманг! Мирмуҳсин, Меъмор. Уйда қовоғини осилтириб, кўчада бегона аёлни кўреанда илжаядиган, тиржаядиган ҳунарга ўрганди. «Муштум». Кесатиқ ҳунаринг эсингдан чиқдим, деб турган эдим. Ҳарнечук ёдингда экан.. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Бўлмагур, келишмаган хатти-ҳаракат, қилиқ, одат. Абдишукур, овозни бунчалик бошқача қилишни кимдан ўргандинг? Ҳуна-

ринга балли-е.. Ойбек, Танланган асарлар. *Ғаройиб кучдан «шер» бўлиб кетган болалар тарбиячиларини кўриб хижолат тортиш, изза бўлиш ўрнига ғалайлашган кўзларини сузиб, ўз «хунар»ларини давом эттираве-ришиди.* Газетадан.

Хунар кўрсатмоқ 1) бирор ишга бўлган маҳоратини намоёиш қилмоқ. *Лекин энди-ги кўргазмага томоша қилгани эмас, хунарилни кўрсатгани бораман. Ғалати пай-вандлири қилганман.* А. Қаҳҳор, Танланган асарлар; 2) бўлмағур, келишмайдиган иш, ҳаракат, қилиқ намоёиш қилмоқ. *Меъёрини билганлар ширин ўтириб, ҳордиқ чиқарди, хурмачасига сиғмазанлар хунар кўрсатди. Ширин ошга паиша тушди..* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. **Хунар чиқармоқ** Бўлмағур, ёқимсиз иш, ҳаракат, қилиқ қиладиган бўлмоқ; шундай иш, хатти-ҳаракат, қилиқни одат қилмоқ. *Мактабда энди йиғилиш бўлиб қолса, уни бўлар-бўлмас-га мақтайдиган хунар чиқарди.* «Гулдаста». *Бош-кўзимни айлантириб, қўлга олдингиз, энди хунар чиқаряпсизми?* С. Кароматов, Бир томчи қон. **Хунар қилмоқ** 1) бирор касб-хунарни эгалламоқ. *Бўлмагай инсон азиз, яхши хунар қилмаса. Ёки ўқиб, илм ила ўзни гуҳар қилмаса.* Ҳабибий; 2) бирор бўлмағур иш, хатти-ҳаракат, қилиқни касб қилмоқ, одат қилмоқ. *Шеър ёзиб, хону хонзодалар зардасини қайнатмоқни ўзига хунар қилиб олган.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ХУНАРБОЗ [ф. *هنر باز* – хунар қилувчи, хунар кўрсатувчи] с. т. кам қўлл. Турли хунарлар қиладиган, кўрсатадиган (қ. **хунар 2**). -*Йигитча жуда хунарбоз экан-ку, — деди қулиб чойхоначи Дадамат.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ХУНАРЛИ Хунари бор, хунар эгаси, хунар ўрганган. *Хунарли эр хор бўлмас.* Мақол. ■ *Лекин ўзлари тўрт оға-уни эдилар, тўртлови ҳам кал эди, бариси ҳам хунарли эди.* «Равшан». *Бу орзуга эришмоқ учун астойдил ишлаб, хунарли бўлиб олиш керак.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ХУНАРМАНД [ф. *هنر مند* – санъат арбоби; моҳир, юксак маҳоратли; истеъдодли, қобилиятли] 1 Уйда ёки ўз дўкониди маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи касб-хунар эгаси; косиб. *Давр тақозоси билан хунармандчиликнинг янги-янги турлари вужудга келди. Хунармандлар ҳам*

турли маҳсулотлар тайёрлаш бўйича ихтисослаша бордилар. «ЎЗМЭ. Расталари турли касбдаги хунармандлар – темирчилар, мис чўкичлаб, нақшли баркаш, чойдиш, чилобчин, хилма-хил буюмлар ясовчи мисгарлар.. тақачилар, кулол, баққол ва косиблар билан обод эди. К. Яшин, Ҳамза. *Йиғилди турли косиб, турли деҳқон, Хунарманду шакарпаз, турли боғбон.* Ҳабибий.

2 Ўз иш-касбининг моҳир устаси. *..бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради. — Кўп хунарманд йигит экан, азамат!* — дейдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. *Турли хил рангларнинг мутаносиблиги, олтин қўлли хунармандлар сеҳрли жозоба бағишлаган шиша буюмларни кўриб, кўзингиз тўймайди.* Газетадан.

ХУНАРМАНДЛИК Хунарманд эканлик. *Арабжоннинг хунармандлиги оғиздан оғизга кўчди. Ганчдан ажойиб нусхалар ишланган айвону пештоқларни кўргани маҳалладаги хотинлар кира бошлади.* С. Зуннунова, Излар.

ХУНАРМАНДЧИЛИК Ишлаб чиқаришнинг касб-хунар эгалари (хунармандлар) фаолият юритадиган соҳаси (қ. **хунарманд**). *Хунармандчилик буюмлари.* ■ *Ўтган аср ўрталарида Тошкент аҳолисининг кўп қисми хунармандчилик, савдо ва деҳқончилик билан шуғулланган.* «Фан ва турмуш». *Карим қорининг асли касби хунармандчилик бўлса ҳам, адабиётни тушунадиган, ўзи ҳам шеърлар машқ қиладиган, одамларни гапга солишга уста эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ХУНАРСИЗ Бирор хунарни эгалламаган, хунари йўқ. *Донишманд унга: — Хунарсиз кишининг қўли боғлиқ, — дебди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Яхши бир меъмор хунарсиз асилзоданинг юзтасидан афзал эмасми?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳар хунарнинг бир гашти бор, Хунарсизнинг не гашти бор?* Қ. Муҳаммадий.

ХУР I [а. *حر* – озод, эркин; мустақил; эрксевар; асил, тоза] Бировнинг измидан холи, эрки ўзида бўлган; озод, эркин. *Хур ўлка. Хур инсон.* ■ *Ғоят мамнун бўлдик.. чиндан ҳам хур фикрли киши экансиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХУР II [а. *حوریت < حور* – шаҳло кўз (қизлар)] 1 Ислом анъанаси ва Куръонга кўра, тақводорлар билан биргаликда жаннатда яшайдиган, жисмоний ва маънавий камчиликлардан холи бўлган ниҳоятда гў-

зал қиз(лар). *Масжидда намозшомдан кейин имом намозхонларни тўплаб, жаннатдаги ҳурларнинг ҳуснини мақтай кетди. «Латифалар». Беҳиштдаги ҳурлар каби, Билмам, ёрим қайга кетди. «Ширин билан Шакар».*

2 кўчма Жуда чиройли, гўзал, нозанин қиз. [*Мажиддин:*] *Хазинангизни бойитаман, ҳарамингизни ҳурлар билан тўлдираман, сўнгра, майли, бошимни кесинг, амрингизга мунтазирман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

3 кўчма Шарм-ҳаёли, пок (хотин-қизлар ҳақида). *Мана, икковларинг, худога шукур, қоғозга ўралган қанддай топ-тоза бўлиб этишдинглар. Кўзларинг эркак бетини кўрмади. Сизлар ҳур экансизлар. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲУРИЛИҚО қ. **хурлиқо**. *Биламан, сен топган қизнинг олдига тушадиган хурилиқо бўлмайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Назаримда, йигирма-йигирма беш ёшлар ўртасида кўзинга чўтир ҳам соҳибжамол хурилиқо бўлиб кўринади шекилли-да! Шухрат, Шинелли йиллар.*

ҲУРКАГИЧ айн. **хурковуч**. *Кийик бола-сидай хуркагич, зийрак — Ёшлигини кўмсаб, орзиқар юрак. С. Акбарий.*

ҲУРКАК айн. **хурковуч**. *Хатар устидан чиқиб қолган хуркак қуён сингари жонсарак бўлиб қараб, ундан кўзларини узолмайди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. Ҳанифанинг хуркак кўзларида қувонч лип этиб ёнди-ю, унинг ўрнини яна иккиланиш, ташвиш эгалади. С. Анорбоев, Меҳр.*

ҲУРКИТМОҚ **Хуркмоқ** фл. орт. н. *У иштаҳа билан ўтлаётган қўйларни хуркитмаслик учун аста-аста қадам ташлаб, сурвни айлана бошлади. С. Анорбоев, Оқсой. -Сиз.. полиздаги қўриқчидай хотинларни хуркитаятсиз, — деди Жўрахон. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ҲУРКМОҚ 1 Чўчиб кетмоқ (асосан ҳайвон ва паррандалар ҳақида). *Узоқда хуркиб қочган отни етаклаб келишарди. С. Юнусов, Қутилмаган хазина. Қўйлар хуркиб кетди. Холёр, бўри келдими, деб ташқари чиқди. «Ойсулув».*

2 кўчма Қўрқув ҳис этмоқ; чўчимоқ. *Дилбар хуркиб, зингилаб кўчанинг нариги бетига ўтиб олган эди. А. Мўхиддин, Чап чўнтак. Аъзам ҳамон бирор сўз айтишдан хуркар эди: ахир Нафиса унинг ўлчовига*

тўғри келмас эди-да! Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ҲУРКОВУЧ 1 Хуркиш туйғуси кучли; хуркак; чўчийдиган (асосан ҳайвон ва паррандалар ҳақида). *Болалар яшиқни ўрашиб тикилишаркан, хурковуч кўк қуён ғалвир сеткадан олхўридай йилтироқ кўзларини милтиратиб турарди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 кўчма Чўчиб, қўрқиб тинчсизлана-верадиган (шахс ҳақида). *Унинг бундай тортинчоқлиги кўпларни ҳайрон қолдирса, баъзиларни «ўз уясида қанот чиқармаган шунақа хурковуч бўлади!» деган фикрга келтирарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Баъзи хурковучларнинг сўзи билан айтганда, машина пахтани нобуд қилади.. Газетадан.*

ҲУРКОНҒИЧ шв. **Хурковуч**. *Тоғ кийи-гидек хурконғич бу қизни бир-икки кўрган-да ҳам.. орқасидан қараб қолган эди. С. Кароматов, Олтин қум.*

ҲУРЛИК Хур, эркин ҳолат; шундай ҳолатга эгалик. *Тинчлигим — хурлигим. «Қанотли сўзлар». Қулликни сезмаган хурлик қадрига ета олурму?! Ҳамза. Суқ билан қараса, ҳеч ажаб эмас, Чунки сен хурликнинг ёрқин тимсоли. Зулфия. На зулмат, на бўрон, на офат, на ўт Тўсолмас ҳақиқат, хурлик йўлини. Уйғун.*

ҲУРЛИҚО [а. حور لقا — хур кўринишли, хурчехра, хур юзли] Хур каби гўзал; хур (гўзал) юзли. *Майнагинамнинг қайси хурлиқодан камлиги бор. Болагинамни кийим ғариб қилиб турибди, холос. Ш. Тошматов, Эрк куши. ..унинг бор умиди, фикри-ёди шу хурлиқо севгилиси билан чамбарчас боғланган. У. Исмоилов, Сайланма.*

ҲУРМАТ [а. حرمت — ман қилинган нарса, муқаддас нарса; муқаддаслик, дахлсизлик; иззат, эҳтиром; сийлов] **1** Кимса ёки нарсага бўлган қадрлаш, улуғлаш туйғуси; шундай туйғули муносабат. *Ота-онага хурмат. Кексаларга хурмат. Устозларга хурмат. Ўз касбига хурмат. ■ Бу оилада ўзаро хурмат, ўзаро ёрдам, обрў-эътибор.. мужассамлашган. Газетадан. Хурмат инсонга меҳнат орқали, камтарлик, ҳалоллик орқали келади. «Ёшлик». Меҳнатга хурмат ахлоқнинг энг юксак дастурларидан биридир.. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Қозонилган, орттирилган хурмат; обрў, эътибор. *Элда хурмати зўр. ■ Мен ўз*

меҳнатим билан жамоада танилдим, ҳурмат қозондим. Газетадан. Эшитишимча, Ахсида ҳазрати олийни, ҳурматларига яраша маърака ўтказиб, қабрга қўйишганлар.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим, Кўнглимда сақланар ҳурматинг, қадринг. Миртемир.

Ҳурмат қилмоқ 1) ҳурмат билан муносабатда бўлмоқ. *Камтарлик – инсон ўзлигини билишни, ўзгаларни ҳурмат қилишни, одамийликнинг: самимийлик, меҳрибонлик.. ростгўйлик каби нодир фазилатларини ўзида мужассам этади.* Газетадан. *Меҳнатни ҳурмат қилиш.. самарали ва сифатли ишлашга интилиш ҳар бир йигит ва қизнинг бурчи ва вазифасидир.* Газетадан; 2) айн. **ҳурматини қилмоқ** *Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини ҳурмат қилдим..* Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳурматини қилмоқ** *Ҳурмат(и) юзасидан иш тутмоқ. Отангнинг ҳурматини қилиб, сени зовутимдан ҳайдамадим..* К. Яшин, Ҳамза.

3 **Ҳурмат** (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

Ҳурмат тахтаси *Ишлаб чиқариш илғорларининг номлари ва суратлари намойиш қилинадиган махсус тахта. Гаражимиздаги «Ҳурмат тахтаси»га менинг ҳам суратимни қўйишмоқчи экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲУРМАТАН [a. حرمتاً – ҳурмат юзасидан] *кам қўл.* Ҳурмат юзасидан; ҳурматлаб.

ҲУРМАТЛАМОҚ айн. **ҳурмат қилмоқ** қ. **ҳурмат.** *Созандаларни, устозларингизни қадрланг, ҳурматланг.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *Салом бувиш яна кулди, ўзидан катталиги учун уни ҳурматлаб индамади.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲУРМАТЛАШ **Ҳурматламоқ** фл. ҳар. н. *-Сен билан бизни дунёга келтирган аёлларни ҳурматлаш ўрнига, пулга, қалинга сотиш нима деган сўз? Ваҳшийлик. Бошқа ҳеч нарса эмас! – деди Элмурод зарда билан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУРМАТЛИ **Ҳурматга** лойиқ, ҳурмат-эътибор қозонган; иззат-обрўга эга. *Бектемир генералларни урушининг бутун ҳикматларини биладиган бағоят ҳурматли, азиз одамлар деб биларди.* Ойбек, Кувёш қораймас. *Асқар ота бу ҳурматли жувон бошқа хотинлардан рафтори билан ажралиб турар, деган бир ўйда эди, бироқ Собирахон ёру дўстлари орасида шуларнинг*

бири бўлиб қолганини кўриб, ажабланди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 **Мурожаатда** ҳурмат, такаллуфни ифодалайди. *У костюмининг чўнтагидан буклоғлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди: «Ҳурматли институт раҳбарлари, домлалар..». Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Асрорқул хатни товуш чиқариб ўқиди: -Ҳурматли Асрорқул ота!.. Эртага кечкурун меҳмонлар билан бирликда хизматингизда бўламиз..* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲУРМАТСИЗ 1 **Ҳурмат-эътибор** қозона олмаган, эл ичида обрўи, эътибори йўқ. **Ҳурматсиз одам.**

2 **Бирор** кимса ёки нарсани ҳурмат қилмайдиган, қадрига етмайдиган, қадрламайдиган. *Ўзига бино қўйган, ўз манфаатини кўзлаб, кишилар меҳнатига ҳурматсиз бўлган одам ҳақиқий раҳбар бўла олмайди.* Ж. Абдуллахонова, Тўфон.

ҲУРМАТСИЗЛАНМОҚ *Ўз ҳурматини, обрў-эътиборини ёки ўз қадрини йўқотмоқ; обрўсизланмоқ. Саъдий айтибдики, «бир мамлакатда хароб бўлсанг, ҳурматсизлансанг, сафарни ихтиёр қил», деб.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҲУРМАТСИЗЛИК 1 **Ҳурмат-эътиборсиз** қараш, шундай муносабатда бўлиш. *Бу эҳтиётсизлик Мирвали акага бир ҳурматсизлик ёки ҳақорат юзасидан эмас.* А. Қодирӣ, Обид кетмон. *Маҳкам уларнинг учовини ҳам ўзидан юқори қўяр ва ҳурмат қиларди, айни вақтда, ҳозир юз берган ҳурматсизликни кўнглига сиғдирмасди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 **Ҳурмат, эътибор** ёки обрў қозонмаганлик ёки ўз қадр-қимматини, обрў-эътиборини йўқотиб қўйганлик; обрўсизлик.

ҲУРМАТЛАБ [a. حرمت طلب] *Ўзини иззат ва ҳурмат этишни истовчи. Ёзувчилар ҳурматталаб халқ, аммо кўплари буни энг сўнги даражадаги эҳтиёж ҳисоблайдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУРМОҚ «Вов-вов», «ак-ак» каби товуш чиқармоқ; вовилламоқ, акилламоқ. *Ит хурар – карвон ўтар.* Мақол. ■ *Қоронғи, узоқ-яқинда итлар хурар эди.* А. Қаҳҳор, Анор. *Уер-бу ерда хўрозлар чақиргани, яккадука итлар хургани эшитиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲУРПАЙМОҚ 1 **Тиккайган, тўзгиган** ҳолат олмоқ (соч, жун, пат кабилар ҳақи-

да). *Аравага, ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари хурпайган бир йигит ҳам ўтирди. Ойбек, Нур қидириб. Бўғот лабида бир-бирига қараб хурпайиб турган икки мушукнинг бири пишиллаб, кейин чақалоқнинг йиғисидек миёвлаб юборди. С. Аҳмад, Ҳукм. ..қиз қараса, икки мусича хурпайиб олиб, бир-бири билан уришяпти. Ю. Шомансур, Қора марварид.*

2 кўчма Авзойи бузуқ, ёқимсиз қиёфага кирмоқ. -*Оғир ҳақорат билан тепамга хурпайиб келган Қоплонбеков, кучли қўллари билан юзума бир туширди, — деди Пўлат. Ғайратий, Менинг ёшлигим. Аммо Зайнаб.. хурпайиб, ҳеч ким билан сўзлашмай кўяр эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Лобар, жангга ҳозирланган хўроздай хурпайиб, панжаларини кенг ёйиб, Гулнознинг устига бостириб келди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Қишлоқлар хурпайган, сукунатга чўмган. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. Хурпайган булут осилиб тураверди-ю, ёмғир ёғади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ҲУРПАЙТИРМОҚ *Хурпаймоқ* фл. орт. н. Ана, кўрққанидан кўзлари олайиб кетган кўк серка жар ёқасига этиб бориб, қирқилган жуларини хурпайтириб, селкилатиб, таққа тўхтади. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲУРПАК кам қўлл. Хурпайган ҳолатли. Қизлар хурпак сочларин силаб, Чолнинг атрофини аста қуршашиди. Ойбек.

ҲУРРИЯТ [а. *حُرِّيَّة* — озодлик, эркинлик, хурлик] **1** Сиёсий, иқтисодий ва б. зулм, таъйиқдан халослик; эркинлик, озодлик. *1917 йил февраль инқилоби туфайли эълон қилинган хуррият ишчи-деҳқон тилагини том маънода рўёбга чиқазмаганди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бу муқаддас қасам — минг-минглаб муҳтарам оналар олдиди, эркимиз, хурриятимиз олдиди ичилган қасам. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Бир ойдан бери зиндонларда ғалати гаплар эшитила бошлади: Хуррият бўлармиш! С. Айний, Дохунда.*

2 Хуррият (хотин-қизлар исми).

ҲУРРИЯТПАРВАР [а. + ф. *حُرِّيَّة پَرَوَر* — хуррият тарафдори хурриятни ёқловчи] Хурриятни, озодликни севувчи, хуррият тарафдори.

ҲУРРИЯТЧИ Хуррият учун, озодлик, эркинлик учун курашувчи. *Норозилик ғалаёнлари тобора кўпаймоқда. Хурриятчилар*

Когонга етишиди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҲУСАЙНИ [ф. < а. *حسینی* — Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Ҳусайн номидан] Узумнинг ҳасайнидан кўра нозикроқ, чўзинчоқроқ ўртапишар хўраки бир тури; шундай ҳосил берувчи ток. *Дилдор дала шийпониди бир бош ҳусайни узумни олдига қўйиб, эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ. Токнинг тоифи, нимранг, ҳусайни, қирмиска.. каби навларини ўстириши мақсадга мувофиқ. Газетадан.*

ҲУСН [а. *حسن* — кўрк, чирой; гўзаллик, латофат; яхши сифат, хислат] **1** Ёқимли, ўзига тортувчи тус, кўриниш; чирой, кўрк (инсон юз тузилиши, ифодаси, ранги ва ш.к. га нисбатан). *Ҳусн тўйда керак, ақл кунда керак. ■ Гулшанбону Худоёр хонлигининг иккинчи даврида ўз ҳусни билан бир неча мартаба хоннинг илтифотига сазовор бўлган ҳарам канизларидан эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Содиқжон одобли, ақлли, қомату ҳуснда ҳам кўзи тушган қизларни қоқилтирадиган йигит эди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ташвиш қиз боланинг ҳусни оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 кўчма Ёқимли кўриниш; чирой. *Биз, этагимиздаги ямоқ кўрпадай, қишлоғимиз ҳуснини бузиб турган чўл нарчасига сўнги марта ҳужум қиламиз. «Ўзбекистон кўриқлари». Кечаги чангбосди ёмғир табиатга ҳусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам баҳридилени очиб юборади. Н. Фозилор, Дийдор.*

3 кўчма Чирой бўлувчи нарса, чирой тимсоли; чирой. *Фарғона — Ўзбекистоннинг ҳусни, холи. Шухрат, Шинелли йиллар. Яхши йигитлар — армиянинг ҳусни! Шухрат, Шинелли йиллар. Каналнинг икки ёқаси бўйлаб қурилган икки қаватли бинолар шу қадар кўркамки.. металлургалар шаҳарчасига ҳусн бўлиб тушган эди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

Ҳусни ахлоқ эск. кт. Яхши хулқ, гўзаллик ва бу ҳақдаги таълимот. *Имом, мактаб домласи ва бир мударрис ҳам, бу муносабат билан, болаларга ҳусни ахлоқни таълим [бериш] хусусида бир оз даҳанаки жанг қилишиди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳусни мутлақ эск. кт. Яратувчи, худо. Уч кунлик ҳаётнинг неъматларидан қўл қоқиб, ҳусни*

мутлакнинг муҳаббати билан яшамоқ қадар улуг.. бахт борми?.. Табиатнинг ўзи ҳусни мутлакнинг бепоён жилвалар кўрсатган улуг кўзгусидир. Ойбек, Навоий. **Ҳусни қабул** эск. кт. Иззат-икром билан, яхши кутиб олиш. Биз бориб, онҳазратга жанобингизнинг дуонгизни эшиттирамиз; ҳусни қабулингизни, ижобатингизни уқтирамиз. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲУСНБУЗАР 1 Ёғ безлари функциясининг бузилиши туфайли терига турли хил тошмалар тошиши (кўпинча балоғатга етиш даврида йигит-қизларнинг юз, кўкрак, энса терисида пайдо бўлади). ..лейтенант борку.. анави-чи, юзларига ҳуснбузар тошиб кетган. Шухрат, Шинелли йиллар. Умид кун ора эрта билан соқол қиришга тутинарди. Баъзан кўпик остидаги ҳуснбузарларини кесиб, қонатиб юборарди. Мирмуҳсин, Умид.

2 кучма Манзарани хунуклаштирадиган, қиёфани ёмонлаштирадиган хунук нарса. Гўзал биноларнинг айримлари деворларига ёпиштирилган ҳуснбузар эълонларга кўзингиз тушса, таъбингиз хира бўлади. Газетадан.

ҲУСНДОР [a. + ф. حسن دار — ҳуснли, гўзал, чиройли] айн. **ҳуснли**. Ҳусндор йигит. ■ Уйдан Ўрмонжоннинг хотини — тўлагина, хийла ҳусндор жувон чиқиб, Сидиқжон билан кўришди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲУСНИХАТ [a. حسن خط — чиройли ёзув, каллиграфия] **1** Қоидага мувофиқ чиройли қилиб ёзиш; каллиграфия. ..институт ҳузуридаги бошланғич таълим кабинетида ўқувчиларга ҳуснихат ўргатиш бўйича бир ойлик семинар ўтказилди. Газетадан.

2 Чиройли ёзув, чиройли ёзилган хат. [Пўлат] Конверт устидаги адресга, таниш ва қадрли ҳуснихатга тикилганча, хаёлга чўмди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Нафис гулли лаганларнинг ўртасига ҳуснихат билан байтлар битилган. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲУСНИЯ [a. حسنيه — энг яхши, энг гўзал нарса; эзгу иш(лар)] **1**: **ахлоқи ҳусния** айн. **ҳусни ахлоқ** қ. **ҳусн**. Ахлоқи ҳуснияни айниқса ёш авлодларимизга ўргатмоқ бизга фарз ҳам вожиб. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ҳусния (хотин-қизлар исми).

ҲУСНЛИ Яхши ҳуснга эга. Бош яланг, яланг оёқ, кўйлаги йиртиқ хотиннинг юзига изтироб шундай чанг солган эдики, йигитлар уни Мишанинг онаси, кечаги кўркама, ҳуснли

аёл эканини базўр фарқ қилдилар. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҲУСНСИЗ Ҳусни, чиройи йўқ; хунук.

ҲУТ [a. حوت — катта, наҳанг балиқ; кит] **1** (X — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Далв ва Ҳамал буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи (22 февраль — 21 март даврига тўғри келади). Ҳут ойи. Ҳут чиқиб, ҳамал кирди.

ҲУТ-ЮТ с. т. Қиш охири, қишки озиқ-овқат захираси тугаган, ерда ҳайвонлар учун ўт-хашак топилмайдиган бир давр. -Қишдан қиттай бор. Ҳут-ют, сариқ сумалак, аямажиз.. қаторлашиб турибди, — кулумсиради Раъно. Ойбек, Улуғ йўл.

ҲУШ [ф. هوش — онг, шуур; ақл, идрок; эс, фаҳм; хотира; эсда тутиш қобилияти] Кишининг бирор нарса-ҳодисани сезиш, идрок этиш, англаш қобилияти, шундай сезги, идрокка эга ҳолат. Кумуш.. сесканиб ўзига келди. Ҳушдан ажралаёзган бечоралар [қутидор, Офтоб ойм] бу ҳолдан бир оз жонлангандек бўлдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Унинг гапи Сидиқжоннинг қулоғига кирмас эди. Сидиқжон то ҳушини ўнглагунча, Болтабой бостирмага кириб келди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Ҳуши (бошидан) учмоқ **1**) ҳушини, ўзини йўқотмоқ. «Дараксиз» деган сўзни эшитди-ю, онанинг ҳуши бошидан учди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Улимни биринчи марта кўрганам учунми, ҳушим учиб, қотиб қолдим. О. Ёқубов, Излайман; **2**) ҳангу манг, ҳайрон ҳолатга тушмоқ. Бирдан босди орқадан Туполон, милтиқ товуши. Шу чоқ йўловчиларнинг Учди бошидан ҳуши. Ғайратий. Ловуллаётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, ҳуши учганча, автобусга ўтирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Ҳуши кетмоқ** Бирор нарсага махлиё бўлмоқ; этишишни орзу қилмоқ. «Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалгини қўймайди: беҳига ҳуши кетди», деб ўйлади қорабайирдаги кекса киши. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳушига келмоқ** Эс-ҳуши, идрокки ўз ҳолига келмоқ. Ҳамма унинг бўзарган юзига тикилиб, ҳушига келишини сабрсизлик билан кутмоқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ота ҳушига келиб, кўзини очди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. **Ҳушидан кетмоқ** Эс-ху-

шини йўқотмоқ; ўзидан кетмоқ. *Топди, жи-гарбандини топди, Хосият хола муздек мар-мар тошини қучоқлаб, ҳушидан кетди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Яраланган Абдуллаев қимир этмай ҳушидан кетди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Ҳушини йиғиб** Эс-хушини меъёрий ҳолат келтирмоқ. *Искандаров бир сесканиб, яна ҳушини йиғиб олди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи. *Ҳовли ўртасида қаққайиб турган Меъмор ниҳоят ҳушини йиғиб олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Ҳушини олмоқ** Эс-хушидан айирмоқ; эс-хушини ўзига тортмоқ, маҳлиё қилмоқ. *Бахт Фуломжоннинг ҳушини олиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоронғи кечада вавағ ва битбилдиқлари билан киши ҳушини олгувчи беданалар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲУШЁР [ф. *هوشيار* — ақлли, идрокли, фаросатли, эс-хушли; зеҳни ўткир, зийрак; сергак, сезгир; маст эмас] 1 Шароит, ҳолатни, нарса-ҳодисанинг моҳиятини тез англаш қобилиятига эга; шундай қобилият, идрок билан иш тутадиган; зийрак. *Ҳақимбойваччадек ҳушёр йиғит қайда?.. Бойларимизнинг бари ҳушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *У сув тўлдириб қўйилган қумғон тагига олов ёқди. Ҳушёр шогирдлари ҳатто тутантириқ ҳам тайёрлаб қўйишган экан.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Теварак-атрофга, ён-веридаги ҳодисаларга сезгирлик билан қўз-қулоқ бўлиб турувчи; сергак. *Чегарада ҳушёр туради побон, Бегона бирор хас учиб ўтолмас.* Р. Бобожон. *Ҳушёр туриб, адашмай, Ҳар шарпани сезаман.* Уйғун.

3 Эс-хуши жойида, ҳушини йўқотмаган (асосан, ичкилик, кайф таъсирида эмасликни билдиради). *Алимардон қанча май ичганининг.. ҳисобига етмади.. Ҳушёр пайтларида у ўзининг аҳволини ўйлаб кўрар, назарида, даҳшатли туш кўраётганга ўшаб кетар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Абдишукурнинг кайфи баланд бўлса-да, ҳуши ҳали ўзида, мумкин қадар ўзини ҳушёр туттишга тиришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳушёр тортмоқ Эс-хушини йиғиб олмоқ, эс-хуши жойига келмоқ; сергакланмоқ (**ҳушёр** — ҳар учала маъносида). *Муҳаммадиев ҳушёр тортди-да, тавба-тазарруга ўтди.* И. Раҳим, Қадриабод одамлар. *Ши-*

ракайф ўтирган йиғит милиция ходимини кўриб, ҳушёр тортди. Газетадан. *Тўнғич ботир ҳушёр тортиб, яроғларини тайёр қилибди.* «Чалпак ёққан кун».

ҲУШЁРЛАНМОҚ кам қўлл. Эс-хушини йиғмоқ, ҳушёр тортмоқ, ҳушига келмоқ.

ҲУШЁРЛИК Ҳушёр ҳолат, ҳушёр (сезгир, сергак) бўлиш. *Бизни ҳамма вақт ҳушёрликка даъват этиб турувчи бир нарса бор.* Газетадан. *Улуғ ишларни бажармоқ учун куч-қувват, соғломлик, бардамлик ва ҳушёрлик зарур бўлади.* Газетадан.

ҲУШЁРХОНА [ҳушёр + хона] Маст кишиларни ҳушига келтириш учун милиция назорати остида ташкил қилинган санитария-тиббийёт муассасаси. *Ҳушёрхона заб жой экан, Совуқ сувга солди мени.* «Муштум». *Дадабойнинг тунар ери ҳушёрхона, Хижолатдан ерга боқар ота-она!* «Муштум».

ҲУШЛИ Ҳуши бор, ҳуши жойида; идрок этиш қобилияти яхши. *Лекин барака топкур хўп ақлли, ҳушли қиз бўптими?! Уйғун, Сайланма. Ўзиям нақ кўрсангиз, ақлли, ҳушли, топиш-туттишли.* Ойдин, Ҳикоялар.

ҲУШСИЗ 1 Ҳушидан кетган, ҳушини йўқотган; беҳуш. *Эртасига Раҳматиллани қўли синган, боши ёрилган ва ҳушсиз ҳолатда мактаб ёнидаги бир чуқурликдан топиб, касалхонага жўнатишди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тун бўйи ҳушсиз ётди. Тонгга яқин аранг кўзини очди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Эс-хуши жойида эмас, хаёли паришон; беҳуш, паришонхотир. *Анвар меҳмонхонага кириб келувчи Султоналидан ҳам ибод қилмай, гўё ҳушсиз каби, бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашиди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, телбалардай эсиз, ҳушсиз қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲУШСИЗЛАНМОҚ 1 Ҳушдан кетмоқ, ўзини билмай қолмоқ. *Бир вақт ҳушимга келдим: оғзим бўғиқ, қалин нарсга уралганман. Извоида кетаётганимни пайқадим. Яна ҳушсизландим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гангиб қолмоқ, эсанкирамоқ; паришон бўлмоқ. [Отабек] *Беш дақиқалаб йўл устида эсанкираган, ҳушсизланган кўйи қотиб тургач.. бирдан юриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШСИЗЛАРЧА *рвш.* Хушсиз ҳолда, хушсиз кишилар каби. *Эрта биландан бошланган бу ҳолат Ҳасаналининг кейинги сўзи билан тамом бир даҳшат касб этди ва [Отабек] хушсизларча ўтириб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШСИЗЛИК 1 Хушсиз ҳолат; беҳушлик. *Бозор ҳали унинг юзини кўролгани йўқ, қоронғи. Шунинг ҳаммаси тунми ёки хушсизликмикан?* А. Мухтор, Чинор.

2 *тиб.* Миянинг қон билан таъминланиши бузилиши натижасида қисқа муддат рўй берадиган ҳолат; ҳушдан кетиш.

ХУШТ *унд. с.* 1 Майда жониворларни ва қушларни ҳайдашни билдиради; кишт, хўйт, ҳайт. *Кампир хушт деб, чумчуқларни ҳайдади.* ■ *Ман хўжайинларнинг бўйинтуруғига калламни тикай, ишлай, улар обдан мойимни шилсин, кейин мани «хушт!» деб ҳайдасин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ қилиш, қўлга олиш кабилар ҳақида сигнални билдиради; фишт. *Эсинг жойидами ўзи? Хушт, деса, қаматиб юборадим-я, жинни!* С. Сиёев, Отлик аёл.

ХУШТАК 1 Ҳавони пуфлаб чиқариш йўли билан чалинадиган асбоб, мослама. *Сопол хуштак. Милиционер хуштаги.* ■ *Йўлчи уни [болани] овутиш учун, толдан бир новда кесиб олиб, кичкина хуштак ясади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ана шундай асбоб, мослама ёрдамида ёки лаб ва тишлар орасидан ҳаво чиқариб ҳосил қилинган товуш. *Куча қоровули хуштагини эшитиб тўхтади.* ■ *Одамлар норозилик билан қарсак чалишар, залнинг чекка-чеккаларидан хуштак овозлари эшитилиб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Турсунбой икки бармоғини оғзига тикиб, хуштак чалди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Бирор таъсир, табиий ҳодиса туфайли ҳосил бўладиган, хуштакка ўхшаш товуш. *Тўсатдан девордаги радиокарнай хуштак чалиб, кейин хириллай бошлади.* «Муштум». *Қалдирғочнинг ташландиқ уясидан.. ингичка хуштак овози чиқарди: изғирин беркиниб олиб, шўхлик қилаётганга ўхшайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Кучли шамол дарахт шохларини бир-бирига қасир-қусур уриб, хуштак чалди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ХУШТАКБОЗ Хуштак чалишни яхши кўрадиган, доим хуштак чалиб юрадиган.

ХУҚНА [*а.* حَقْنَه — укол билан дори юбориш, куйиш; шундай йўл билан юборилган дори; клизма] *тиб.* Даво мақсадида тўғри ичакка орқа чиқарув тешиги орқали махсус асбоб ёрдамида суюқлик (кўпинча сув) юбориш; клизма. *Врачлар ошқозонни ювишди. Болада ўзгариш сезилмади.* -Клизма қилинганлар.. -*Ҳа, тезда хуқна қилинсин, — деб тасдиқлади врач Фаттоев.* Газетадан.

ХУҚУҚ [*а.* حقوق — «ҳақ(қ)» с. нинг кўпл.] 1 *ҳуқ.* Давлат ҳокимияти томонидан белгиланадиган ва қўриқланадиган, жамиятда кишиларнинг ўзаро муносабатларини ва б. ни тартибга соладиган қонун-қоидалар, меъёрлар мажмун. *Фуқаролик ҳуқуқи.* ■ *Тинчлик, озодлик, аёллар ҳуқуқи, маърифат ҳақида сўзлайди, тушунтиради, тинчлик учун имзо тўплайди.* Ойбек, Нур қидириб. *Хуқуқ бузилишига қарши малакали кураш олиб бориш милициянинг хизмат бурчидир.* Газетадан.

2 Кимсага бирор иш-ҳаракат қилиш учун берилган, давлат қонунлари ёки бошқа хил қонун-қарорлар билан мустаҳкамланган, кафолатланган имконият, эрк, ихтиёр. *Сайлов ҳуқуқи. Пенсия олиш ҳуқуқи. Дам олиш ҳуқуқи. Меҳнат қилиш ҳуқуқи.* ■ *Инсон ҳуқуқи нима? Озод яшаш, кўнгилга ёққан уқув, қобилият, қолаверса, талант тақозо этган ишни бажариб яшашми? «Ўзбекистон қўриқлари».* *Мен раислик ҳуқуқим билан янги ер очишни ҳам, посёлка қурилишини ҳам тўхтатиб, барча одамларни гўза парваришига ташлайман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бу кишини ишлаш ҳуқуқидан маҳрум қилишга ҳаддим сиғмайди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

3 *с. т. айн. ҳуқуқшунослик.* ..кашандаликни тугатиш дастурини ишлаб чиқиб, унда тиббиёт, ҳуқуқ, ташиқлотчилик ва тарбиявий тадбирларнинг кенг комплекси кўзда тутилсин. Газетадан.

4 *кўчма кам қўлл.* Бирор нарсага хос мақом, ўрин. *Шунинг учун ҳам ўз даврида пуристик ҳаракатнинг қурбони бўлган бу муаллим ва муаллима сўзларини ўз ҳуқуқларида қайтадан тиклаш мақсадга мувофиқ бўлур эди.* «ЎТА».

ХУҚУҚБУЗАР Мавжуд қонун-қоидалар, ҳуқуқий меъёрларга амал қилмайдиган, уларни бузувчи; жиноятчи. *Суднинг ҳукмига асосан, ҳуқуқбузар тегишли жазосини олди.* Газетадан.

ХУҚУҚБУЗАРЛИК Мавжуд қонун-қоидаларга амал қилмаслик, уларни бузиш; шу йўлдаги хатти-ҳаракат; шахсга, мулкка, давлатга ва бутун жамятга зарар келтирувчи ижтимоий хавфли қилмиш; жиноят. ■ *Мактабларда ёшлар ўртасида майда безорилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида суҳбатлар уюштираман.* Газетадан. *Шунингдек, ноқонуний нақд пул айланмалари билан боғлиқ ҳуқуқбузарликни аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш борасида ҳам бир қатор ишлар амалга оширилди.* Газетадан.

ХУҚУҚИЙ [a. حقوقى — ҳуқуққа, одиллик ва адолатга оид; ҳуқуққа асосланган] юр. Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид, ҳуқуқ юзасидан бўладиган. *Ҳуқуқий муносабатлар. Ҳуқуқий тартиб. Ҳуқуқий билимлар.* ■ *Ҳуқуқий муносабатларнинг объекти ҳаёт ҳодисалари, ижтимоий воқеликлар каби турли-тумандир.* «ЎЗМЭ».

ХУҚУҚЛИ Ҳуқуққа эга. *Тенг ҳуқуқли.* Тула ҳуқуқли.

ХУҚУҚСИЗ Ҳуқуқи йўқ, ҳуқуққа эга эмас. *Муртазиннинг озодлик ҳақида гапирган гапларидан сўнг эркисиз, ҳуқуқсиз одамлар қайта тирилди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ХУҚУҚСИЗЛИК Ҳуқуқсиз ҳолат, ҳақ-ҳуқуқдан маҳрумлик. *Ҳуқуқсизлик, миллий тенгсизлик фақат шулар билан чекланмасди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Жабр, зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб.

ХУҚУҚШУНОС [a. + ф. حقوق شناس — ҳуқуқни ўрганувчи, ҳуқуқ билимдони] Ҳуқуқшунослик мутахассиси. *Алишер машҳур ҳуқуқшунос Ҳўжа Фазлулло Абуллайсдан мутасил дарс олар экан.* Ойбек, Навоий.

ХУҚУҚШУНОСЛИК Ҳуқуққа оид фанлар (мажмуи). *Қиёсий ҳуқуқшунослик.* ■ *Ҳуқуқшунослик илми кўп вақтлардан бери жиноятларни келтириб чиқарувчи сабабларни ўрганади.* Газетадан. *Мухтор молия-иқтисод институтига, Тождиддин эса ҳуқуқшунослик институтига ўқишга кирган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ХУҚҚА [a. حقه — қутича, яшикча] эск. кам қўл. Майда нарсалар солиб қўйиладиган, тўгарак ёки тўртбурчак шаклидаги қутича. *Афанди бир куни ўзига зеб бериб.. бир қўлига ҳуққа, тасбеҳини ушлади..* «Муштум».

ХУҚҚАБОЗ [a. + ф. حقه باز — найрангбоз, фирибгар, товламачи; фокусчи] эск. 1 *Қутичалар ичидан чаққонлик билан ҳар хил нарсалар чиқариб, ўйинлар, фокуслар кўрсатувчи киши; кўзбоғловчи. Хитой кийимида, кўзини хитойчасига бўяган, сочини орқасига ўраган хикмата ҳуққабоз талинка [тарелка]ларни чўпларда ўйнатиб чиқади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўчма Ҳийлагар, фирибгар, найрангбоз. -Мустамлакачиликнигина эмас, агрессия блокларни ҳам.. ҳимоя қилиш бу — кўзбоғловчи ҳуққабозларнинггина қўлидан келиши мумкин, — деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ХУҚҚАБОЗЛИК Ҳуққабоз ўйини. *Қизиқчи ҳуққабозлик қила туриб, оёғини бошига уриб олади ва аразлаб, майдондан чиқиб кетади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ХУҚҚИ Муз қатламида тешиб очилган раҳна, муз тешиги, музнинг ўйиқ жойи. *Қўқисдан муз устидаги тешикка — ҳуққи-га бир бола тушиб кетади.* Ойбек, Болалик.

ХУҲ I унд. с. Пўписа учун ишлатилади. *-Хуҳ, сени!.. Мунчоқни суиистеъмоқ қилсин деб, сенга ким айтди? — деди Меҳмоноб қизчасига.* С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.

ХУҲ II тақл. с. Ўпкадаги ҳавони, нафасни оғиздан зарб билан чиқаришда юзага келадиган товушни билдиради. *Қосимжон ёнини ковлаётганида, милиционернинг қошлари чимирилиб кетди: -Шошманг, шошманг, битта хуҳ, деб юборинг-чи.* С. Аҳмад, Кайтайс.

ХУҲЛАМОҚ «Хуҳ» деб нафас чиқармоқ; «хуҳ» демоқ. *Буни кўриб, «Тўймас» уйга кирадиган бўлди, деб севинди; у ҳам қўлини оғзига тутиб, хуҳлаганича, эшик томонга келаверди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ХУ-ХУ тақл. с. Мусича, кумри каби кушлар сайраганда чиқадиган товушни билдиради.

Ху-ху тортмоқ Ҳуҳулаб сайрамоқ. *Мусичалар ху-ху тортиб, булбуллар қўниб, зоғлар учиб, кўрганларнинг баҳрини очибди.* «Равшан».

ХУҲУЛАМОҚ «Ху-ху» деб сайрамоқ (кумри, мусичалар ҳақида). *Қумрилар мунгли-мунгли хуҳулар.* Ойбек, Навоий. *Мусичалар хуҳулайди, дарахтларда, деворлар устида бир-бирини қувлашади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХҶ кўрс. олим. I Узоқдаги нарсани кўрсатишни, унга ишорани билдиради. -*Бригадир қаерда? -Хў, анави пайкалда. ■ Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? Хў, анави, ўртадаги қора камзуллик!* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

2 Илгари бўлиб ўтган иш-ҳаракат, ҳодиса ва ш.к. га ишорани билдиради. *..хў, бурноғи йили серёғ, серғушт паловхонни Бабуддан осонгина ундирган эди.* «Муштум».

3 Мурожаатда диққатни жалб этиш учун ишлатилади. -*Хў, ишёқмас, манглайи қора, - деди Мадрайим навкар ўшқириб унга.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Ундов сўз олдида маънони кучайтириш учун қўлланади. *Э, э, йигитча! Қани, бу ёққа келинг-чи! Хў, баракалла, мулла Суяр! Отасини суярми, онасини суярми, а? Ё иккаларини ҳам суярми?* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ХҶВ айн. хў I.

ХҶЙ айн. ҳой. Фахриддин кирганда, Мехри энди уйқудан турган экан. -*Э, хўй.. Яхшимисан.. хўй!* - деди Фахриддин. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

ХҶКИЗ I Икки ёшдан ошиб, қўшга ярайдиган ҳолга келган бичилган эркак қора мол. *У ердан сув чиқади деб ўйлаш - хўкиз сут беради, деб ўйлашдай гап.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *У колхознинг қўш хўкизи билан ўз ерини ҳайдамоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўча сўк. Шу молга нисбатли ҳақоратни билдиради. -*Анави хўкизни қаранг-у, манави парини!* - деди Заврак анча нарида ўз чодирни ёнида турган Худододбекни яна кўрсатиб.. - *бийрон ва шаддод қиз ўшанинг қўлига тушяпти.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ХҶККИ шв. Букур. *Эгам сени хўкки қилиб яратиб қўйибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ХҶЛ I Сувга ивган, сувланган. *Хўл кийим. Қўлим хўл. Ёмғирда костюмим хўл бўлди. ■ Аҳмад бригадир қўлларини қоziқдаги хўл сочиққа тортинмай артди.* С. Нуоров, Нарвон. *..бир қанча гул япроқлари Чароснинг хўл сочларига, юзига ёпишиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзида бўлган суви, нами, шираси қочмаган. *Хўл мева. Хўл новда. Тўқайга ўт кетса, хўлу қуруқ баравар ёнар.* Мақол. ■ *[Йўлчи] Ёрмат топиб берган бир эски кўрпачани қуруқ ерга ёйиб, бошини бир боғ хўл бедага қўйиб, уйқуга кетди.* Ойбек,

Танланган асарлар. *У болалари олдида айбдордек, хўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа қаради.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ХҶЛЛАМОҚ Хўл қилмоқ, сув тегизмоқ, нам бермоқ. *Рўмолчини хўлламоқ. Латта хўллаб, пол ювмоқ. Сочини хўлламоқ. Бармоғини хўлламоқ. ■ Қизини бағрига босиб, пешонасидан ўнганда, кўз ёшлари Жумагулнинг юз-кўзини хўллади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ўғли бўлса чойга нон хўллаб емоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Чол лаблари билан бир нарча эски чармини хўллаб туриб деди..* Ойбек, Танланган асарлар.

Томоқни хўлламоқ Бир оз ичмоқ. *Юринглар, томоқни хўллаб оламиз, ҳам чайласини кўрамиз.* С. Нуоров, Нарвон. *Ёшликнинг охири, қариликнинг боши, дегандай озроқ томоқни хўллаб олсак бўларди.* «Муштум».

ХҶНГИЛЛАМОҚ шв. айн. хўнграмоқ. *У дик ўрnidан туриб, хўнгиллаб йиғлаганча, ташқарига чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Феълан кучсизлик.

ХҶНГИР-ХҶНГИР тақл. с. қ. хўнг-хўнг. *Устига тоғ ағдарилган маҳдум бошини яна қуйироққа солиб, хўнгир-хўнгир йиғлади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Қўй, юлдузим, қизим, ўксима, Кўз намлама, қўй хўнгир-хўнгирингни.* С. Жўра.

ХҶНГРАМОҚ «Хўнгир-хўнгир», «хўнг-хўнг» товуш чиқармоқ, шундай товуш чиқариб йиғламоқ. *[Канизак] Бирдан лаби тирпираб, хўнграб юборди-да, дуррасининг учи билан юзини бекитиб, тескари ўғирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..дарахтлар орқасидан хўнграб йиғлаган товуш эшитилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Армон бари бир дош беролмади, хўнграганича, уйга отилди.* «Ёшлик». *Сорахон ўзини диванга кўтариб уриб, бир товуши билан хўнграб йиғлади.* А.. Қаҳҳор.

ХҶНГ-ХҶНГ тақл. с. Эзилиб, куюниб йиғлашдаги қаттиқ товушни билдиради. *Мунира кичкинагина курсида мункайиб ўтириб, хўнг-хўнг йиғларди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Пошша хола хўнг-хўнг йиғлаб, қуруқ қўл билан уйга қайтди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Фор ичида Лаълининг юракни эзадиган хўнг-хўнг йиғиси эшитиларди.* Ҳ. Фулом. Машъал.

ХҶП унд. с. Сакраш, ҳатлаш пайтида айтиладиган нидо.

ХЎПЛАМ Бир хўплаб, оғизга олинган суюқлик миқдори. *Бир хўплам сув.* ■ [Ибн Сино] *Уйқуси келиб, кўзига қум тиқилганда, аллақандай бир ўтни қайнатиб тайёрланган доридан бир хўплам ичар, кўзи яна очилиб, зеҳни равшанлашарди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Икки чимдим ош еди-ю, бир хўплам чой ичди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ХЎПЛАМОҚ 1 Бир хўплам, хўплам-хўплам оғизга олмоқ. *Норбой ярим коса шўрвани остонада тик турганча хўплаб ичди.* «Ёшлик». *Сидиқжоннинг ёнида ўтирган киши хўплаган чойни пуркаб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..уградан бир қошиқ хўплаган эди, қалқиб кетиб, қаттиқ ўқчиди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

2 кўчма Ўзига олиб (ютиб) йўқ қилмоқ. *Пахтанинг фойдасини Хўплаб турар фермамиз, Чорванинг кам-кўстини Бозордан сотволамиз.* «Муштум». *Ҳафта ўтди, кун ўтди, Қаторлашиб анча ой. Жўш уриб, қирғоғини Хўплар эди телба сой.* Файратий. *Ўртоқ Рус-тамов, айш-ишрат анча пулни хўпласа керак?* «Муштум».

ХЎППАК 1 Икки қўл шапалогини бириктириб, орқаси билан уриш.

Хўппак олмоқ 1) икки қўл шапалогини бириктириб, орқаси билан урмоқ; 2) кўчма ўч олмоқ; зарда қилмоқ, аччиқланмоқ; қасдлашмоқ. *Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Қумуш билан онасидан хўппак олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХЎППАК П с. т. Пахтаси етилиб, яхши очилган кўсак. *Хўппак пахта.*

ХЎППОЗ Ёнма-ён жойлашган бир неча соч халтачаси ва тери безларининг ҳамда шу соҳадаги тери ва тери ости ёғ қатламининг ўткир йирингли яллиғланиши; карбункул, кўк яра. *Сизлогич, чипқон, хўппоз.. ва бошқа касалликлар келиб чиқиши мумкин.* Газетадан.

ХЎШШАЙМОҚ шв. Ўшшаймоқ. *Хўшшаймай ўл!.. Қачонгача мен сенинг эрингни пойлайман?! А. Қаҳҳор, Сароб.*

Хў-Хў-Ў унд. с. Кучли таажжуб, ҳайрат маъноларини билдиради. *Элмурод хаёлида ҳисоблаб кўриб: -Тахминан икки минг йшлардан кўпроқ бўлсам.. — деди. -Хў-хў-ў.. — деди Мели полвон.* П. Турсун, Ўқитувчи.